

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

Denizli

Yerel Tarih ve Kültür Dergisi

Sayı: 11 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2006)

TÜRK HÂKİMİYETİNİN 800. YILI ANISINA

Özel Sayı

TÜRK HÂKİMİYETİNİN 800. YILI ANISINA

ULUSLARARASI DENİZLİ VE ÇEVRESİ TARİH VE KÜLTÜR SEMPOZYUMU

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ KINIKLI KAMPÜSÜ / DENİZLİ 6-7-8 EYLÜL 2006

Onursal Başkanlar

Gazi ŞİMŞEK (Vali)
Nihat ZEYBEKÇİ (Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Hasan KAZDAĞLI (Rektör)

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hasan KAZDAĞLI
Prof. Dr. Halil İNALCIK
Prof. Dr. İker ORTAYLI
Prof. Dr. Mübahat KUTUKOĞLU
Prof. Dr. Suraya FAROÇHI
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Prof. Dr. Necati İNCEOĞLU
Mimar Cengiz BEKTAŞ

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Hasan KAZDAĞLI
Prof. Dr. Sina AKŞİN
Prof. Dr. Bahattin AKŞİT
Prof. Dr. Sevgi AKTORE
Prof. Dr. İnci ARSLANOĞLU
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA
Prof. Dr. İsmail CETİŞLİ
Prof. Dr. Mezin EKİCİ
Prof. Dr. Oğuz GÖÇGÜN
Prof. Dr. Necdet HAYTA
Prof. Dr. Gonül İÇLİ
Prof. Dr. Mustafa KAFALI
Prof. Dr. Rüsen KELES
Prof. Dr. Nuri KOSTUKLÜ
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK
Prof. Dr. İnan ÖZER
Prof. Dr. Mehmet SARAY
Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU
Prof. Dr. Ramazan SEŞEN
Prof. Dr. İhan TEKELİ
Prof. Dr. Mezin TUNCEL
Prof. Dr. Mehmet Ali UNAL
Prof. Dr. Mustafa Çetin VARLIK
Prof. Dr. İsmail YAKIT
Prof. Dr. Aygün Tükel YAVUZ
Prof. Dr. Durallı YILMAZ

Doç. Dr. Turan GÖKÇE
Doç. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ
Doç. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Doç. Dr. Hüseyin ÖZGÜR
Doç. Dr. Kadir PEKİDAS
Doç. Dr. Sadettin SARİ
Doç. Dr. Cahat ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Veyis AKIN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Yusem AVCI
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ziya BİLDİRİCİ
Yrd. Doç. Dr. Nergis BIRAY

Yrd. Doç. Dr. M. Yapar ERTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Nevras GÜNDAĞ
Yrd. Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Süleyman İNAN
Yrd. Doç. Dr. Kasım İNCE
Yrd. Doç. Dr. Zülal KELES
Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
Yrd. Doç. Dr. Tahir KOCAL
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT
Yrd. Doç. Dr. İsmail ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Turgut TOK
Yrd. Doç. Dr. Süleyman TUZUN

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Prof. Dr. Leif ELÇİ
Yrd. Doç. Dr. M. Yapar ERTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman İNAN

Sekretarya

Yrd. Doç. Dr. M. Yapar ERTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Turgut TOK
Arş. Gör. Ekrem KALAN
Arş. Gör. H. Hande DUYMUŞ
Arş. Gör. Selim PARLAZ

SEMPOZYUM TAKVİMİ

Bilim Özetlerinin Son Gönderilme Tarihi 15 Mart 2006
İlinci Çağın 15 Nisan 2006
Bilim Mesinlerinin Gönderilmesi 15 Temmuz 2006
Sempozyum Programının İlanı 15 Ağustos 2006

Sevgili Okurlar,

Denizli'mizin kesin olarak Türkler tarafından ele geçirilişinin 800. yılını yaşıyoruz. Pamukkale Üniversitesi, bu yıl anısına "Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu" adı altında uluslararası bir kongre düzenliyor. Biz de, yine bu nedenle bu sayımızın 'özel' olmasını istedik. Sayfa sayısını göz ardı ederek, kentimizin geçmişine ışık tutan, dünümüzü yarınlara taşıyacak olan yazılara genişçe yer verdik.

Yine bu sayımızda, kentimizin yakın geçmişte yaşadığı 'talihsiz' Demirci Efe olayıyla ilgili bir yazıya da yer verdik; ilgi ile okunacağını umuyoruz. Bu önemli olayın daha bir aydınlatılabilmesi için daha çok bilgiye ihtiyaç var. Bu nedenle, konuyla ilgili bilgi, belge, fotoğraf

ve benzeri şeylere sahip olan hemşehrilerimizin, bunları bizimle paylaşmaları dileğimizdir. Özellikle, büyükleri olayda rol almış ailelerde - en azından anı olarak- bilgi bulunma olasılığı vardır. Bunların saptanarak derlenmesi, ileride bu konu üzerinde çalışacaklar için önemli ipuçları sağlayabilecektir.

Kentimiz için son derecede önemli olan ve büyük yarar sağlayacağına inandığımız, söz konusu sempozyumu düzenleyen üniversitemize, Rektör Prof. Dr. Sayın Hasan Kazdağlı'nın şahsında şükranlarımızı sunuyor, emeği geçen herkese teşekkür ediyoruz.

Saygılarımızla
Ömer Gökmen

İçindekiler

2-5 Taşra'da Örnek Bir Yayın: Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, **Süleyman İNAN**

6-7 Denizli Kronolojik Tarihi, **Selim PARLAZ**

8-18 Denizli Vak'ası mı?.., **Ömer GÖKMEN**

19 800.Yıl Şiiri, **Şerif KUTLUDAĞ**

20-21 Denizli'de Canlandırılması Gereken Tarihi Mekanlar, **Hasan KALLIMCI**

22-26 Denizli'de Türk İşçilerinin Kurduğu Bir Elektronik Fabrikası: Bir - Emek, **Cengiz AKSEKİ**

27-29 Denizli'de Terzilerin Dünü - Bugünü, **Metin TÜRKTAŞ**

30-33 Tayfur Şinasi Alper, **Önder GÖÇGÜN**

34-35 Eziler Köyü ve Kilimi, **Mustafa Nadir ÖNAY**

36-39 Yunanistan'da Honaz'lı Mübadele İnsanları, **Ziya TIKIROĞLU**

40-48 Bir Mübadele Çınarı: Mustafa AKAN, **Ercan HAYTOĞLU**

49-51 Bulgaristan'dan Denizli'ye Gelen Göçmenler, **Feridun ALPAT**

52-54 Sürgünden Honaz'a Ahıska Türkleri, **Nergis BİRA**

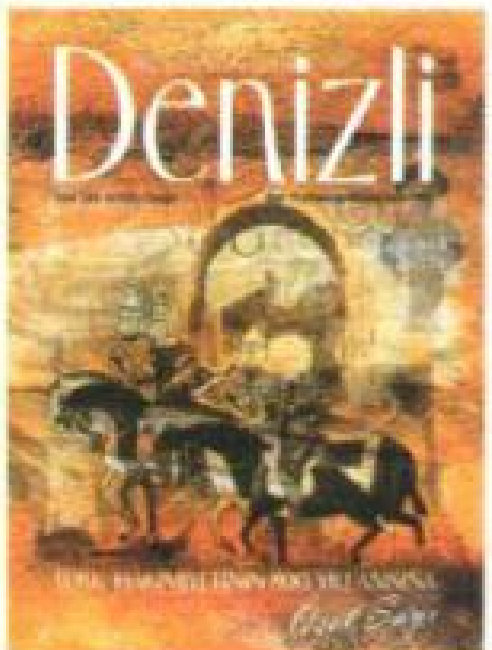
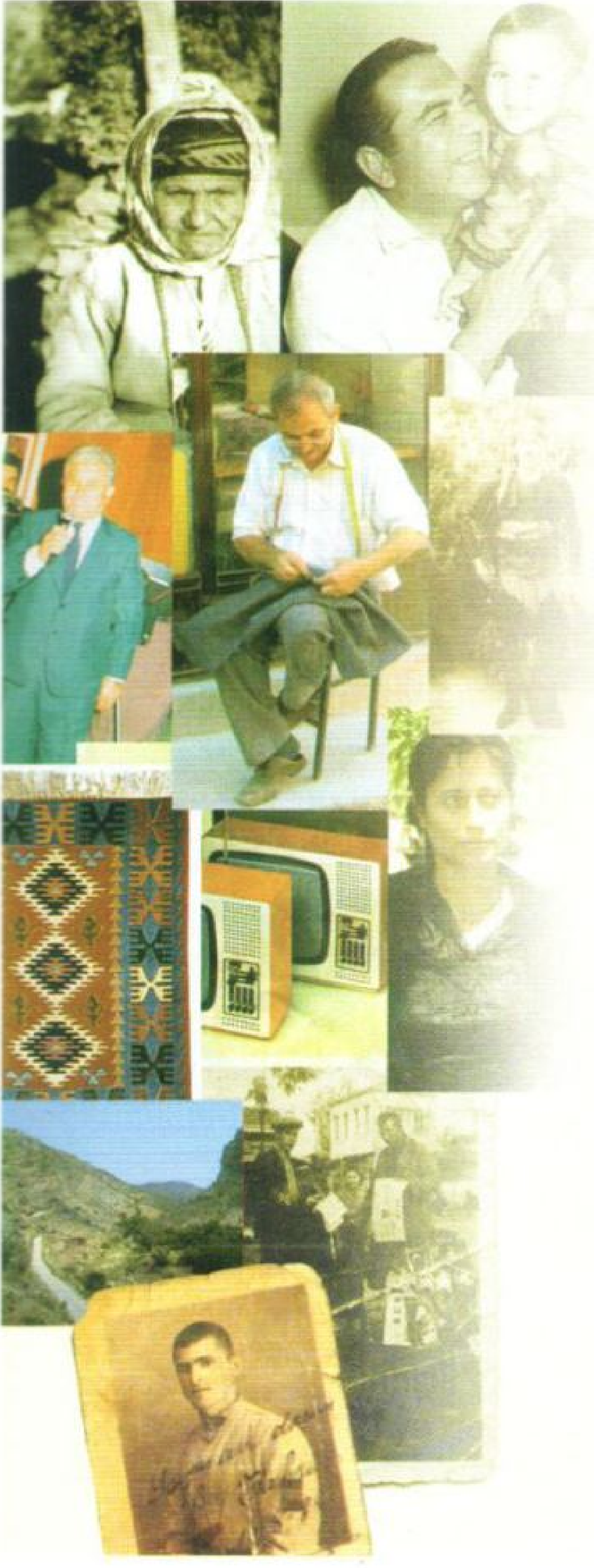
55-57 Baciyan-ı Rum Geleneği Işığında Denizlili "Fatma Yıldız Hanım"a Bir Bakış!., **Şerif KUTLUDAĞ**

58-69 Bir Kuva-yı Milliye Hatırası ya da Durmuş Nine'nin Atları, **Ali DONBAY**

70-73 Seferberlik'te Direbolu (Narlidere) Köyü, **Mehmet Ali ÜNAL**

74-76 Kazadan Livâya Geçişte Denizli, **M. Yaşar ERTAŞ**

77-80 Denizli'de Yazlık Sinemalar, **Mehmet KORKUTALP**

Geçmişten Günümüze
DENİZLİ
Yerel Tarih ve Kültür Dergisi
(Üç aylık dergi)

Adına
İmtiyaz Sahibi
M. Ali Abaloğlu

Genel Yayın Yönetmeni
Ömer Gökmen (Sorumlu)

Yayın Danışmanı
Prof. Dr. Önder Göçgün

Editör
Süleyman İnan

Yayın Kurulu

Önder Göçgün

Ömer Gökmen

Süleyman İnan

Metin Türktaş

Faruk İnceoğlu

Coşkun Önen

Koordinatör
Besim Ogelman

Yapım Grafik Tasarım Uygulama

MacArt

GRAFİK BASIM TANITIM
Tel: 0.258.265 96 24
www.macarttanitim.com

Baskı

türker ofset

Yazışma ve Dergi İsteme Adresi

Geçmişten Günümüze
DENİZLİ Dergisi
Cafer Sadık Abaloğlu
Eğitim ve Kültür Vakfı
İstiklal Cad. No:12 20100 DENİZLİ
Tel:0.258. 241 04 09
www.abalioglu.com.tr/dergi.htm

Yazılar, yazarların yasal sorumluluğu altındadır.
Gönderilen yazılar, geri gönderilmez.
Dergide yayımlanan yazı ve dokümanların
bir kısmının veya tamamının herhangi bir
ortamda yeniden yayımlanması için
izin gerekmektedir.

Dergi ücretsizdir.

Taşrada Örnek Bir Yayın: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DENİZLİ DERGİSİ

Yard. Doç. Dr. Süleyman İNAN / Editör
Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

"Geçmişten Günümüze Denizli", Türkiye'nin Tarih Vakfı tarafından çıkartılan "İstanbul" dergisinden sonra, Anadolu'da bir vakfın çıkardığı ikinci süreli kent dergisi.

Dergi fikri, kendisine sonradan "Denizli Platformu" diyecek olan bir gurup gönüllü kişilerle dört sene önce ortaya çıktı. Aralıklarla yapılan diğer toplantılarda bu fikir geliştirildi.

Bu dergi, Denizli'nin kültür ve sanat etkinlikleri arasında kalıcı olacak bir özelliğe sahip.

Örneğin bir okuyucu size, derginin bütün sayfalarını hatmedip kütüphanelerinin raflarına özenle yerleştirdiğini ve eksik sayıları tamamlayıp ciltletmek istediğini aktarıyorsa, bu, kalıcılığın bir kanıtı sayılmalı.

Geçmişten Günümüze Denizli, bilimsel bir değer taşımaktadır. Başka yazılara referans oluşturmaya, dahası kendi sayfalarında önceki sayılarından atıf yapılmaya başlamışsa bu derginin önemine işarettir.

Bu dergi akademik açıdan hakemli bir dergi hüviyetinde olmasa bile, yazı sahibi araştırmacılar dergideki yazılarını bilimsel çalışmalarını arasında göstermektedir.

Geçmişten Günümüze Denizli, aynı zamanda bir literatür dergisidir. Yani, yapılmış veya yapılmakta

olan çalışmalarla ilgili kamuoyunu haberdar etmek, bilgilendirmek gibi bir işlevi var derginin.

İçerik olarak dergi, popülerlik ile akademik arasında yer alan zor bir çizgi belirledi. Dergideki yazıların kimisi atıf bile yapılmadan deneme rahatlığında kaleme alındı, kimisi akademik biçim ve üslupta; kimisinde de vazife addedilip yerel yönetime ve ilgililere öneriler sunuldu.

Yine de yazıların bazı ortak yanlarından söz edilebilir.

Bunlardan biri işlenen konuların dönemsel olarak yakın ve tür olarak biyografi ağırlıklı olması. Bu noktada, kimi okuyucuların niye şu konu yok, bu yok diye yakınmaları doğal. Ama belirtmek gerekir ki, dergide yer alan konuları belirleyen bir anlamda bize gönderilen yazılar. Dergi, yayın ilkelerine uyan ve mantık örgüsü belirli her yazıyı yayımlamaya çalıştı.

Bir başka ortak nokta, dergideki yazıların neredeyse tamamının bir araştırmaya dayanması.

Üniversite öğretim elemanlarından gelen yazılarda araştırmacının getirdiği bilimsel bir yöntem doğal olarak göze çarpıyor.

Üniversite dışından gelen yazılarda ise,

yazı hazırlığı için çaba harcanması derginin özelliği olmasıyla ilgili. Örneğin bir röportaj için bir kaç kere görüşmeye gidildi, fotoğraflar çekildi, albümdelikler ve sandıktakiler çıkartıldı, en sonda yazı tartışıldı. Eksiklikler giderildi ve yanlışlar düzeltildi. Muğlak konular içeren bazı yazılar da tekrar tartışıldı veya dikkat çekilsin diye bilerek yayımlandı.

Derginin taşıdığı başkaca özellikler de zikre değer.

Bir kere dergi, kapağında ve sayfalarında hiç reklama yer vermedi. Bu konuda destekleyici vakfın alçakgönüllü anlayışı çok açık.

Dergi arka kapağını, yerel sanatçılara açtı. Kiminin yaptığı resmi, kiminin çektiği fotoğrafı görmek mümkün oldu. Bazen de tarihi önem taşıyan eski fotoğraflara ve haritalara yer verildi arka kapakta.

İç kapağında ise, bazı eserlerin, yapıların veya yerlerin geçmişle günümüz fotoğraflarını aynı perspektiften verdi.

Derginin en iddialı yanı da görselliği. Fotoğraf veya başkaca görsel materyaller arşiv, koleksiyon, albüm sahibinin ismi geçirilerek yer aldı. Ancak şu vurgulanmalı ki, bu dergi fotoğrafların belge değeri taşıdığını hayatını sade yaşayan kişilere bile göstermiş oldu.

Kısacası biçimiyle diğer kent dergilerinden ayrılan orijinal ve özgün bir format belirledi.

Derginin gönüllü ve samimi bir hizmet olduğu aşikar. Öncelikle dergi bedelsiz. Üstelik isteyenlere kargo veya kurye ile ulaştırıldı. Yazarların hiç biri, telif ücreti talep etmedi. Daha ötesi, paha biçilmez değerli görsel malzemeler için de böyle taleple karşılaşılmadı.

Dergi, biçimi ve içeriği ile çok geniş bir kesime hitap etti ve insanlarda Denizli'nin tarihine ve kültürüne ilişkin bir ilgi ve merak uyandırdı.

Özelliklerine kısaca değinilen böylesi bir yayın, İstanbul dışındaki diğer taşra şehirlerine örnek olmaktadır.

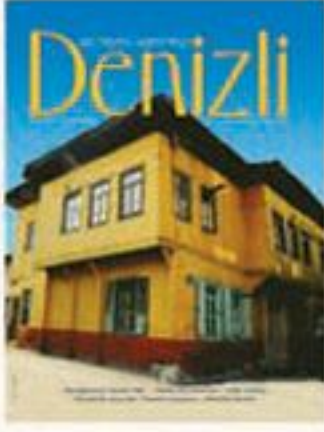
SAYI:1

- Önder Göçgün, "Türk Casusu Fahri Akçakoca ve Gerçekleştirdikleri", s. 4-8
- Ömer Gökmen, "Denizli'nin Denizi", s. 9
- Ali Fuat Dağdeviren, "Denizli'deki Dokumacılıkta Birlik", s.13
- Faruk İnceoğlu, "Denizli'de Değirmenler", s.14-15
- Fikret Müftüler, "Ahmet Hulûsi Efendi'nin Torunundan Ev ve Mahalle Hayatı", s.16-17
- Tahir Kodal, "Atatürk'ün Denizli Ziyaretleri", s.18-21
- Ercan Haytoğlu, "Denizlili Kore Gazisi İsmail Hakkı Nohutçu'nun Gözüyle Kore Savaşı", s.22-24
- M.Nail Oğuz, "Bir Zamanlar Pamukkale", s.25
- Metin Türkteş, "Denizli Bakırcılar Çarşısından Günümüze Ulaşan Çekiç Sesleri", s.26-27
- Hasan Kallımcı, "Vefasızlık Ettiğimiz Hemşehrimiz Ahi Sinan", s.28-29
- Ömer Gökmen, "Kentin Canlı Bellekleri; Hamdi Gereli ile...", s.30
- Cumhuriyet Erk, "Efemera", s.31
- Şerif Kutludağ, "Bir Yudum Serinlik: Güney İlçesinde Musluk Geleneği", s.32-33
- Süleyman İnan, "Kitap Tanıtımı", s.34-35
- Coşkun Önen, "Fotoğraf", s.36-37
- Süleyman İnan, "Arşivden Bir Belge, 1939'da Değirmenönü'nde yerleşik İstiklal Savaşı Gazisi Ali Rıza Akıncı'nın partiden yardım isteği -Bir Kuvay-ı Milliye casusunun arzuhalieri", s. 38-39

SAYI:2

- Sadettin Sarı, "Denizli'den İstanbul'a: Ressam İbrahim Çallı s. 4-8
- Yahya Özpınar, "Denizli İl Merkezi ve Yakın Çevresinde Oluşan Depremler", s. 9 -11
- M.Yaşar Ertaş, "Mevlevilerin Batı Anadolu'ya Açılan Kapısı: Denizli", s.12-15
- Ömer Gökmen, "Kentin Canlı Bellekleri: Raşit Özkardeş", s.16-17
- Levent Kurgun, "Denizli İlinde Boy Adlarından Kaynaklanan Orun Adları - 1: Bayat, Beydilli, Çandır", s.18-19
- Coşkun Önen, "Fotoğraf", s.20-21
- Önder Göçgün, "Denizli'den Yetişen Değerler: Fahri Akçakoca", s.22-25
- Metin Türkteş, "Denizli'de Debbağlık (Tabaklık-Dericilik)", s.26-28
- Şerif Kutludağ, "Babadağ'ın Sırrı", s.29-31
- Ercan Haytoğlu, "Kıbrıs Barış Harekati Gazisi Turgut Bozkurt Gözüyle Kocatepe Muhribi ve Yaşananlar", s.32-36
- Turgut Tok, "Denizli ve Yöresinden Kelimeler-1", s.37-38
- Süleyman İnan, "Kitap Tanıtımı", s.39

SAYI:3

- Önder Göçgün, "Başöğretmen Kenan Ülkü", s.4-8
- Tolga Uzun, "Akhan Kervansarayı", s.9-13
- Ömer Gökmen, "Cafer Kutluk ile...", s.14-15
- Metin Türkteş, "Denizli'de Keçecilik", s.16-19
- Coşkun Önen, "Fotoğraf", s.20-21
- Süleyman İnan, "Yüzyıllık Denizli İstasyonu", s.22-26
- Faruk İnceoğlu, "Alıntılar", s.27
- Şerif Kutludağ, "Mahalle İsimleriyle Denizli'miz", s.28-29
- Süleyman İnan, "Bilgi Bankası-Türkiye Hükümetlerindeki Denizli Bakanlar", s.30
- Levent Kurgun, "Orun Adları-2", s.31
- Ali Rıza Erdem, "Denizli'de Yüksek Öğretim", s.32-33
- C.Vedat Uygur, "Acıpayam Ağzındaki Kelimeler Dünyası", s.34-37
- Memduh İncecik, "Kekik Sucu Ali Hoca", s.38
- Süleyman İnan, "Arşivden Bir Belge-Denizli'nin Aydın'dan Ayrıldığına Dair Bakanlar Kurulu Kararı", s.39
- Süleyman İnan, "Denizli'den İnsan Manzaraları-Kar Satıcısı Ali Berber", s.40

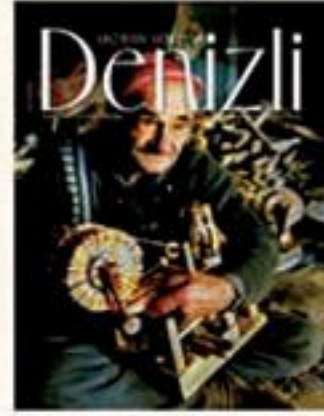
SAYI:4

- Önder Göçgün, "Eczacı Kadri Özbaş", s.4-9
- Süleyman İnan, "Bilgi Bankası-Denizli'de Nüfus Gelişimi", s.10
- Ahmet Özyılmaz, "Denizli'de Güreşin Kısa Tarihi", s.11-12
- Önder Göçgün, "Denizli'de Güreş Sporunun Unutulmaz Hocası: Hasan Periz", s.13-14
- Ömer Gökmen, "Bayram Şiir", s.15-17
- Ömer Gökmen, "Hasan Güngör", s.18-22
- Levent Kurgun, "Denizli Destanı", s.23
- Vedat Özaltun, "Denizli'nin Doğal Güzellikleri", s.24-25
- Zerrin Özirs Öztan, "Onlar, Seçilme Haklarını Kullandılar", s.26-29
- Metin Türkteş, "Denizli'de Demircilik Sanatının Dünü, Bugünü", s.30-32
- M.Ali Ünal, "Şehir, Ufuk, Kültür ve İnsan", s.33
- Süleyman İnan, "Arşivden bir Belge", s.34-35
- Necati İnceoğlu, "Denizli Mühendisler İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Denizliler", s.36-38
- Coşkun Önen, "Denizli Lisesi", s.39-41
- Ercan Haytoğlu, "Bir Kıbrıs Gazisinin Kıbrıs Barış Harekatında 15 Sıcak Günü", s.42-43
- Şerif Kutludağ, "Eğreti Gelinler", s.44-45
- Ömer Gökmen, "Dr.Abdü Sakal", s.46-47
- Süleyman İnan, "Denizli'den İnsan Manzaraları-Arzuhalci Ramazan Konar", s.48

SAYI:5

- Önder Göçgün, "Denizli'den Yetişen Değerler: Öğretmen-Ressam Besim Yazıcı", s.3-9
- Süleyman İnan, "Yerelden Ulusala Bir Bankanın Serencanı- İktisat Bankası", s.10-16
- Ömer Gökmen, "Kentin Canlı Bellekleri: Alaattin Kitapçıoğlu", s.17
- Hakkı Uyar, "1935 Seçimlerinde Denizli'deki İkinci seçmenler", s.18-19
- Vedat Özaltun, "Denizli'nin Doğal Güzellikleri Apollon Lermonos Tapınağı", s.20-21
- Metin Türkteş, "Kaybolan Bir meslek Saraçlık", s.22-23
- Hasan Kallımcı, "Ahi Duman", s.24-25
- Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Akhan (Ak Kârbânsaray)", s.26-28
- Kemal Özsemerci, "Ortaköy'den 100'lük Kiraz Nine'ye ait Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanmış bir hikaye... Bir Üzüm Tanesi ile Mutluluk", s.29-31
- Tanju Demir, "18. Yüzyılın Sonunda Denizli'de Güvenlik Sorunu", s.32-33
- Şerif Kutludağ, "Sessizliği Tuş Edenler", s.34-35
- Sema Kubat - Pınar Gümüş, "Güreş Üzerine Röportaj", s.36
- Güreşte Gurur Tablomuz
- Ceyhan Vedat Uygur, "Acıpayam Ağzındaki Kelimeler Dünyası 2", s.38-39
- Coşkun Önen, "Fotoğraf", s.40

SAYI:6

- Önder Göçgün, "Denizli'ye Hizmet ve Gönül Verenler Şair Eşref", s.3-6
- Levent Kurgun, "Denizli Destanı 3", s.7
- Şerif Kutludağ, "Delikliçinar Meydanı'nda Çınar Ağaçları", s.8-9
- Coşkun Önen, "Memleket Hastanesi", s.10-14
- Metin Türkteş, "Denizli'de Yorgancılık", s.15-17
- Ömer Gökmen, "Mehmet Naili Oğuz", s.18-19
- Vedat Özaltun, "Denizli'nin Doğal Güzellikleri Tozlukara (Dayılar) Köprüsü", s.20-21
- Veysi Akın, "Çanakkale Savaşı ve Denizli Şehitler", s.22-26
- Faruk İnceoğlu, "Denizli'den Yetişen Değerler Heykeltıraş Hüseyin Altın", s.27-31
- Coşkun Önen, "Uçaktan Denizli'nin Görünüşü", s.32-33
- Şerif Kutludağ, "Denizli'nin Altınkemerli Kırkpınar Başpehlivanı Hüseyin Çokal", s.34-36
- Kemal Daşçıoğlu, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde iki Denizliden biri Ortaköylü Emin Efendi", s.37-39
- Süleyman İnan, "Denizli'den İnsan Manzaraları-Sinema Makinisti Mehmet Avcı", s.40

SAYI:7

- Önder Göçgün, "Denizli'ye Hizmet ve Gönül Verenler Milli Kahraman Mazhar Müfit Kansu", s.4-8
- Süleyman İnan, "Bilgi Bankası", s.9
- Hasan Kallımcı, "Sarayköy'de Tarla Edebiyatı", s.10-13
- Veysi Akın, "Çanakkale Savaşı ve Denizli Şehitler", s.14-21
- Şaban Kök, "Avdan Köyü'nde Ahşap Oymacılığı", s.22-24
- Süleyman İnan, "Denizli'den İnsan Manzaraları", s.25
- Nizami Çubuk, "Bin Tannlı Anadolu Uygarlıklarından Eren Günü Şenliklerine", s.26-30
- Şerif Kutludağ, "Güneyli Çerçi Gazıyacı Emin 'Ondan da Vaa", s.31-33
- Mehmet Borunduk, "İBM'deki İlk Türk mühendis; Necdet Erez", s.34-35
- Metin Türkteş, "Denizli'de Tenekecilik-Sobacılık", s.36-37
- Ramazan Uygur, "Seyahatnamelerde Denizli (14-17 Yüzyıl)", s.38-39
- Coşkun Önen, "Fotoğraf", s.40

SAYI:8

- Ercan Haytoğlu, "Denizli'nin İlk Şirketlerinden Şemsi Terakki Debagat ve Ticaret Türk Anonim Şirketi", s.2-10
- Ömer Gökmen, "Yaşar Kaşıkçı 'kardeşi' Hüseyin Yılmaz'ı Anlatıyor", s.11
- Nazım Kakancı, "Denizli'den Dünya Çapında Bir Bilim Adamı Hüseyin Yılmaz'la Kısa Bir Röportaj", s.12-17
- Selahittin Özçelik, "Tavas'ta Cumhuriyet Sevgisi ve Bayram Kutlamaları", s.18-24
- Önder Göçgün, "Denizli'den Yetişen Değerler: Kocamekteb (Denizli Lisesi)'nin Yıllarboyu Direği ve Sembol İsmi, Simgesi olan 'Bürhan Saraçoğlu'Hocamız", s.25-31
- Feryal Baykal Orhun, "Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Kültür Değerimiz Çivril Savran (Savranşah) Köyü Camii", s.32-37
- Tahir Kodal, "Denizli'nin Azınlıkları (1923-1938)", s.38-40
- Süleyman İnan, "Denizli'den İnsan Manzaraları Macuncu Kerim Çıralı (1967-)", s.41

SAYI:9

- Önder Göçgün, "Doktor Kemal Şakir (Saraçoğlu) ve Eserleri", s.2-7
- Hüseyin Şimşek, "Havacılık Aşkından Tayyare Yapımına Denizli'de Bir İlk", s.8-10
- Ömer Gökmen, "Rıdvan Ege", s.11-17
- Şerif Kutludağ, "Denizli Adının Hikayesi", s.18-19
- Süleyman İnan, "Denizli'de Bir Dönem Etkisini Göstermiş Kurum: Denizli Halkevi ve Faaliyetleri", s.20-24
- Necati İnceoğlu, "Gazi İlkokulu ve Lise'den Anılar", s.25-27
- Ayfer Özçelik, "Türk Hakimiyetinde Denizli Tarihine Bakış: Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Denizli", s.28-33
- M.Yaşar Ertaş, "Ahi Sinan Mevlevi miydi?", s.34-35
- Havva Ergür, "Yarım Kalmış Bir Röportaj: Denizli Lisesi Katiplerinden Futbol Hakemi Kadir Meriç", s.36-40

SAYI:10

- Önder Göçgün, "Denizli'den Yetişen Değerler: Cafer Sadık Abaloğlu", s.2-15
- Metin Türkteş, "Son Hititli:Necip Savçı", s.16-19
- Tahir Kodal, "Denizli Adının Kaynağı Konusuna, Akademik Bir Bakış", s.20-21
- Ömer Gökmen, "Denizli Lisesi'nin Emektar Hocalarından: Sadettin Elmas", s.22-26
- Mehmet Acar, "Enkazın Üstünden Bir Anı: 1976 Denizli Depremi", s.27-29
- Recep Zeybek, "Denizli'nin Türk Fethine Geçişinin Yedigün Tarihi İbadı Mezarlığı", s.30-33
- Hasan Kallımcı, "Bir Zamanlar Kadın Giyiminde Moda Olarak Üstlük-Peştamal", s.34-35
- Süleyman İnan, "Cumhuriyetle Yaşat Öğretmen Ayşe Çavuşlar", s.36-40

DENİZLİ'NİN KRO

Selim PARLAZ

Pamukkale Üniversitesi Araştırma Görevlisi

1206-1207	Denizli'de Türk Hakimiyetinin kesin olarak Yerleşmesi
1259	Türkmenlerin, Denizli'nin yönetimini ele geçirmeleri
1288	Denizli'nin Germiyanoğulları egemenliğine girmesi
1300-1368	Denizli'de İnançoğulları egemenliği
1368	Denizli'nin yeniden Germiyanoğulları egemenliğine girmesi
1391	Denizli'nin Osmanlıların eline geçmesi
1403	Timur'un Denizli'yi Germiyanoğulları'na geri vermesi
1429	Denizli'nin kesin olarak Osmanlı egemenliğine girmesi
1430	Denizli Kazasının Kuruluşu
1699	Denizli'de Veba Salgını
1703	Denizli Depremi ve 12 bin kişinin ölmesi
1717	Denizli Depremi ve Denizli'nin yerle bir olması
1867	Denizli'nin Aydın Eyaletine bağlanması
1874	Denizli'de ilk rüştiye mektebinin (ortaokul) açılması
1876	Denizli'de ilk belediyenin kurulması
1879	İzmir-Aydın Demiryolu'nun Sarayköy'e dek uzatılmasına ilişkin bir antlaşmanın yapılması
1883	Yapılan yönetim değişikliği ile Denizli'nin Sarayköy, Buldan ve Tavas kazalarının bağlandığı bir sancak (livâ) haline getirilmesi.
1884	Çal kazasının Denizli Sancağına bağlanması
1888	Garbî Karaağaç (Acıpayam) Kazası'nın, Denizli Sancağına bağlanması, Sarayköy demiryolu hattının Dinar'a dek uzatılmasının kararlaştırılması
1889	Demiryolu, Goncalı-Denizli hattıyla açılması
1899	Denizli Depremi
1910	Denizli'nin 'Bağımsız Mutasarrıflık' haline getirilmesi
22 Mart 1919	İzmir'de toplanan Redd-i İlhak Kongresi'ne Denizli'den bir kurulun katılması
25 Nisan 1919	İstanbul Hükümeti'nin Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığındaki bir nasihat kuruluşu Denizli'ye göndermesi
15 Mayıs 1919	İzmir'in Yunanlılarca işgali üzerine, Denizli'de bir protesto mitingi düzenlenmesi
16 Mayıs 1919	Yunan işgalinin protesto edilmesi amacıyla Tavas'ta da bir miting düzenlenmesi
17 Mayıs 1919	İşgale karşı Çal, Acıpayam ve Sarayköy'de mitinglerin düzenlenmesi

NOLOJİK TARİHİ

- 29 Mayıs 1919 Denizli Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulması
- 08 Haziran 1919 Sarayköy'de bir Kuva-yi Milliye Cephesi'nin oluşturulması
- 10 Haziran 1919 Denizli'de Heyet-i Milliye'nin ve Sarayköy cephesinin oluşturulması
- 27 Temmuz 1919 Denizli Devlet Hastanesinin Kurulması
- 03 Ağustos 1919 İstanbul Hükümetinin Denizli'de incelemelerde bulunmak üzere Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa'yı göndermesi
- 07 Ağustos 1919 Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'in Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf çekerek , Kuva-yi Milliye'nin dağıtılması buyruğunu geri çevirmesi
- 18 Ağustos 1919 Denizli delegelerinin Sivas Kongresi'ne katılmak üzere kentten ayrılması
- 12 Ocak 1920 Emin Efendi ve Faik Bey'in İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'a Denizli milletvekili olarak katılması
- 31 Mayıs 1920 Denizli bağlı olduğu Aydın Vilayetinden Bakanlar Kurulu kararıyla ayrıldı.
- 21 Haziran 1920 Çopur Musa çetesinin Çivril'i basması
- 05 Temmuz 1920 Yunanlıların Buldan'a ve Çal'ın bazı köylerine girmesi
- 08 Temmuz 1920 Demirci Mehmet Efe'nin adamlarından Sökeli Ali Efe'nin Denizli'de öldürülmesi
- 09 Temmuz 1920 Denizli'ye giren Demirci Mehmet Efe'nin, Sökeli Ali Efe'nin ölümünden sorumlu tuttuğu 60 kadar kişiyi öldürtmesi
- 18 Ocak 1921 Yarbay Nazmi Bey'in 57. Tümen Komutanı ve Mutasarrıf Vekili olarak Denizli'ye gelmesi
- 01 Nisan 1921 Çivril'in Yunan işgaline uğraması
- 30 Ağustos 1922 Çivril'in ikinci kez bir işgale uğraması
- 04 Eylül 1922 Çivril'in Büyük Taarruz neticesinde Yunan işgalinden kurtarılması
- ----- 1925 Buldan'ın işgalden kurtarılması
- 30 Ocak 1927 Denizli Ticaret ve Sanayi Odasının kurulması Şems-i Terakki Debağat Şirketi'nin kurulması
- 04 Şubat 1931 Denizli İktisat Bankası'nın açılması
- 19 Şubat 1932 Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli'yi Ziyareti
- ----- 1937 Denizli'de Halkevi'nin kurulması
- 06 Kasım 1953 Denizli Halkevi'nin çıkarttığı "İnanç" dergisinin yayımlanmaya başlaması
- 26 Mayıs 1966 Sümerbank Denizli İplik Fabrikasının Kurulması
- 1973 Denizlispor Kulübünün Kurulması
- 24 Ocak 1975 Denizli'nin kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması
- 19 Ağustos 1976 Denizli Organize Sanayi Bölgesinin Kurulması
- 03 Temmuz 1992 Merkezi Denizli olan orta şiddette deprem yaşandı.
Pamukkale Üniversitesi'nin Kurulması

Denizli Vak'ası mı?..

Benim Vatan Haini Dedem!..

Ömer Gökmen

Denizli Vakası'na farklı bir açıdan bakılan bu yazıda, Demirci Mehmet Efe daha çok Denizli'nin toplumsal hafızasına yer eden anlatılarla değerlendiriliyor. Yani, içeriden yorum getiren bir yazı...

Demirci Mehmet Efe
(1885-1951)

On üç, on dört yaşlarında olmalıyım; mahallemizdeki ağabeylerden biri, o gencecik beynimi bulandıran, o tazecik gönlümde -neredeyse- yara açan bir cümle söylemişti. Daha sonraki yıllarda, benim yaşımın civarındaki hemen herkesin duymuş olduğunu öğreneceğim bu cümle, hiçbir zaman aklımdan çıkmadı ve beni sürekli olarak rahatsız etti. Nasıl etmesindi ki, atamın, babamın, benim doğduğumuz büyüdüğümüz kent için en aşağılayıcı suçlamayı ifade ediyordu: "İstiklâl Harbinde, Denizlililer, biz harp etmeyeceğiz, Denizli'yi Yunan'a teslim edeceğiz demişler; Demirci Efe de gelip, onları kesmiş!.." Çok net bir cümleydi; yani, Denizlililer vatana ihanet etmişler ve cezalarını da görmüşlerdi.

Okuldu, askerlikti, işti derken, yıllar hayata tutunmaya çalışmakla geçti; ama o 'menfur', o 'menhus' duygu hiç içimden çıkmadı. Ne zaman biraz düze çıktım, yaşım da biraz 'kemâle erdi' daha bir önemle düşünmeye başlayabildim olayı. Önce, 'Denizlililer' tanımlaması çok soyut göründü gözüme. Öyle ya, kimdi acaba bu Denizlililer? Onların da, Ahmet, Mehmet gibi birer isimleri olmalıydı. Önce babamı düşündüm: o tarihte henüz beş altı yaşlarında bir çocukmuş. Sonra dedemi düşündüm: Evet!.. Vatan hainlerinden birini saptamıştım: Adı Ali'ydi; yani benim dedem!.. O tarihlerde kırklı yaşlarını sürüyordu. Eli silâh tutar; isterse Denizli'yi Yunan'a teslim eder, istemezse de mücadele ederdi.

Olayı böyle somutlaştırınca, iş biraz daha acıtıcı oluyor tabii ve dedelerinizin, neden ve nasıl böyle bir davranış gösterdiğini sorgulamanız gerekiyor. Bunun da yolu, binlerce sayfa kitabı, bir çoğunu da bir kaç kez olmak üzere, okumaktan geçiyor. Bu uğraş, bir 'puzzle'ın parçalarını bir araya getirmeye benzedi biraz da. Başka türlü, 'at izinin, it izine' bu kadar karıştığı bir olayı anlamak mümkün olamıyor. Bu yazıda okuyacaklarınız, yıllarca süren bu okumadan çıkardıklarımıdır. Yazıyı hazırlarken, elden geldiğince, belgeleri birinci elden incelediğine ve nesnel bir şekilde değerlendirdiğine inandığım yazarların kitaplarına itibar ettim. Her olay ve kişi hakkında bütün yazılanları okumaya çalışarak, karşılaştırmalar yapmaya özen gösterdim. Bilgi olarak kaydettiğim her şey kitaplarda yazılıdır ve 'kaynakça'da gösterilmiştir.

Ben bir tarihçi, bir bilim adamı değilim. Yakın tarihimize ilgi duyan bir Denizlili'yim; ancak, bilgi edinmiş olmanın doğal sonucu olarak, konu hakkında elbette ki fikir ve kanaatlerim oluştu. Bunların doğru olduğunu iddia etmem. Fikir ve kanaatlerimden bir tanesini 'teyit' veya 'tekzip' edecek olana müteşekkir kalırım; nihayet aranan hakikattir. Yazıyı okurken de, Denizlili sade bir yurttaş tarafından yazıldığıнын unutulmaması dileğimdir.

Mustafa Kemal Paşa:

"Denizli'de herhalde te'dibi istilzam edecek hareket olmuştur; ancak, bu muamele-i tedibiye bizim, cümlemizin takdir etmeyeceği ve tensip etmeyeceği bir şekilde olmuştur."

TBMM'de yaptığı konuşmadan,
14 Ağustos 1920.

"Te'dibi İstilzam Edecek Hareket..."

Bu olayın, 'ciddi' bir biçimde araştırılarak, gerçek yüzünün ortaya çıkarılmasına çalışmak, bu memleketin bütün evlâtlarına sözün gelişi 'farz'dır kanımca. Aksi halde, dün bize söylenen, bu gün çocuklarımıza, yarın torunlarımıza söylenmeye devam edecektir. Çünkü, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Beyin ve Demirci Mehmet Efe'nin, Denizli'nin Kuvâ-yı Milliyyeye isyan ettiğini ve hareketin bastırılarak faillerinin cezalandırıldığını ifade eden –bana göre gerçek dışı- 'resmî' raporları arşivlerde durmaktadır. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşanın, meclisin 14 Ağustos 1920 tarihli toplantısında, bu konu görüşülürken yaptığı konuşmada söylediği, "Denizli'de herhalde te'dibi istilzam edecek hareket olmuştur; ancak, bu muamele-i tedibiye bizim, cümlemizin takdir etmeyeceği ve tensip etmeyeceği bir şekilde olmuştur." cümlesi de, meclis zabıtlarında durmaktadır ve ilelebet duracaktır. Bu cümlelerin anlamı şudur: Denizli de cezayı gerektirecek bir hareket olmuş, ancak ceza, bizim uygun görmeyeceğimiz bir şekilde, vahşice verilmiştir; yani, insanlar asılmaları gerekirken, kesilmişlerdir.

Eğer, dönemi bütün yönleriyle inceleyip, söylenen ve yazılanları, söylenip yazıldıkları zaman ve şartları dikkate alarak değerlendirmezseniz, yapabileceğiniz hiçbir şey olmayacaktır. Hattâ aktörlerin, içinde buldukları durum ve 'halet-i ruhiyelerinin' de dikkate alınması gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa da bu cümleyi, adı geçen raporlar ışığında ve Albay M. Şefik Beyi Divân-ı Harbe verilmekten kurtarmak için söylemiştir. Mecliste, başta Aydın Milletvekili Dr. Mazhar Bey (Germen) olmak üzere, Denizli Milletvekilleri, Belevili Yusuf Bey (Başkaya), Tavaslıoğlu Mustafa Bey ve daha bazı bölge milletvekilleri, şiddetle ve de gerekçeler göstererek Şefik Beyin yargılanmasını isterler. Tarih 14 Ağustos 1920'dir

Türk ve Yunan Orduları karşı karşıya bulunmakta ve yeni bir kapışmanın hazırlıklarını yapmaktadırlar. Nitekim, yaklaşık dört ay sonra I. İnönü Muharebesi yapılacaktır. Mustafa Kemal Paşanın, değil Çanakkale'de savaşmış, daha sonra Tümen Kumandanlığı yapmış, kıdemli ve tecrübeli bir miralaya (albay); bir tek nefere, hattâ bir çift çarığa (Tekalif-i Milliye Kanununu hatırlayınız) ihtiyacının olduğu bir zamandır. Dolayısıyla bu hamlesi de anlaşılabilir değil, son derecede isabetli bir hamledir. Bu kabil hamleleri, Çerkez Ethem'e, Demirci'ye, Yörük Ali Efeye ve hattâ kendi bazı arkadaşlarına da, bir satranç ustası maharetiyle uygulamıştır.

Herkesin, bütün yazılanları okuyup değerlendirerek bir şeyler yazması beklenemez. Bu nedenle, söz konusu iki rapordan yola çıkılarak yazılmış pek çok kitap gerek kitapçılarda, gerekse kütüphane raflarında durmakta ve Denizli insanını 'töhmet' altında tutmaya devam etmektedir, edecektir de...

Milli Mücadele İçin Denizli'nin Anlamı...

Ege Bölgesindeki Milli Mücadelenin 'bismillahında' Denizli'yi görürsünüz. Bu boş bir öğünme ifadesi değildir. 23 Mart 1919'da, İzmir'de, Vali ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa tarafından toplanan kongreye katılanlar arasında bulunan Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Nurettin Paşa'ya: "Bu hükümet, böyle bir zamanda, sizin gibi vatanperver bir komutanı iş başında tutmaz. Sizi başka bir yere naklederler, hattâ terfi ettirirler. İstirham ederim, böyle bir durumda İstanbul'a gitmeyip, Denizli'ye geliniz. Bizler gerekli her şeyi sağlamaya hazırız; yeter ki, başımızda sizin gibi tecrübe ve mevkiî güven veren bir yüksek kumandan bulunsun..." demiştir (1). Bu ifade

Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi :

“Fetvâ veriyorum; silâh ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman mücadeleye mani teşkil etmez. Elinizde hiçbir silâhınız olmasa dahi, yerden üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili mukabelede bulununuz”.

Bayramyeri, 15 Mayıs 1919.

Denizli'nin, daha işgalden önce mücadele azim ve kararında olduğunu gösterir. Daha sonra Müftü Efendinin bu öngörüsü aynen gerçekleşecek, ancak, Nurettin Paşa Denizli'ye gelmeyecektir. İzmir'in işgalinde ise Denizli, aynı gün, yani 15 Mayıs sabahının erken saatlerinde, ülkedeki ilk protesto mitingini yapacak, ilk protesto telgrafını çekecektir.

Bu mitingi bir canlı tanıktan dinlemenin hoş bir duygu yaratacağını düşünüyorum. Tanıdığımız pek çoğumuzun hocası Hamdi Gereli'dir (Ölm. 2005) ve o tarihte on üç yaşındadır. Ben olayı kendisinden dinlemek ve tespit etmek şansına erişmiştim: “Bayramyeri'nde, şimdiki Belediye İş Hanının olduğu yerde o zaman belediye binası vardı; miting o binanın önünde yapıldı. Bayağı gelişmiş bir çocuk olduğum için ben de katılmıştım. Bayramyeri hıncahınç Denizlililerle doluydu. Müftü Ahmet Hulûsi Efendi çıkarak, uzun bir konuşma yaptı. Mutlaka karşı konulup savaşılması lazım geldiğini, düşmanın mutlaka kovulması lazım geldiğini, çok güzel bir ifade ile anlattı. Dualarla işi bitirdi ki ve o andan itibaren, Denizli'de savaşa gidebilecek ne kadar insan varsa, hepsi hazırlanmaya başladı; hatta o kadar ki, silah bulabilenler silahlarıyla şubeye yazıldılar; binek atı olanlar atlarıyla... O zaman babam da asker oldu; Sarayköy'de Çubukdağı'ndaki bir birliğe katıldı. Babam askere eşeği ile gitmişti. Kendisine, eşeği ile –o zaman kaza merkezi olan- Duacılı'dan erzak alarak, Çubukdağ'a getirmek görevi vermişler”(2).

Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendinin bu toplantıda yaptığı 'veciz' konuşma, Milli Mücadele Tarihimizin 'altın' metinlerinden birisi olarak kabul edilmek gerekir. Bu tarihi ve örnek konuşmayı burada bir kez daha okumak yerinde olacaktır:

“Hemşehrilerim, Muhterem Denizlililer,

Bugün sabahın erken saatlerinde, İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir. Vatana karşı irtikap edilecek cürümlerin Allah ve tarih önünde affı imkânsız günahdır. Cihâd tam manâsıyla teşekkül etmiş dinî farize olarak karşımızdadır. İşgal edilen memleketler halkının silâha sarılması farz-ı ayın, uzak memleketler halkı için farz-ı kifâyedir. Fetvâ veriyorum; silâh ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman mücadeleye mani teşkil etmez. Elinizde hiçbir silâhınız olmasa dahi, yerden üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili mukabelede bulununuz. Hemşehrilerim,

Karşımıza çıkarılan dünkü tebaamız Yunan'a biz mağlup olmadık, onlar öteki düşmanlarımızın vasıtasıdır. İstiklâl aşkı, vatan sevgisi, haysiyet şuurumuzla, kalbimizdeki imanla mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazidirler. Bu, mutlak olarak bir cihâd-ı mukaddestir. Sizlere vatanımızı düşmana teslim etmenin çaresiz olduğunu söyleyenler, düşman esareti altında olanlardır. Onlar irade ve kararlarına sahip değildirler. Bu vaziyette onların emir ve fetvâsı, aklen ve şer'an caiz, makbul ve muteber değildir. Meşru olan yalnızca vatan müdafaası ve istiklâl uğruna cihâddır. Korkmayınız... Me'yûs olmayınız... Bu livâ-yı hamd'in altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak cihâd-ı mukaddes fetvâsı ilân ve tebliğ ediyorum. Biz, bir çok ülkelere hükmetmiş fatihlerin torunlarıyız. Bunlar (orada bulunan hıristiyanları göstererek) bize birer vedia (emanet), onlara dokunmayınız.”(3)

Denizli halkı, İzmir'in işgali anından, kurtuluş anına kadar, bütün insan gücünü ve maddi varlığını vatanın kurtuluşu için harcamıştır. Denizli Heyet-i

Milliyesi, Aydın cephesinin kuruluşuna önderlik etmiş, kurtuluşa kadar da etkin bir şekilde çalışmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Denizli sancağından gösterilen tepkiler, teşkilatlanma ve uyanma ruhunun oluşmasını teşvik etmiştir(4). Bu husus, bütün belgelerde ve eserlerde, tüm ayrıntılarıyla görülebilmektedir.

Bu tespiti –hakkıyla- yaptıktan sonra sorulacak soru şudur: Nasıl oluyor da bu halk Kuvâ-yı Milliye'ye isyan ediyor?..

Denizli'nin mülkiyeli mutasarrıfı Faik (Öztrak) Bey, Yunan işgallerine karşı Denizli'yi direniş merkezi haline getirmişti.

Meselenin Kırılma Noktası

Şimdi katliama neden olan olaya doğru adım adım gidelim. Bizce olay, Mutasarrıf Faik (Öztrak) Beyin Denizli'den ayrılmak zorunda kalmasıyla başlar. Faik Bey, 3 Aralık 1918'den beri Denizli Mutasarrıfıdır. Mülkiye mezunu, zeki, bilgili ve vatansever bir adamdır. İç ve dış politikayı iyi bildiği için son derecede iyi bir yönetim göstermiş, Yunan işgalleri yurdun içlerine doğru ilerledikçe de, Denizli'yi bir direniş merkezi haline getirenlerin başında yer almıştır. Ne var ki, 'İtilâfçı' bir takım 'münâfıkların' dolduruşları nedeniyle Demirci Efeye antipatik görünmektedir. Mutlak gücü elinde bulundurmanın ve bu antipatinin güdülemesiyle Demirci Efe, sık sık Denizli'ye gelir olmuş ve idarî işlere doğru dan doğruya karışmaya başlamıştır. Denizli halkından ve Heyet-i Milliyeden de 'zorla' isteklerde bulunmaktadır. Bu hal, gerek Faik Beyle, gerekse Denizli Heyet-i Milliyesiyle Demirci Efe arasında bir soğukluğa yol açar. Sonuçta, bir olay nedeniyle Demirci ile Faik Bey arasında ipler kopacak

ve Faik Bey, 19 Mayıs 1920 günü Denizli'den ayrılmak zorunda kalacaktır. Gelişmeler ve gelişmelerin yol açtığı sonuçlara dikkatle bakılacak olursa, meselenin kırılma noktasının Faik Beyin Denizli'den ayrılmak zorunda kalışı olduğu görülmektedir.

Bu ayrılmaya yol açan olay da şudur: 1 Mayıs günü, Demirci Efenin adamlarından Tavaslı Kara Ali ve arkadaşları Çamlık'ta soyulur. Sonuçta, soygunu yapanların Denizli halkından Zeytinlioğlu Kâzım adında bir delikanlı ile Duacılı Köyünden Molla Ahmet adında birisi olduğu saptanır ve yakalanarak adliyeye verilirler. Kâzım, tutukluluğu sırasında hastalanır ve hükümet tabibi tarafından hastaneye sevk edilir; ancak, üç gün sonra hastaneden kaçacaktır. Demirci Efe bu olaya çok sinirlenir. Faik Bey'e, 'üç gün içinde' Kâzım'ı buldurarak hapse atmasını, eğer yapamazsa hükümet dairesine girmemesini, aksi halde kendisini öldüreceğini bildirerek, hükümetin kapısına da birkaç zeybek gönderir. Bu durum karşısında Faik Bey, Ankara'ya Dahiliye Vekâletine durumu bildirir ve evinde cevap beklemeye başlar. Kısa zamanda cevap gelir ve Faik Beyden, kendisine yeni bir görev verilmek üzere, vekâletini tahrirat müdürüne bırakarak Ankara'ya gelmesi istenir(5). Olaylar dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, bu olay olmasa, başka bir olay bahane edilecek ve Faik Bey Denizli'den mutlaka uzaklaştırılacaktır. Bu, Demirci'nin, Faik Bey'e olan antipatisinin yanı sıra, Denizli'ye de tümüyle hakim olabilmek için, Faik Bey gibi, mevkii ve şahsiyeti itibarıyla kuvvetli birisinin varlığını istememesinden kaynaklanmıştır. Ne var ki şehir, o günden başlayarak, hızla 'faciaya' doğru yuvarlanacaktır.

Faik Beyin ayrılmasından sonra Demirci, hükümet işlerini de kendisi yürütmek hevesine düşer; örneğin, bir gün cezaevini teftiş ederek mahkumlarla konuşur ve onlardan bazılarının şikâyeti üzerine, Ceza Reisi Hakim Kahraman Seyfi Bey'e, "Senden çok şikâyet var, sen hırsız bir adamsın, seni azlettim" der ve Jandarma Tabur Komutanına da, "Bu adamı bir daha hükümet konağına sokmayacaksın" diye emir verir(6). Bu ve benzeri olaylar nedeniyle Denizli'de idare namına bir şey kalmamış, koca şehir, cahil bir efenin idaresine (!) katlanmak zorunda kalmıştır. Kaldı ki, 1920 Mayıs ayından beri Demirci Efe'nin tüm ailesi Denizli'ye yerleşmiş ve Denizlililer tarafından en iyi şekilde yaşatılmaktadırlar.

Sonuçta Demirci, tahrirat müdürünün vekâletini de tanımaz ve o sırada Denizli'den geçmekte olan Menteşe Mutasarrıfı Müştak Lütfi Beyi Denizli'de alıkoyarak mutasarrıf vekili tayin eder(7).

Köşk Cephesi Çöküyor, Denizli'de Panik...

24 Haziran 1920 günü başlayan güçlü bir Yunan saldırısı sonucu Köşk cephesi yarılmış, kuvvetlerimiz geri çekilerek, Sarayköy'de, Menderes'in güney sahilinde yeni bir savunma cephesi kurulmuştur. 4

Oturanlar sağdan ikinci sırada Sarı Edip Efe, sola doğru Çerkes Ethem, Refet (Bele) Paşa ve Demirci Mehmet Efe görülüyor. (Alaşehir Kongresi)

Bey ve Demirci Efe Goncalı'dadırlar. Bu durum Temmuzda da 57. Tümen ve Kuva-yı Milliye karargâhı Goncalı istasyonuna alınır; dolayısıyla Albay Şefik Denizli'de büyük bir heyecan ve panik havası yaratmış, göçler nedeniyle şehir müthiş kalabalıklaşmış ve yiyecek kıtlığı baş göstermiştir. Düşman korkusu ve yiyecek karaborsası nedeniyle, göçmenlerin ve halkın bir kısmı Tavas, Acıpayam yönünde kaçmaya başlamıştır.

Aydın'dan itibaren sürekli olarak geriye, Denizli'ye nakledilmekte olan Rum ve Ermeni nüfusu, Hıristiyan Mahallesinde (şimdiki İstiklâl Mahallesi) ve kiliselerde barındırılmaktadır. Bunların sayısı önemli bir miktara ulaşmış, hattâ, Yunan bayrakları hazırlayarak, "Merak etmeyin, biz sizi kurtarız" gibi lâflar edebilecek kadar da cesaretlenmişlerdir. Bu durum tehlikeli bulunmuş ve 5 Temmuz günü, Denizli Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Goncalı'da bulunan Demirci Efedden, aşağıdaki telgrafla, Rumların naklini rica etmiştir:

" Efe, oğlum, Denizli'de Rumlar mühim bir ekseriyet teşkil etti. Geçen sene islâmlar aleyhine, Yunanlılarla beraber facialar işlemişlerdi. Şu halde Denizli'de kalan islâmlar ve cephe kuvveti tehlikede kalacaktır. Hiç olmazsa Rum erkeklerinin Denizli'den kaldırılarak dahile sevkini islâm ahali namına rica ederim"(8). Müftü bu telgrafla birlikte, Demirci Efedden, Tavas'a gitmek üzere izin istemiş, Demirci'de, ricasını uygun

gördüğü gibi, Tavas'a gitmesine de izin vermiştir. Bunun üzerine Müftü, aile fertlerini ve on kadar yetim çocuğu yanına alarak, 6 Temmuz'da Tavas'a gider. Heyet-i Milliyyeye mensup bir çok kişi de Müftü'yü takip edecektir. Aynı gün, mutasarrıf vekili Müştak Lütfi ve polis komiseri Hamdi Muğla'ya, Ağır Ceza Hakimi, Tahrirat Müdürü, Muhasebe Müdürü, milli polis ve jandarmalar da Tavas'a giderler.

Kaos...

Söz konusu kaçışlar nedeniyle, ortada ne hükümet ne de başka bir otorite kalmıştır; şehirde tam bir kaos hüküm sürmektedir. Belediye Reisi Hacı Tevfik Bey, hükümetteki ve Heyet-i Milliyedeki dağılma emarelerini görünce, şehirde kalan eşraftan kimselerle hıristiyanların ileri gelenlerini, 5 Temmuz'da belediye binasında bir toplantıya çağırır. Bu toplantıda, Rum erkekleri göç ettirilecek olursa, Denizli'ye geldikleri takdirde, Yunanlıların, Aydın ve Nazilli'de olduğu gibi şehri yakıp yıkacağı ve halka işkence edeceği düşüncesi ortaya atılır. Hattâ bir ara, şehri Yunan hunharlığına terk etmektense, Antalya'da bulunan İtalyanların tercih edilmesi, Belediye Reisi Hacı Tevfik, Müderris Gerelizade Esat Hoca ve eşraftan Saraçoğlu Salih ve Gıyasi Efendiler tarafından bir fikir olarak ortaya atılır. Komiser Hamdi Beyin müdahalesi üzerine bu fikir benimsenmeyecektir.

Daha sonra şehrin nasıl idare edileceği ve asayişin nasıl sağlanacağı üzerinde tartışılır. Sonuçta, "Hicret Etmeyeceklerin Hukukunu Müdafaa İçin Hükümete Müzaheret Cemiyeti" adını verecekleri bir heyet oluşturma kararı alırlar. Heyetin başına, Demirci Efe'nin azlettiği Hakim Kahraman Seyfi Bey getirilir; Belediye Reisi Hacı Tevfik, Kara Hacıoğlu Salih, Fezullah oğlu Ahmet, Şirvanlıoğlu Nakip Ahmet Ziya, Saraçoğlu Hacı Salih, Odabaşoğlu Halil, Şirvanlıoğlu Gıyâsi ve emekli Jandarma Binbaşısı İbrahim Namık Efendi de heyetin üyeleridirler. İbrahim Namık Efendi, asayişin temini için heyete alınmıştır(9).

Yukarıda söz edilen İtalyanların tercihi meselesi, Denizli halkının bir ayıybıymış gibi algılanmaktadır. Bazı hemşehrilerimden bile, "Denizlililer, 1920'de memleketi İtalyanlara veriyorlarmış" anlamında ifadeler duyduğum olmuştur. Hattâ bunu, Denizli Vak'asının sebebi zannedenler de vardır. Oysa, dönemi iyi inceleyenler bilirler ki, buna benzer şeyler, Balıkesir'de, Akhisar'da, Manisa'da, Ödemiş'de, Aydın'da –bazılarında doğrudan doğruya düşmanı şehre davet etmek şeklinde olmak üzere- yaşanmıştır. Kaldı ki, bunu konu edinip tartışan heyet, Denizli halkını temsilden tamamen uzak, kendi kendine 'teessüs' etmiş, yalnızca dokuz kişiden meydana gelen bir heyettir. Bunun, Denizli halkına 'teşmil' edilmesinin mantık ve insafla bağdaşır bir yanı yoktur. Bu insanların bile yılgınlık ve çaresizlikleri anlaşılabilir değildir. Karşınızda koskocaman ve iyi donatılmış bir ordu vardır. Siz ise, milislerden ve çetelerden meydana gelmiş, zayıf kuvvetinizle, bir seneden beri yenilerek, Menderes'e kadar gerilemişsiniz; canınızı dişinize takarak, yapabildiğiniz tek şey, düşmanın ileri hareketini yavaşlatmak olmuştur. Artık top sesleri şehrinizden duyulmaktadır. Üstelik Aydın ve Nazilli'de düşmanın yaptıklarını bilmektesiniz. Karşı koyacak bir ordunuz bulunmadığı gibi, asırlardan beri sizi idare eden, 'Halife-i ru-i zemîn padişahınız efendiniz' de, "Düşmana mukavemet etmeyiniz" demektedir. Böyle bir durum karşısında, elbette ki bu sese de kulak verenler olacaktır, olmuştur da. Padişah ve hükümetin isteği doğrultusunda hareket edilmesini isteyenler, kısaca 'İtilâfçı' diye adlandırılan ve o dönemde 'düşünceleri' iktidarda olan, Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarlarıdır. Denizli'de, söz konusu heyetteki insanların bazıları da İtilâfçı olabilir; ancak, 'kıymet-i harbiye'leri ne kadardır ki? İtilâfçılar, ne Denizli'de, ne de Anadolu'nun başka bir yerinde etkin olabilmişlerdir; aksi halde kurtuluş mümkün olabilir miydi?

Rumlar Tehcir Ediliyor

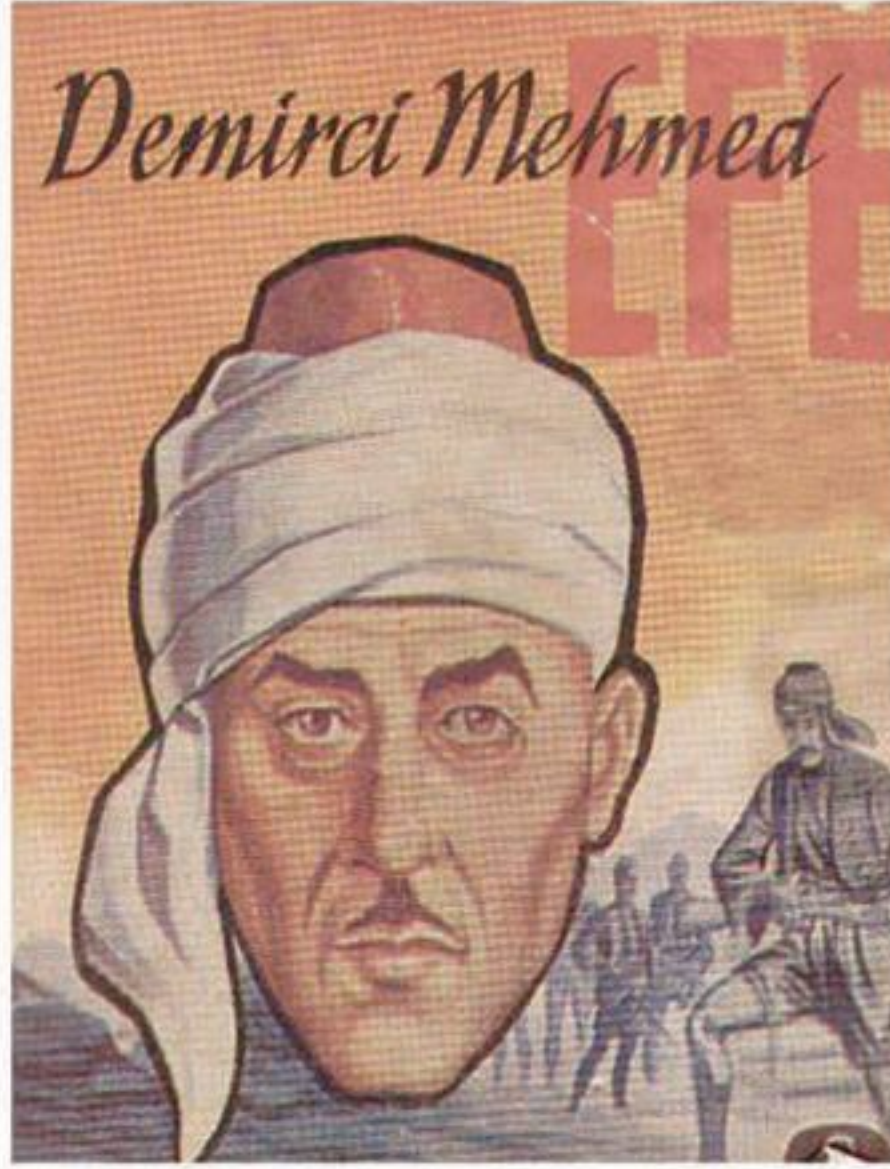
Rum erkeklerinin göç ettirilmesi kararı üzerine Şefik Bey, Jandarma Yüzbaşı Rıfat ve Teğmen Fazıl Efendileri bu görevle, trenlerle birlikte Denizli'ye gönderir. Subaylar hükümet dairesine giderek görevlerini söylerler. Burada bazı kimseler tarafından

, Yunan Ordusunun hıncını önlemek için bu işten vazgeçilmesi söylenir. Elbette ki subaylar vazgeçmeyeceklerdir; ancak, polis ve jandarmaların da Tavas'a gitmiş olmaları nedeniyle, Denizli'de, bu görevi yerine getirebilecek bir kuvvetin bulunmadığını anlayarak, durumu telgrafla karargâha bildirirler. Bunun üzerine Demirci Efe, güvendiği adamlarından Sökeli Ali Efeyi, kırk kadar zeybek ve milisten oluşan bir müfrezeye Denizli'ye gönderir. Ona da aynı telkin yapılacak, o da dinlemeyecektir. Bayramyeri'ndeki Maarif Hanına yerleşen Sökeli Ali Efe müfrezesi, Rum Mahallesi'ni kuşatır ve on beş yaşından büyük Rum erkeklerini toplayarak -isteyenleri aileleriyle birlikte- trenlerle Eğridir'e sevk etmeye başlar. Bu işlem 7 Temmuz 1920 akşamı sona erer; Rumlar Denizli'den Eğridir'e gönderilmişlerdir.

Huylu Huyundan...

Tam burada, Delibaş isyanını bastırmak göreviyle yola çıktıklarında, M. Şefik Beyle Demirci arasında geçen bir konuşmayı nakletmek önümüzü biraz daha aydınlatacaktır; söz konusu konuşma, tam, 'milli bir görev için' yola çıkılırken yapılmaktadır: "Demirci Efenin kızanlarının soygun yapmaması için M. Şefik Beyin ikazına Demirci Mehmet Efenin verdiği şu cevap ilginçtir: "Kızanlarımın bir buçuk seneden beri işi gücü düşman karşısında çalışmak oldu. Ben yalnız Heyet-i Milliyeden kendilerine tütün parası diyecek kadar az bir harçlık alıp veriyordum. Anzavur isyanına, Bolu isyanına giden zeybek kızanlarım asilerden alınan paralarla cepleri dolu geldiler. Eğer bu gideceğimiz yerde asi kâfirlerin parasına el sürdüremeyesem ben bu işe gidemem. Çünkü, kızanları men edemem, asi olmayanlara el sürenler olursa söz veriyorum vururum, bana ona göre söz ver ya gideyim ya döneyim"(10). Nitekim, 29 Kasım 1920 tarihinde, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na Antalya mebusu Hamdullah Suphi ve Tahsin imzasıyla çekilen telgrafta özetle: "Akseki ve Manavgat kazalarına gelip dönen Demirci Efe tarafından bu iki kaza ile bunlara bağlı nahiye ve köylere gönderilen çetelerin yaptıkları yağma, ırza geçme ve cinayet sebebiyle Antalya merkezi buralardan göç edenlerle doludur" denilerek, halkın bu şikâyetlerine karşı kesin talimatlarının beklendiği ifade edilmekteydi(11). Albay M. Şefik Beyle Demirci arasında geçen, yukarıdaki ibret verici konuşma, kuvay-ı milliye içindeki bazı unsurların, vatanın kurtuluşu mücadelesini 'karşılıksız' yapmadıklarını gösterdiği gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün, o 'muazzam' mücadeleyi, hangi şartlar altında ve kimleri, nasıl, sabır ve zekâ ile idare ederek başarıya ulaştırdığını gösteren örneklerden birisi olması bakımından çok önemlidir. Bu olaydan sonra Mustafa Kemal Paşanın da sabrı taşacak, Demirci de 'âkibetine' doğru yuvarlanmaya başlayacaktır.

Yukarıda geçen, 'kuvay-ı milliye unsurlarının

Sındırgılı Sürayya'nın "Demirci Mehmet Efe" adlı kitabının kapağı

bazıları' sözü boşuna kullanılmış değildir. Bu unsurların en önemlilerinden birinin lideri olan ve Milli Mücadeleye ilk katılan Yörük Ali Efe, kurtuluşa kadar tüm varlığıyla çalışmış, ömrünün sonuna kadar da, dürüst bir insana yakışmayacak en küçük bir olaya 'tenezzül' etmemiştir. Tarih, onu da böyle yazıyor.

'Meş'um' Gece

Denizli'ye dönersek... Görevini tamamladıktan sonra, normal olarak, müfrezenin Maarif Hanına çekilip istirahat ederek, ertesi sabah, yani 8 Temmuz sabahı cephedeki görevine dönmesi gerekirdi. Ancak böyle olmayacak, Sökeli Ali bir kısım adamlarıyla Çamlığa gidecektir. Aynı gece Kilisli Murat Beyin kızanları Hıristiyan Mahallesinde sarkıntılıklarda bulunacak, Sökeli Ali'nin kızanları da Çaybaşı Mahallesinde, şehrin varlıklı insanlarından, Külâhçı Ahmet Ağayla, Değirmenci Sadık'ın evlerini soyacaklardır. Yine o gece, düşmanın Çal üzerinden Denizli'ye gelmekte olduğu söylentisi, zeybekler tarafından mahallelere yayılmıştır. Bundan murat, panik havası yaratıp, insanların yükte hafif pahada ağır neleri varsa alıp, Tavas yoluna h ki o zaman Çamlık'tan geçerd-

kaçmalarını sağlamaktır. Nitekim de öyle olmuş; o gece pek çok kimse Çamlık'ta soyulmuş; düşmanın gelmekte olduğu haberinin yalan olduğu da sabahleyin anlaşılmıştır. Ertesi gün bütün halkı galeyana getiren 'o gecede' nelerin yaşandığını, bu gün tam olarak bilemiyoruz.

İnsanların, 'muhayyilelerinde' canlandırarak bu kadar olayı yazmaları mümkün müdür? Yazılanlar, yaşananların pek azıdır. Bir örnek vermek isterim: Hiç bir yerde yazılmayan, ancak, Sökeli Ali'nin adamları tarafından soyulmuş olan evlerden birisi, yine Denizli'nin varlıklı ailelerinden tabak Topalömeroğlu Hacı Salih ve Hacı Raşit kardeşlerin evidir. Hacı Raşit, merhum Raşit Özkardeş'in (ölm.2005) dedesidir. İki kardeş, Kuyupınar Mahallesinde bir irimin (çıkamaz sokak) sonunda bulunan, büyük bir bahçe içindeki evlerinde, geniş bir aile olarak yaşamaktadırlar. Bu bilgiyi bana veren, aynı irimin başındaki evde oturan, merhum Hamdi Gereli'dir; hattâ, halk arasında, "Gümüşleri Hacı Salih, altınları Hacı Raşit saymış vermi_ fe denirdi" diye anlatmıştır(12). Ben, merhum Raşit Beyle -akraba da olmanın verdiği imkânla- defalarca ve saatlerce görüşmek fırsatını buldum. Hemen her görüşmemizde sözü bu olay civarında dolaştırmama rağmen, bir türlü, "Evet, bizi de soymuşlardı" dediğini duyamadım. Çünkü insanlar, kendileri savunmasız, karşılarındakiler silâhlı olmasına rağmen, soyulmuş olmayı 'ar' meselesi yapıyorlar; bu da son derecede doğaldır; kaldı ki, bu tür olaylarda, büyük olasılıkla 'darp' da söz konusu olmaktadır. Bu nedenle duyulmamış pek çok olayın yaşanmış olma olasılığı çok yüksektir.

O uğursuz 7-8 Temmuz gecesinin yarısını bir iki saat geçse, Denizli Ahz-ı Asker Kalemi Reisi (askerlik şubesi başkanı) Albay Tefik Beyden, Tümen Komutanı Albay M. Şefik Bey'e bir telgraf gelir. Tefik Bey telgrafta: "Burada bulunan zeybekler halkın malına, ırzına tecavüz ediyorlar, bir hadise çıkacağını arz ederim" demektedir(13). Bu telgraftan yaklaşık yarım saat sonra da Demirci Efeye, Denizli'yi geçici olarak idare etmek üzere kurulmuş olan heyetten bir telgraf çekilir; altında, heyetin reisi Kahraman Seyfi Bey ve diğer sekiz âzanın imzaları bulunmaktadır. Telgrafta: "Buraya gönderdiğiniz zeybekler halkın malına, ırzına tecavüz etmekte olduklarından, vukua gelecek müessif bir hadisenin mes'uliyetinin size râci olacağını beyan ederiz" denilmektedir(14).

O gün için, başına 'iş' gelenlerin dertlerini anlatıp şikâyet edebilecekleri iki 'mercî' bulunmaktadır: Asker olarak Albay Tefik Bey ve hükümeti temsilen söz konusu heyet. Heyetin çektiği telgrafa dikkat edilirse Demirci Efeyi âdeta tehdit eder bir dil kullanılmıştır. O dönemde Demirci'yi tehdit edebilecek hiçbir kuvvetin olmadığı ve tehdit etmenin cezasının da ölüm olacağı bilindiği halde böyle bir dil kullanılmak zorunda kalınışı, neler duyulup, nelere şahit olunduğunun bir göstergesi gibidir.

8 Temmuz: Sabah...

Posta Müdürü Süreyya Bey, hükümetin karşısında bulunan postanededir, biraz sonra da Kahraman Seyfi Bey ve Albay Tefik Bey gelirler. Halk postanenin önünü doldurmuş ve 'galeyan' halindedir. Halktan birisi Seyfi Bey'e, "Polis yok, jandarma yok, ne yapacağız?" diye sorar. Seyfi Bey de, "Durum normale dönünceye kadar herkes kendi mahallesini korusun, Hıristiyan Mahallesi'ne de komşu mahalle baksın" diye cevap verir. Bu saatten itibaren de, cepheye alınmamış olan yaştakilerin, ellerinde çifteler ve sopalarla sokak başlarında beklemeye başladıkları görülür -ki bizce olayın kırılma noktalarından biri de bu, kendi güvenliklerini sağlamak görevinin halkın kendisine verilmesidir- Emekli Jandarma Binbaşı İbrahim Namık Efendi de, asayiş işleriyle uğraşmaktadır.

Gece Demirci Efeyi uyandırmayan M. Şefik Bey, sabahleyin kendisine, Denizli'deki arkadaşlarını hemen çağırmasını, bazılarının uslu durmadıklarını, bir fenalık çıkaracaklarını söyleyerek, haklarında şikâyet olduğunu söyler. Canı sıkılan Demirci, "Ne yapmışlar acaba?" diye sorunca, "Galiba mala, ırza dokunan olmuş" diye cevap verir(15). Bunun üzerine Demirci, Sökeli Ali'yi telgraf başına çağırır. Müdür Süreyya Bey, Demirci Efenin emrini, Maarif Hanında kalan iki zeybekle, kızanlarıyla birlikte Çamlık'ta geceyi geçirip oturmakta olan Sökeli Ali Efeye bildirir. Sökeli ve kızanları, kimi süvari, kimi yaya derhal şehre dönerler; Sökeli dahil, hepsi ağır sarhoşurlar(16). Bu sırada Çaybaşı ve Saltak'tan geçen birkaç zeybeğin silahları halk tarafından ellerinden alınarak hapsedilirler. Kayalık Mahallesi'nden geçen bir gruba da aynı şey uygulanır. Bu saate halkın, kendisini savunma ve belki de intikam duygularıyla hareket ettiği anlaşılmaktadır; ne de olsa, kendilerini savunma görevi -başka bir güç olmadığı için- 'resmen' kendilerine verilmiştir. 'İş başa düşmüştür'.

Bu sırada Demirci, telgraf başında Sökeli'yi, mala, ırza dokundukları için şiddetli bir dille azarlamaktadır. Sökeli de, böyle bir şey olmadığını, bunu yapan olsa kendisinin öldüreceğini, sadece Kilisli Murat Beyin kızanlarından bazılarının, Rum kadınların paralarını aldıklarını söyler. Görüşme Demirci Efe'nin, "Derhal Goncalı'ya dön" emriyle sona erer. Sabahleyin Meseret Kiraathanesi önünde toplanmış olan büyük kalabalığın da, Sökeli Ali Efeyle birlikte postaneye gelmesi üzerine, içlerinde silahlıların da bulunduğu çok daha büyük bir kalabalık postane önünde toplanmış, heyecan ve öfke içinde beklemektedir. Demirci Efe ile Sökeli Efenin görüşmeleri sırasında postaneye gelmiş bulunan Jandarma Tabur Komutanı Hamdi Beyin halkı işaret ederek, "Efe bu hal ne olacak?" demesi üzerine Sökeli: "Halkın ürkmemesi için silahlarımızı size verelim, Maarif Hanındaki eşyalarımızı ve arkadaşlarımızı alarak istasyona inelim" diyerek silahlarını teslim etmiştir(17). Bir başka anlatışa göre ise, postaneden çıktıktan bir süre sonra, sağda bir sokağın başında beklemekte olan silahlı bir grup tarafından durdurulurlar. Grubun başındaki, abanî sarıklı, iri ve sakallı bir adam (Katledilenler arasında bulunan söz konusu şahsın, Hacı İsmail Efendi olduğu anlaşılmaktadır; çünkü, o dönemde tabakların yiğitbaşısı o idi. M. Şefik Bey, "Hakikaten yiğit bir kardeşti, yiğitçe davranıp olay hakkında hiç bir ipucu vermedi" demektedir - yazarın notu) Sökeli Ali'ye, "Ahali sizden şüpheleniyor. Bir fenalık yapmayacağınıza ahaliyi inandırmak için silahlarınızı

Sökeli Ali Efe

bize verin, vagonlara bindiğinizde iade ederiz; bir fenalık olmasın" gibi bir şeyler söylemiş, bunun üzerine silahlarını vermişlerdir(18).

Öyle veya böyle, Sökeli Ali Efe ve on beş kadar kızanı, düşmanın geldiği haberinin yalan olduğunu öğrenip, Tavas yolundan geri dönen Yüzbaşı Rifat ve Teğmen Fazıl Efendilerle birlikte, Bayramyeri yönünde yürümeye başlar. Tam eski tabakhane hizasına (şimdiki Vefki Ertür Kız Meslek Lisesi) gelindiğinde, tabakhaneler yönünden kafileye yayılım ateş açılır. Bu ateş sonucunda, Sökeli Ali Efe ile Kara Mustafa ve İsmail Efe isimindeki kızanları öldürülür, diğer kızanlarsa, kimi yaralı, kimi sağlam bahçeler arasına dalarak kaçıp kurtulurlar. Ateş sırasında kafilede bulunan Yüzbaşı Rifat Efendinin topuğundan, Fazıl Efendinin de bileğinden birer kurşunun sıyrıldığı anlaşılmıştır.

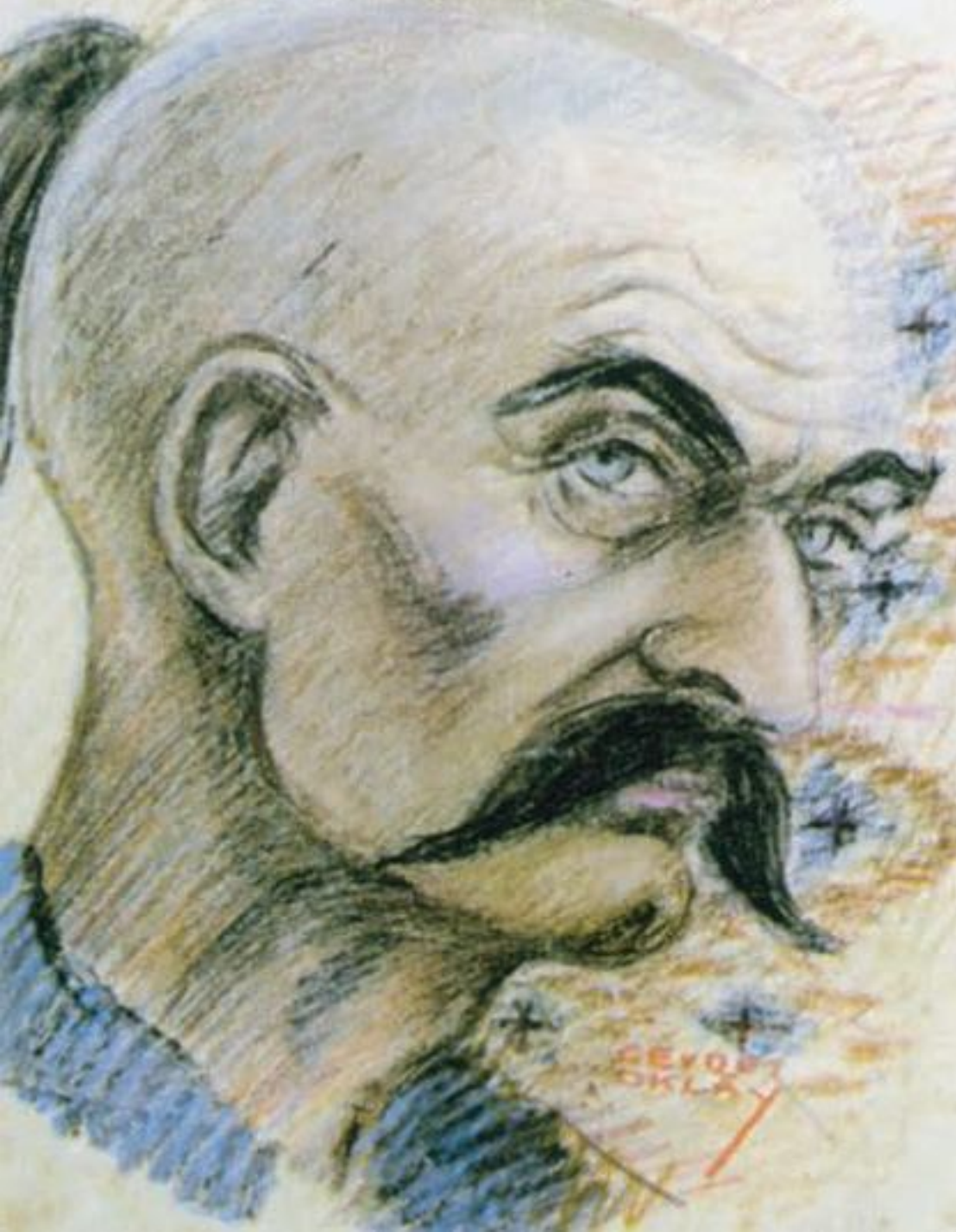
Bundan sonra, Goncalı'ya kaçan kızanlardan durumu öğrenen Demirci, bir top, iki makineli tüfek ve cepheden çektiği zeybekleriyle Denizli'ye gelir. Önce, istasyonda cepheye un sevk etmekte olan Karabacak Kadri Bey öldürülür. Ardından, kendisini karşılamaya gelen Albay Tefik Beyi, kızanların, "İstese bizi kurtarabilirdi" demesi üzerine, Albay M. Şefik Beyin gözleri önünde, kendi tabancasıyla vurarak öldürür. Daha sonra da topu, namlusu şehre dönük olarak kışlaya, makineli tüfekleri de hükümet önündeki caddenin iki yönüne yerleştirterek, altmış kadar Denizliliyi, sorgusuz sualsiz boğazlatır. Takip eden iki gün boyunca da bütün şehir ve zengin çarşısı, zeybeklerle çapulcular tarafından soyulup talan edilecektir.

Denizli Vak'ası mı?.. Demirci'nin Denizli Katliamı mı?..

Milli Mücadelemizin, Kuvâ-yı Milliye dönemine, "Denizli Vak'ası" adıyla yazılmış olan bu olay gerçekte, bütün nitelikleri itibarıyla tam bir katliamdır.

Evet, bu bir katliamdır; çünkü, infazlar yapılırken, bırakınız muhakemeyi, sorgu sual dahi yoktur. Her hayat, bir kızanın iki dudağı arasındadır; o, evet derse kesileceksiniz, hayır derse yaşayacaksınız. Efe'leri öldürülmüş olan kızanların gözünde bütün Denizli suçludur; onun için, 58 kişi oldukları kuvvetli bir olasılık olan öldürülenler listesinin çok daha kabank olmadığına şükretmek gerekiyor. Bu işin nasıl cereyan ettiğini bir canlı tanıktan dinleyelim. Tanığımız Raşit Özkardeş o tarihte 9-10 yaşlarındadır ve anlattığı olayı yaşayan babası Hacı Ahmet Özkardeş'tir: "... Eski hükümetin avlusuna bir kürsü kuruluyor, yakalayabildikleri herkesi getirip, Sökeli Ali'nin adamlarına göstererek: "Bu var mıydı?" diye soruyorlar. "Efem olmayan yok ki, bu da vardı, bu da vardı..." derken, muazzam bir tutuklama oluyor. Bu arada babamı ve iş ortağı olan Mustafa Tütüncüoğlu'nu da götürüyorlar. Babam: "Fuzuli cana kıymayın, ben hocayım (babam Arasta Camisinde hocalık da yapardı) tavuk bile kesemem, değil ki insan canına kıyayım." demiş. Bunun üzerine Demirci Efe kızanlara sinirlenip: "Doğru dürüst bakın, olmayan insanın canını yaktırıp beni günaha(!) sokmayın!" diye bağıyor. Kızan da efenin sinirlenmesi üzerine, korkusundan kekeleyince babam kurtuluyor. Mustafa Tütüncüoğlu ise maalesef kurtulamamış ve diğer tutuklular gibi, boğazlanmak suretiyle katledilmiştir"(19).

Ressam Cevdet Şemsioğlu'nun çizgileriyle Demirci Mehmet Efenin celladı.
(“20. Yüzyıl Başlarında Denizli” kitabından)

Evet, bu bir katliamdır; çünkü, öldürülenler arasında bir benzerlik, bir 'insicam' yoktur; yani, parti, cemiyet gibi belli bir zümreye yönelik değildir. Öldürülenler arasında âlim de vardır, cahil de; zengin de vardır, fakir de; albay da vardır, nefer de; hakim de vardır esnaf da...

Evet, yeryüzündeki bütün dillerde bu fiilin sözlük karşılığı katliamdır; çünkü, öldürülenler arasında yetmiş beş yaşında bir kadın, Pelitlibağ'dan Emir Ayşe ve sekiz yaşındaki torunu Halil İbrahim de vardır. Emir Ayşe'nin neden öldürüldüğünü anlayabiliriz; ola ki, Denizlilere baş olmuş ve onları, Denizli'yi harp etmeden Yunan'a teslim etmeye sevk etmiştir; değil öldürülmesi, parçalara ayrılması bile 'caiz'dir. Peki, sekiz yaşındaki bir 'sabî sübyânın' neden öldürüldüğünü bize bu gün kim anlatacak?.. Hangi vicdan, hangi el, hangi parmak düşürebilmiştir o tetiği? Tetik bile demirken isyan edip düşmezdi... Celâl Bayar da, konuyla ilgili olarak, çok yerinde bir tespitle, "bugün dahi Denizliler, bunun hatırasını ıstırap içinde yaşarlar." demektedir(20).

Macera-yı İbrahim Namık

Kentte bu terör sürerken, herkes canının derdine düşmüş ve -bir çoğu Tavas'a olmak üzere- bir yerlere kaçmıştır. Demirci Efe, olaydan bir hafta kadar sonra (15. Temmuz 1920) Muğla'dan Denizli'ye gelen, eski Aydın Sulh Hakimi Sındırgılı Süreyya Beye sık sık, "Mustafa Kemal bu iş için ne düşünür, Ankara bu işe ne der?" yollu sorular sormaya, yaptığı işin ağırlığından korkmaya başlamıştır. Süreyya Beyin telkinleriyle, olayın elebaşları bellediği ve "mutlaka cezalandıracağım" dediği dokuz kişi hariç, Denizlilere af (!) ilân etmiş ve evlerine, işlerine dönmelerini sağlamaya çalışmıştır. Affedilmeyip kesin olarak cezalandırılacak olan dokuz kişi şunlardır(21): İhtiyat Zabiti, Kayalık Mahallesinden Hacı Fevzizade Ali Rıza Efendi.

İhtiyat Zabiti, Delikliçınar Mahallesinden Hacı Halil İbrahim Efendi mahdumu Rüştü Efendi. Jandarma Binbaşılıktan mütekit İbrahim Namık Efendi. Delikliçınar'dan Lök Hacı Ali oğlu, tüccardan Nuri Bey. Belediye Reisi Hacı Tevfik Bey.

Müftü Efendi mahdumu Fevzi Efendi.

Kayalık Mahallesinden Odabaşıoğlu Halil Efendi. Gürcan Mahallesinden Bekir oğlu Ali.

Gürcan Mahallesinden Lebip oğlu Ahmet.

İbrahim Namık Bey, Sökeli'nin vurulduğu günlerde, hem malûm heyetin üyesi olduğu, hem de asayiş sağlamaya üzere silâhlı grupların başında görüldüğünden, Sökeli Ali'nin katillerinden sayılıyor, dolayısıyla olayın baş 'müsebbiplerinden' biri olarak görülüyordu. Demirci'nin, intikam için Denizli'ye geldiğinde ilk arattıklarından birisi olması doğaldır. Nitekim evine ilk gidilenlerdendir; ancak, eşinin 'ferâseti' ve şansının yaver gitmesi sonucu ölümden kurtulabilmiştir. Evin kapısına dayanan zeybeklere eşi, "Ah evlâdım biz de kendisinden birkaç gündür haber alamıyoruz, bulursanız bize de haber vermenizi

çok rica ederim" deyince zeybekler, evi aramayı akıl edemeyerek, başka yerde aramak üzere çekip giderler; oysa İbrahim Namık Bey içeridedir. Bundan sonra, eşinin yardımıyla bir feraceye bürünerek kadın kılığına giren İbrahim Namık Bey, evin arka kapısından kaçacak ve bu kaçış, bir arkadaşının kaymakam olduğu –galiba- Kuşadası'nda son bulacaktır. Amacı oradan Rodos'a kaçmaktır; ancak, bu defa şansı yâver gitmez ve arkadaşı onu, daha önceden verilmiş emre uyarak tutuklar ve Denizli'de bulunan Demirci Efeye haber verir. Ondan gelen telgrafta ise, derhal 'mevcuden' Denizli'ye gönderilmesi istenmektedir. Yola çıkarılan İbrahim Namık Bey, bir fırsatını bularak Antalya'da bulunan ve Mustafa Kemal Paşanın arkadaşı olan ağabeyine telgrafla durumu bildirir. Ağabeyinin Paşa'ya başvurması üzerine, daha Denizli'ye varmadan, Mustafa Kemal Paşadan Denizli'ye bir telgraf emri gelir ve İbrahim Namık Bey Denizli'de tutulmayarak, yargılanmak üzere Ankara'ya gönderilir(22). Bu kadar büyük, yani idamlık bir suç işleyen İbrahim Namık Bey, Ankara'da yargılanacak ve beraat edecektir.

Refet (Bele) Paşa'nın (1881-1963) komutasındaki süvari birlikleri 1920 yılının sonunda yaptıkları baskında Demirci Mehmet Efenin kuvvetleri dağılmış, Efe'de beş on kişiyle kaçıp kurtulmuştu.

Sorular, Cevaplar

Olayı tahlil edebilmek için sorular sormak ve onları, yukarıdaki bilgiler ışığında cevaplandırmaya çalışmak doğru bir yöntemdir diye düşündük.

Soru: Sökeli Ali Efe, Rumları göç ettirdiği için öldürülmüş olabilir mi?

Cevap: Hayır. Olay meydana gelmeden bir gün önce Rumlar gönderilmişler, yani bir anlamda yorgan gitmiş, kavga bitmiştir.

Soru: Toplu olarak yürüyen on, on beş kişilik silahsız bir gruba, silahlı bir grup tarafından pusu kurularak, ansızın yayılım ateşi açılırsa; sadece üç kişi ölüp, diğer bir ikisi sıyrıklar şeklinde hafif yaralanır, geriye kalanı ise sağlam olarak kurtulabilir mi?

Cevap: Hayır. Bir kaç dakika içinde hepsi kolaylıkla öldürülebilir. Bu olayda hedef gözetilerek ateş edildiği, hedef olmayanların da vurulmaması için özen gösterildiği su götürmez bir gerçektir.

Soru: Sökeli Ali ve Kara Mustafa'nın cesetleri istasyona getirildiğinde, bir don bir gömlek soyuldukları, cesetlerin yüzlerinin tanınmayacak derecede hırpalandığı ve Sökeli'nin gözlerinin oyulmuş gibi olduğu görülmüştür(23). Bir insan, Rumları tehcir etti diye veya kendisi 'İtilâfçı', o 'İttihatçı' diye veya beni soyup paralarımı aldı diye hasmını öldürdükten sonra, hırsını alamayıp, cesedinin yüzünü tekmeler veya dipçikler ve de gözlerini oyar mı?

Cevap: Kesinlikle hayır; bırakınız cesedini hırpalamayı, bu nedenlerle adam bile öldürülmez.

Soru: Bu sorumuzu, canlı tanıklarımızın anlattıkları ışığında soracağız; önce Raşit Özkardeş: "... Denizli'ye gelen, Demirci'nin adamlarından Sökeli Ali Efe ve kızanları, kadınlara, kızlara sarkıntılık etmişler. Bu sebeple de Sökeli Ali Efeyi, şimdiki Gazi İlkokulunun karşısında bulunan, eski tabakhane önünde vurdular"(24). Şimdi de Hamdi Gereli: "... Demirci vakası neden meydana geldi? Bu hadisenin sebebi, doğrudan doğruya namus ve iffete dokunmaktır. Türk ve Müslüman olan insanlar, namus ve iffet konusunda çok hassastırlar. O kadar hassastırlar ki, bu uğurda canlarını bile vermektен çekinmezler; kaldı ki adam öldürmek. İşte bu hassasiyetten dolayı, bir şahıs efelere kin ba_fılıyor ve tabakhane kahvesinin penceresinden ateş ederek, Demirci'nin en sevdiği adamı, Sökeli Ali'yi öldürüyor"(25). Demek, ki olay yaşandığı zaman Denizli'de bilinen bu. Şimdi sorumuz: Bu insanların anlattıklarında gerçek payı var mıdır?

Cevap: Kesinlikle evet. Dahası, bu insanların, başına 'namus meselesi' gelmiş olan en az bir kişinin adını biliyor olmaları büyük bir olasılıktı; kendilerine sordum, ikisi de "Bilmiyorum oğlum" cevabını verdiler. Soyulmayı bile 'ar' meselesi yapan insanlardan, başına böyle 'feci' bir felâket gelmiş hemşehrilerini 'teşhir' etmeleri beklenebilir mi? Ya başına böyle bir 'iş' gelen insan... 'Yere göğe sığamaz', kinini yüreğinde besler.

Soru: Demirci Efenin ifadesiyle, Denizli hadisesinin baş 'müsebbiplerinden' ve kendisinin öldürülecekler listesinde bulunan, mütekait Jandarma Binbaşısı İbrahim Namık Efendi, Ankara'da hangi mahkeme tarafından yargılanmış ve nasıl suçsuz bulunmuştur?

Cevap: Bu mahkeme saptanır ve –mevcutsa- zabıtları incelenebilirse, olayımız büyük bir olasılıkla ve büyük oranda aydınlığa kavuşabilecektir. Bu yoldaki uğraşlarımızı sürdürmekteyiz.

Bunlara benzer daha bir çok soru sorulup cevaplanabilir. Onları da okurlara bırakıyoruz.

'Tenkil' Edilen Milli Kahraman...

Demirci Efe, 16 Aralık 1920'de, Refet (Bele) Bey komutasındaki Büyük Millet Meclisi kuvvetleri tarafından 'tenkil' edilmiştir. Tenkil âsiler için uygulanan bir harekettir. Daha önce Anzavur, Bolu isyancıları, Koçgiri isyancıları, Delibaş isyancıları ve benzerleri tenkil edilmiş ve elebaşları idamla cezalandırılmıştır. Hattâ, bu isyanların çoğunu tenkil eden Çerkes Ethem de tenkil edilmiş, düşmana sığındığı için ele geçirilememiştir. Demirci ise, henüz bir harekette bulunamadan bastırılarak kuvvetleri dağıtılmış, kendisinin ise, yakalanıp yargılanması mümkün olduğu halde, kaçmasına göz yumulmuştur. Daha sonra da (30 Aralık 1920) Büyük Millet Meclisine 'dehalet' ederek, 'affa mazhar' olmuştur. Buradaki değerlendirme, tam olarak, günahını sevabına denk getirmek şeklinde olmuştur. Bu değerlendirmedeki isâbeti tarihe bırakmak yerinde olacaktır.

Tarihin bir çok döneminde, bir çok kahraman, işledikleri suç nedeniyle karalanmışlar, hattâ hayatlarından olmuşlardır. Bu, adaletin bir şartıdır; hiç kimse, kahraman olduğu için suç işleme hakkına sahip olamaz, işlerse de –hiçbir olağan dönemde- affedilmez. Yakın tarihimizden bir olayı hatırlayalım: Ata'mızı öldürmek üzere plânlanan İzmir suikastı nedeniyle nice milli kahramanlar yargılanmış, niceleri de, sehpalarda can verdikleriyle kalmamışlar, Türk Tarihinin şanlı sayfalarından –bir anda- kapkara sayfalarına yazdırmışlardır adlarını. Elbette öyle olacaktır; çünkü suç işlemişler ve yargılanarak, suçları sâbit görüldükten sonra da cezalandırılmışlardır; kahramanlıkları ve hizmetleri onları kurtarabilir miydi? Tarih de yaşananı tespit edecek, her şahsı, her olayı yerli yerine oturtacaktır doğal olarak.

Bizim olayımızda ise, işin yukarıda olduğu gibi, normal 'mecrasında' akmadığı aşikârdır. Bu gün, Demirci Efenin, Denizlililerin vicdanında 'affa mazhar' olabilmesi mümkün müdür? Bir Denizlili'ye kulak verelim: "... Denizli'de bu vak'a çok zalimane bir şekilde yaşanmıştır; âlimi-uleması da gitti, zengini-fakiri de gitti, velhasıl çok büyük bir felâket oldu. İşin kötü tarafı, her şey unutuldu ve Demirci Mehmet Efe, tarihte adı geçen bir şahsiyet haline geldi. Halbuki Demirci Efe Denizli'ye, haksız yere çok büyük bir fenalık yapmıştır(26). Evet, bu gün Denizlililer'in vicdanından akseden budur; onca kan yerde kalmıştır vesselâm!

Demirci Mehmet Efe 15-16 Aralık 1920'de, Refet (Bele) Paşanın süvari birliklerinin baskınına uğrayan Demirci Mehmet Efe kuvvetleri dağıldı, kendisi beş on kişiyle kaçıp kurtuldu. Sonradan Hükümet'e sığınarak bağışlanan Mehmet Efe, İstiklal Savaşı sona erince Nazilli'ye yerleşti ve 1951'e, ölümüne kadar burada yaşadı.

Sökeli Ali Efe, Demirci Mehmet Efe fotoğrafları Şeref Üsküp arşivinden alınmıştır. Yardımları için sayın Cem Üsküp'e teşekkür ederiz.

Kaynakça

1. Haluk Müftüler, Milli Mücadelede Dedem Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi (1861-1931), s.35
2. Ömer Gökmen, Kentin Canlı Bellekleri: Hamdi Gereli, Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, S.1, s.30
3. Müftüler a.g.e. s.36,37, Ahmet Akif Tütenk, (1949): Milli Mücadelede Denizli, s.9
4. Nuri Köstüklü, Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları (Ankara,1999) s.66
5. Tütenk, a.g.e. s.38
6. Tütenk, a.g.e. s.39
7. Tütenk, a.g.e. s.39
8. Tütenk, a.g.e. s.42
9. Tütenk, a.g.e. s.42,43
10. Sıtkı Aydın, Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı, s.451,452
11. Aydın, a.g.e. s.455
12. Ömer Gökmen, Denizli'nin 'kendi' Tarihi, yayınlanmamış çalışma.
13. Mehmet Şefik Aker, İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidalı C.3, s.197
14. Aker, a.g.e. s.197
15. Aker, a.g.e. s.199
16. Tütenk, a.g.e. s.44
17. Tütenk, a.g.e. s.45
18. Aker, a.g.e. s.205.
19. Gökmen, Kentin Canlı Bellekleri: Raşit Özkardeş, Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, S.2, s.16
20. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, C.8, s.2437
21. Süreyya Örgüçevren, Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe, s.64,65
22. Şeref Üsküp, Milli Mücadelede Efeiler, (ikinci baskı, İzmir, 1999), s.139
23. Aker, a.g.e. s.207
24. Gökmen, y.a.g.y., s.16
25. Gökmen, Denizli'nin 'kendi' Tarihi, (yayınlanmamış çalışma).
26. Gökmen, Denizli'nin 'kendi' Tarihi, (yayınlanmamış çalışma).

800. Yıla

ZAMAN BİR ATLI GİBİ GELİP GEÇMİŞ DENİZLİ'DEN
TOZ DUMAN İÇİNDE TARİH, HARMAN OLMUŞ EĞLENMEDEN
KENDİ GİTMİŞ, HATIRASI, SÜRÜP GİTMİŞ KÜLLENMEDEN
YAŞAMIŞIZ ÜZERİNDE YÜZ YILLARDIR FARKETMEDEN

ŞEHİTLERİ HER DEM ŞAHİT, HER BİRİ BİR TEPESİNDE
MEHMET GAZİ SERDAR OLMUŞ EN UÇTAKİ TÜRBESİNDE
SERVER GAZİ SARMAŞ DOLAŞ ÇINARLARIN GÖLGESİNDE
VATANINA FEDA OLMUŞ MAKAM RÜTBE BEKLEMEDEN

YEDİ SULTAN, YEDİ DÜĞÜN, YEDİ GÖNÜL BİR ARADA
YEDİ YÜZYIL, YEDİ HURİ UYUMUŞLAR BİR SIRADA
FATMA YILDIZ DESTANLAŞMIŞ RUM'DAN GELEN HER YARADA
ŞİRVANZÂDE KOMŞU OLMUŞ DESTUR BİLE DİLEMEDEN

KABRİSTAN BİR HAYAL ŞEHİR, SIR SAKLIYOR TOPRAĞINDA
NİCE ADSIZ EVLİYASI BİN BİR GARİP BUCAĞINDA
BİR TAHT OLMUŞ MAKAMLARI FATİHALAR KUÇAĞINDA
NİCE BÜYÜK GELİP GEÇMİŞ BÜYÜKLÜĞÜ BİLİNMEDEN

KAR ALTINDA KAPI KAPI ÜZÜM VEREN ÜZÜM DEDE
HACI HASAN FEYZEFENDİ İLİM, İRFAN, İKRAM EDE
“MERKEZ” DEMİŞ, SÜMBÜL SİNAN, GAYRİ MUSLİHİDDİN'DE
HER BİRİSİ GÖNÜL ERİ GEZER DURUR GÖRÜNMEDEN

“MÜFTÜ AHMET” FARZDIR DEMİŞ YERDEN ALIP ÜÇ TAŞ ATMIŞ
VATAN İÇİN HARBETMEYE BİSMİLLAH'LA İMZA ATMIŞ
“HULUSİ” KALP DUASIYLA DÜNYALARA FERMAN KATMIŞ
İSTİKLÂLE GİDEN YOLDA “VARIM” DEMİŞ ÇEKİNMEDEN...

EL EMEĞİ, ALIN TERİ, KAZANCIMIZ AZIĞIMIZ.
SANAYİDE TİCARETTE PARLIYOR BAK YILDIZIMIZ.
YAŞAYACAK EBED-MÜDDET DEVLETİMİZ, MİLLETİMİZ.
SEKİZ YÜZ YIL ÖTELERE BAKIYORUZ DENİZLİ'DEN...

Serif Kutludağ

Kentsel Dönüşüm Fikrine Öneri: Denizli'de Canlandırılması Gereken Tarihi Yerler

Hasan KALLİMCİ
Yazar

Denizli'nin Türkler tarafından fethinin 800. yıl dönümünü yaşıyoruz. Duygulu hâlimizi bir süre yaşayıp da, başımızı kaldırarak şöyle bir çevremize bakındığımızda ve "Tarihî olan neyimiz var?" diye sorduğumuzda, sevinç ve gururumuz yerini üzüntüye bırakabilir. Çünkü şehrimizde, tarihî mekânlar yok denecek kadar az kalmıştır, kalanları da kendi ellerimizle yıkmışız veya yakmışız. Sayıca çok az kalan eski Denizli evlerinin bile durumu ortada. Ulu Camiyi kendi ellerimizle yıkmamızın üzerinden henüz kaç yıl geçti ki....

Bir coğrafyayı fethetmek kadar, orayı vatan hâline getirmek de önemlidir. Toprağı vatan edememiş, oraya kendi mührümüzü vuramamış isek korumamız zorlaşacak, yeniden fethetme durumu bile söz konusu olacak demektir.

Çal ilçemizde Kayı Pazarı olarak bulunan mevkideki minare yeniden yapılarak daha uzun yıllar

yaşaması sağlandı. Denizli'yi fetheden tümen komutanlarından Server Gazi'nin türbesi, yeniden yaptırıldı.

Ama Denizli'de daha pek çok tarihî mekân canlandırılmayı beklenmektedir. 800. Fetih Yılı münasebetiyle, birkaç mekân daha canlandırılır ise, bu coğrafyaya birkaç Türk mührü daha vurulmuş olacaktır.

Şehrimizde canlandırılması gereken tarihî mekânlarla ilgili yaptığım bu çalışma, okurlarımızın belleklerinde mevcut olan bilgileri el altında, derli toplu bulabilecekleri bir kaynak olacaktır zannımca. Aynı zamanda bu yazının, ilgililerin de işin bir ucundan tutmalarını kolaylaştıracağı düşünüyorum. Zaman içinde Denizli'nin, bir Bursa veya İstanbul kadar olmasa da, tarih soluması mümkün olacağı ümidindeyim. Tabiki bizimkisi sadece bir öneri...

Kazıkbeli Haçlı Savaşları Anıtı: Cankurtaran kasabasının yer aldığı Kazıkbeli mıntıkası, 1147 yılının sonlarında ve 7 Ocak 1148'de iki defa Haçlı savaşına sahne olmuştur. Kısa aralıkla olan bu iki savaş, Kazıkbeli Savaşları olarak tarihin sayfalarında yer almaktadır. (Tuncer Baykara, Denizli Tarihi, İstanbul 1969) Bu savaşlardan kalan izler, beş tane şehit mezarı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Cankurtaran Kasabasında;

-Karaçam Mevkisinde, Karaçam Yatırı,
-Kasaba içinde, Bekirler Dedesi Yatırı,
-Kasaba içinde, Dede Taşı Yatırı
-Gölcük Mevkisinde Gölcük Dedesi Yatırı,
-Çamrak mevkisinde, Çamrak Dedesi Yatırı olarak bilinen mezarların, "Haçlı savaşlarında şehit düşenlerin mezarları" olduğu söylenmektedir. (Ş. Tekin Kaptan, Gönül Sultanları Denizli'de, s. 105-113).

Bu savaşların vuku bulduğu mevkiden, Denizli'yi Muğla ve Antalya'ya bağlayan kara yolu geçmektedir. Cankurtaran mevkisindeki dinlenme alanlarının uygun bir yerine, bu savaşları insanımıza anlatacak, gösterişli bir abide dikilmelidir. Abide; önünde çeşmesi, çevresinde çiçeklerle dolu düzenlemesi, heykeltıraşların ellerinde vücut bulmuş harp sahnelerini gösteren kabartmaları ve buradaki haçlılarla olan savaşlarla ilgili bilgi veren yazıları ile dikkatleri çekmeli; gelip geçen herkes burada durarak serinleyip seyrettikten ve yazıları okuduktan sonra geçmeye can atmalıdır.

Mehmet Gazi Türbesi: Selçuklu tümen komutanıdır. Denizli'yi, kendisi gibi tümen komutanı olan Server Gazi ile birlikte, 1206 yılında fethetmiştir. Laodikyalılar tarafından bir Türk Kervanı soyguna uğrayınca, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev, Mehmet ve Server Gazi Beyleri birer tümen askerle Denizli'yi fethetmeleri için görevlendirilmiştir. Önce Honaz'ı fetheden Türk askerleri, çekilen Bizans ordusunu takip ederek Denizli'ye gelmiştir. Şimdiki Deretekke (İlbadi mezarlığının ana kapısının bulunduğu alan) mevkiinde savaşa tutuşmuşlardır. Mehmet Gazi, burada yaralanmış ve yaralı olduğu halde savaşa devam etmiştir. İmdadına Server Gazi yetişmiştir. Mehmet Gazi şehit düşünce ordunun idaresini eline alan Server Gazi, Denizli'nin dördüncü ve kesin olarak fethini tamamlamışsa da Yeşilköy (Servergazi Kasabası) civarında o da bir ok ile şehit edilmiştir. (Tuncer Baykara, Denizli Tarihi-İkinci Kısım, 1070-1429, İstanbul 1969, s.23-24.) Mehmet Gazi'nin türbesi, İlbadi (Büyük Mezarlık) içindedir. Türbenin yarısı toprak altına gömülüdür. Türbe, Türk-İslâm mimarî anlayışına göre yeniden düzenlenmelidir.

Yediler Türbesi: İlbadi Mezarlığının giriş kapısı karşısındaki Yediler Camisinin bahçesindedir, briketten yapılmıştır. İçinde yedi tane mezar vardır. Denizli beylerinden İnanç Bey, Ali Bey, Doğan Bey, Şücaattin Bey, İshak Bey ve yakınlarına ait kişilerin mezarları olarak bilinmektedir. (Tarhan Toker, Denizli Tarihi) Yediler Türbesinin, Türk-İslâm mimarisi özelliklerine uygun bir türbe hâline getirilme çalışmaları başlatılmış ve yapılması, maalesef İzmir Anıtlar Yüksek Kurulu'nda reddedilmiştir.

İlbadi Mezarlığı: İlbadi Mezarlığı, 1206 yılında, Denizli'nin dördüncü ve son defa fethedilmesinde Bizans ordusu ile Türk Ordusunun savaştığı alandır. Savaş alanı "Deretekke semtindeki geniş alan" (Tarhan Toker, Denizli Tarihi) olarak geçer. Bu bilgiye göre bu mezarlık, o savaşta şehit düşen, başta Tümen Komutanı Mehmet Gazi olmak üzere diğer şehitlerin defnedilmeleriyle 1206'da kurulmuştur.

Bu bilgi, levhalara yazılmalı ve levhalar giriş kapılarına konulmalıdır.

İlbadi mezarlığının, içindeki tarihî ve dinî zatların mekânlarını gösteren, "Ahi Sinan Kapısı" da dahil bütün kapıların adları belirtilen kroki, yeniden yapılarak giriş kapılarına konulmalıdır.

Ayrıca; mezarlık, mevcut mezarlara zarar vermeden hafif bir kazıdan geçirilmeli; toprak altında kalmış tarihî mezar taşları toplanarak koruma altına alınmalıdır. Mezarlık, tarihî bir alan olarak korunmalıdır.

Ahi Sinan Kapısı: "Hacılar Camiinden İlbadi mezarlığına dikey olarak giden caddenin adı, Ahi Sinan Caddesidir. Bu caddenin mezarlığa ulaştığı yerde bulunan mezarlık kapısı, halk arasında Ahi Sinan Kapısı olarak bilinir." (Aslan Konyalıoğlu ile yapılan görüşme, 20 Mart 1992) Bu kapının adı, mezarlık girişindeki tanıtım levhasında yoktur. Kapıya "Ahi Sinan Kapısı" levhası konulmalı, kapının tanıtımı mezarlık tanıtım krokisinde yer almalıdır. Ahi Sinan Kapısının girişi, belediyece bir park şeklinde düzenlenmiştir. Buraya da Ahi Sinan Parkı levhası ve bu levhaya, bu zatı tanıttığı bilgi konulmalıdır.

Ahi Sinan'ın Mekânı: Ahi Sinan, caddesinin sol tarafında bu zatın tekkesi ve tekke içindeki binada, 1970'li yıllara kadar türbesi vardı. "Ahi Sinan, -13. asrın sonları, 14. asrın başlarında yaşamıştır-, Denizli'de Ahiliğin kurucusu, tabaklığın ve lonca esnaf teşkilatının banisi sayılır. Ünlü seyyah İbni Batuta, bu tekkede Ahi Sinan'ın misafiri olmuştur. (İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, 1000 Temel Eser, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1971)

Bu arsa, kurulacak bir vakıf tarafından satın alınabilir ve Ahi Sinan'ın mekânı yapılacak bir projeye canlandırılır. Yine ayrıca; Ahi Sinan Caddesinin adı, caddenin her iki girişine, bu zat hakkında bilgi veren kısa yazılarla birlikte konulabilir. Bu cadde kenarına inşa edilen "Çınar Polis Merkezi"nin adı "Ahi Sinan Polis Merkezi" olarak değiştirilebilir. Bu caddenin Kaleiçi'nden taraftaki girişinde, bir demek tarafından çıkarılarak çalışan gençlerin barınmaları için yaptırılan binaya "Ahi Sinan Pansiyonu" adı verilmiştir.

Ahi Toman'ın Mekânı: Ahi Toman (Teoman/Duman), bugünkü Babadağlılar iş hanının bulunduğu yerde mekân tutmuş, Ahi Sinan'ın çağdaşı bir ahi şeyhidir. Mezarı, Kınıklı Yolu diye bilinen Doğan Demircioğlu caddesi üzerinde bulunan Martı apartmanı ile bu apartmanın yanındaki 2584 numaralı sokak üzerinde 1970'li yıllara kadar kalmıştı. İbni Batuta Seyahatnamesi'nde hakkında bilgi vardır. Yukarıda belirtilen sokağa adının verilmesi, hakkında kısa da olsa bilgi yazılarak sokak girişine bir levha asılması yerinde olacaktır. (Hasan Kallıncı, "Ahi Duman", Geçmişten Günümüze Denizli, sayı 5, Mart 2005)

Fatma Yıldız Hanım: 2. Haçlı seferi sırasında (M. 1189-1192), Fransa Kralı 7. Louis'in komutasındaki Haçlı Ordusundan İznik'te ayrılan Alman askerlerinden müteşekkil bir grup, Buharkent (Burhaniye) yakınlarında Büyük Menderes'i geçti. Fatma Yıldız komutasındaki Türk Ordusu, haçlıları orada karşıladı, hırpaladı ve geri çekildi. Çekilirken Denizli'yi de boşalttı. Halkın öldürülmesine, haçlıların yiyecek ve içecek ikmaline fırsat verilmedi.

Fatma Yıldız Hanımın mezarı, İlbadi Mezarlığında, mermer bir sanduka içindedir; sanayi karşısındaki kapıdan girildiğinde sol tarafta, yamaçtadır. Mezar yeniden elden geçirilmeli, yeni bir düzenleme yapıldıktan sonra yanına bilgi veren bir levha konulmalıdır.

Ayrıca; Fatma Yıldız Hanım'ın, emrindeki birlikle Haçlı sürüsünü karşılayıp savaştığı, Sarayköy ilçesinin batısındaki Hasköy ve Karakıran köyleri arasındaki alanın bir yerine, buradaki çarpışmaları anlatan bir abidenin dikilmesi de uygun olacaktır.

Murat Aslan Bey: Denizli Beylerinden İnanç Bey'in oğludur. Denizli Beyidir (1336'dan sonra babasının ölümü üzerine bey olmuş, 1362 veya sonrasında vefat etmiştir.). Onun emriyle yazılan bir Fatiha Tefsiri, İstanbul Üniversitesi kütüphanesindedir ve bu tefsirde adı geçmektedir. Kendi adına üç çeşit para bastırmıştır. Paralarda da adı vardır. Şehzadeliği zamanında, ünlü seyyah İbni Batuta'yı, şehrin dışındaki bir bağda, konağında misafir etmiştir. Mezarı, yeni Devlet Hastanesi'nin bulunduğu yerdeki tepenin üzerinde idi. Burası, ibadet ve ziyaret yeri idi. Burada Nevruz kutlanırdı. Halk bu yere "Murat dede" derdi. Muratdede mahallesinin adı bu zattan kalmıştır. Hastane yapılırken mezarı kaldırılmıştır.

Devlet Hastanesi doktorlarından Mesut YÖRÜKOĞLU ile eski başhekim Ahmet MÜFTÜLER'in odasında konuştum. "Dar bir yoldan itibaren yükselen bir tepe vardı. Çocukluğumuzda buralarda çok oynadık, kuş avladık. Yeşil bir tepeli ve mezarı hatırlıyorum. Burada Nevruz kutlardık." dedi. YÖRÜKOĞLU, o gün, yol ve mezar arasındaki mesafeyi düşünerek bir hesap yaparak; "Mezar, başhekim odasının bulunduğu yer civarında olabilir." demişti. Uygun bir yere, Murat Bey'in adına yakışır bir kitabe dikilmeli; bu kitabede adı ve hakkındaki bilgiler verilmelidir.

Timurtaş (Demirtaş) Köprüsü: Büyük Menderes nehri üzerinde, Tekke Köyü kaplıcalarının hemen alt yanındadır. Bağlantıları yıkılmış olup, köprü ayakları mevcuttur. Yıldırım Beyazıt'ın kumandanlarından Timurtaş Paşa yaptırmıştır. Köprü'nün ayaklarında, hamam odacıklarının bulunduğu, oradan kaynaklanan kükürtlü sularla yolcuların banyo yaptığı sözlü kültürde yer alan bilgilerdendir. Yer altında kalan hamam odaları, taşları ve mazgalları ile bu köprü tarihî bir eserimizdir. Önemli bölümleri iki parça hâlinde ayakta kalan köprü tamamen kaybolmadan, ayaklarının tamamen ortaya çıkarılarak korunmaya alınması ve Denizli'deki tarihî eserleri anlatan kitap ve broşürlerde adının geçirilmesi gerekir diye düşünüyorum. (Veysi Akın, Millî Mücadele'de Sarayköy, Denizli 2001)

Ulu Cami Kitabeleri: Ulu Cami, Denizli'de ilk yapılan camilerdendir. Birkaç defa yapılmış ve tamir edilmiş ve sonunda yanına yenisi yapıldığı için yıkılmıştır. Bu caminin yapılışı veya tamiri ile ilgili bir kitabenin müzede olduğu bilinmektedir. Bu caminin tarihi araştırılarak yazılacak yeni bir kitabe ile birlikte müzede eski kitabe, yeni yapılan Ulu Caminin önünde uygun bir yere monte edilmelidir.

Denizli'de Türk İşçilerinin Kurduğu Bir Elektronik Fabrikası BİR-EMEK

Cengiz AKSEKİ

Pamukkale Üniversitesi Öğretim Elemanı

Denizli halkının kendi öz kaynaklarıyla kurduğu, işçi ve mühendisinin ortak başarısı olan BİR-EMEK Elektronik Fabrikası 1973'te faaliyete geçtiğinde askeri haberleşme amaçlı olarak telsiz üretmeye başladı, sonra kendi adını taşıyan televizyon üretimiyle faaliyetini genişletti. Tasfiye süreci hâlâ devam eden bu şirket, tartışmalar bir tarafa, Denizli'deki girişimci sınıfın böylesi farklı bir alanda yatırımını göstermesi bakımından önemlidir.

1960'lı yıllar Türkiye'sinin, toplumsal açıdan en önemli olaylarından biri türkölere, romanlara, filmlere de konu olan, vatandaşlarımızın işçi olarak Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine göçüdür. Bu dönemde Denizli kısa sürede, söz konusu ülkelere 35.000 işçi göndererek, Türkiye'de yurt dışına en çok işçi gönderen yedinci il olmuştur.(1) Bununla birlikte, o yıllarda, yurt dışına ilk giden vatandaşlarımız mümkün olduğunca kısa sürede bir sermaye biriktirip, köyüne kasabasına dönmeyi düşünmüşler, bu nedenle tasarruflarını Türkiye'de değerlendirmeye çalışmışlardır.

Yurt dışındaki işçilerimizin birikimlerine Türkiye'deki vatandaşlarımızın birikimlerinin de katılmasıyla, 1970'li yıllarda "çok ortaklı şirketler" ya da "işçi şirketleri" adıyla ard arda şirketler kurulmuştur. Türkiye'de 1981 yılına kadar kurulan 223 (2) işçi şirketinden 21 (3) tanesi Denizli'de faaliyete başlamıştır. Bu şirketler içerisinde, belki de en ilginç olanı, BİR-EMEK'tir. Çünkü alışlagelen sanayii dalları dışında bir alanda, elektronikte faaliyet göstermektedir. Üstelik 16.000'i bulan ortağıyla en geniş tabanlı şirkettir.

BİR-EMEK'in kuruluşunda ilk adım Avrupa'da atılmıştır. 1973 yılı sonlarında Hollanda'da bulunan 66 Türk işçisi, şirketin kuruluş sözleşmesini Rotterdam konsolosluğuna onaylatırlar. Kuruluşta sermayesi 500.000 TL (4) olup, her biri 2500 TL olan 200 hisseye bölünmüştür (5). Kıbrıs Barış Harekâtının yurt dışındaki Türk işçilerinin milliyetçi duygularını körüklediğine şüphe yoktur. Biraz da bu etkiyle, hem Hollanda hem de Hollanda'ya yakın Alman şehirlerindeki Türk işçilerinin katılımı sağlanır.

BİR-EMEK, başlangıçta Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Emniyet Teşkilatının ve diğer kamu kurumlarının, başta telsiz olmak üzere, haberleşmede ihtiyaç duyduğu çeşitli cihazları üretmek için kurulmuştu. (6) Şirketin kuruluşuna, Sanayi Bakanlığındaki görevi sırasında büyük teknik katkı sağlayan Nazım Kalkancı'ya göre Bir-Emek'in kuruluşu, Türk ordusunun da dışa bağımlılıktan kurtulmak için arayışlar içinde olduğu bir döneme rastlamaktadır.(7) Şirketin kuruluşu, yurt içi ve yurt dışında, gazetelerde ilan ve reklâmlarla duyurulur. Denizli çevresinin köyleri tek tek dolaşılır, kahvehanelerde yapılan toplantılarla proje anlatılır.

Şirketin kuruluşunda, ana sözleşme gereği (madde 22) bir kişi en fazla on hisse alabilmektedir. Hüsamettin Ataman "Bu, o günlerin halk sektörü modeline çok uygun geliyordu" demektedir."Küçük küçük paralarla bir sermaye oluştu, yurt içi ve yurt dışından, hisse alanların bazılarının beklentisi kendileri ve ya yakınları için iş imkânının doğacak olması idi, kimi sırf milliyetçi duygularla ortak oluyordu".

BİR-EMEK şirketi 1975'te, (İtalyan firması LARIMART lisansı ile) Orman Bakanlığının telsiz ihalesini kazanır. Şirket çalışma hayatına böylece iyi bir başlangıç yapma fırsatını bulur. Ancak kısa bir

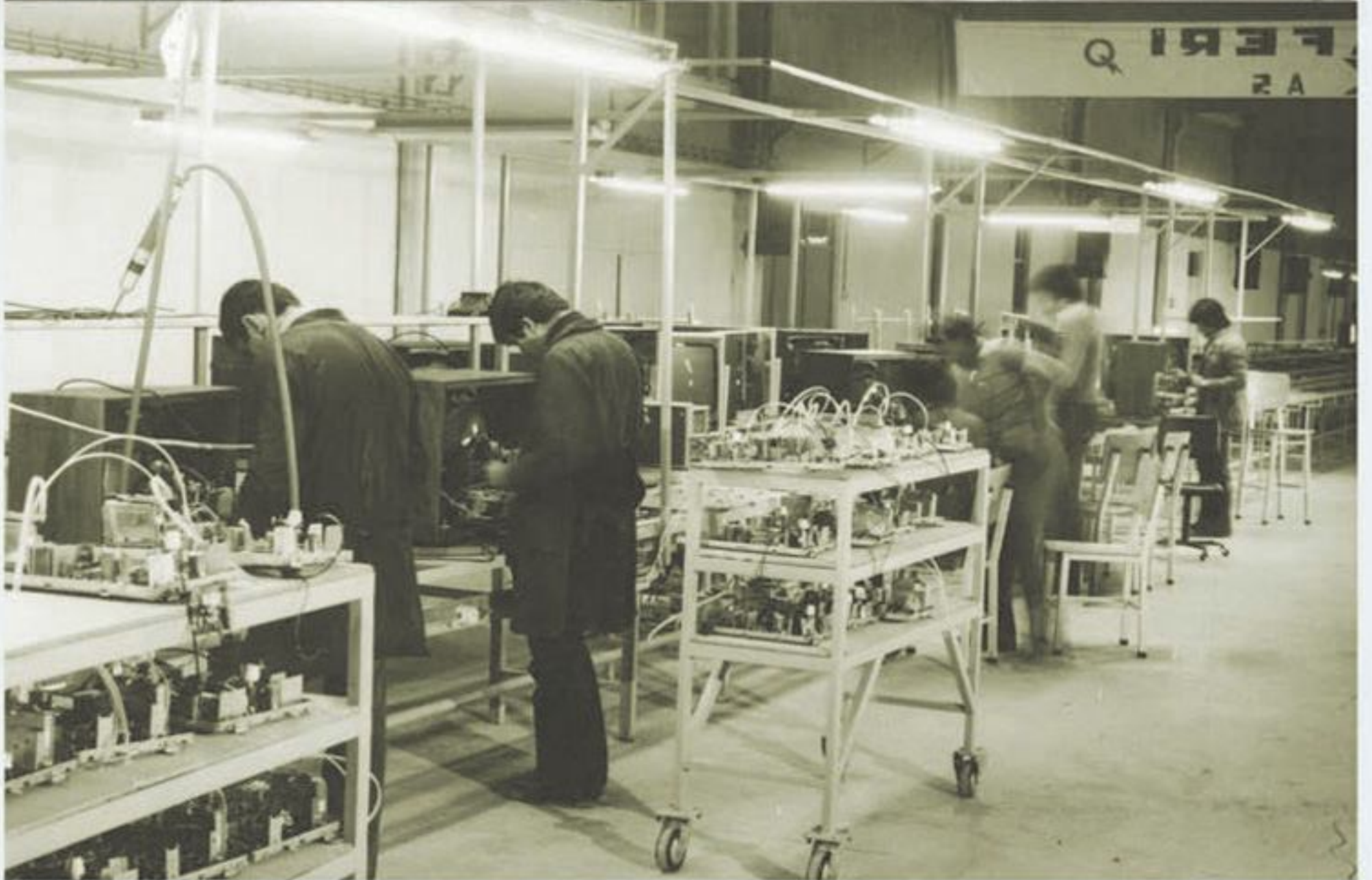
süre sonra, Orman Bakanlığı, Türkiye'deki ormanların geliştirilmesi amacı ile Finlandiya'dan bir kredi sağlar. İlginç olan ise bu kredi ile birlikte telsiz alımının da Finlandiya'ya verilmesidir. BİR-EMEK daha sonra bir Batı Alman firması ROHDE UND SCHWARZ lisansı ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihalesine katılır. Şirket TSK'nin ordular arası iletişimin sağlayacak büyük telsizlerin üretimine taliptir.Yerli firma olduğu için tercih sebebidir. Silahlı Kuvvetler ve Sanayi Bakanlığı BİR-EMEK ürünlerine onay verirler. Ama çok geçmeden (Kasım 1974) bir bakanlar kurulu kararı ile TESTAŞ ve ASELSAN kurulmuş, silahlı kuvvetlere ait bütün elektronik cihazları onun üretmesine karar verilmiştir. Dolayısıyla BİR-EMEK ihalesi iptal edilmiştir. Böylece telsiz üretmek sadece bir proje olarak kalır, çünkü o yıllarda telsiz kullanım izni yalnızca devlet kurumlarına aittir. Dolayısıyla telsizin alıcıları bellidir. O pazar da Bir-Emek için kapanmıştır.

Bunun üzerine fabrikanın televizyon üretimiyle yola devam etmesine karar verilir. Keza fizibilite aşamasında, ordunun bazen ihaleleri ertelediği bilindiği için, başka neler üretebileceği hesaplanmıştı. (8) Fabrikanın kuruluşundaki teknik kadroda iki elektronik mühendisi (Yavuz Karahan ve Ersan Kınayyigit), iki sanayi mühendisi (Ali Dinçer -daha sonra Ankara Belediye Başkanı oldu- ve Mehmet Yatkın), bir makine mühendisi (Uğur Erkan) ve bir elektrik mühendisi (Nazım Kalkancı) vardır (9). Ayrıca PTT gibi devlet sektöründe çalışan deneyimli teknik kadrolarla irtibat kurulur. Nortmende televizyonlarının Hamburg'taki araştırma laboratuvarındaki bir Türk mühendis, İstanbul Profilo ve Beko'dan üretimi bilen mühendisler transfer edilir. Bu kadro çoğunlukla ODTÜ kökenlidir.

Bu arada BİR-EMEK mühendisleri, Yugoslavya'da Philips lisansı ile üretim yapan bir fabrikadan, elektronik parça ithal ederek, 31 ekran modüler sistem bir TV dizayn etmişler ve üretimine başlamışlardır. Televizyon markası olarak hem şirketin ismi, hem de milliyetçi bir anlayışla, rakiplerle farkını göstermek için, BİR-EMEK ismi seçilmiştir.

Sanayi Bakanlığının BİR-EMEK'i yerli bir firmayla lisans anlaşmasına zorlaması üzerine, yönetim Profilo ile görüşerek, Profilo'nun TV 24 olarak bilinen modelini üretmek için anlaşmaya varır, bu modelin şasisini üretmek için Profilo teknik heyeti Denizli'ye gelerek, gerekli üretim bantlarını kurarlar. Ancak Profilo'dan parça alınmamıştır. Bir TV alıcısı için gerekli olan, parçalar Belçika'dan (Philips'ten) ithal edilmekte, tüp İstanbul'da, kabin ve ana bakır şasi Denizli'de üretilip, montajı yapılmaktadır.

Küçük elektronik parçaların (transistör, direnç, kondansatör...) şasi üzerine montajını bir emek işçileri yaparlar, bu montaj o tarihte diğer fabrikalarda da el ile yapılmaktadır. BİR-EMEK'in metal ve plastik kalıp atölyesi vardır, gerekli parçaların bir kısmını kendi üretir. Şasi üretimi için gerekli olan baskı devre ünitesi o tarihte Türkiye'deki en iyi ünitedir. 61 ekran siyah

beyaz televizyonun seri üretimine ise 1979 yılında başlanır.

O yıllarda Türkiye'de, "... televizyon alıcısı sahibi olmak, toplumsal açıdan sınıf atlama göstergesi sayılmış olduğundan, büyük bir tüketim çılgınlığı..." başlayacaktır.(11) BİR-EMEK tam da böyle bir dönemde faaliyete başlamıştır. Tanıtım amacıyla İzmir fuarına katılan şirket, Yeni Asır gazetesi ile yapılan anlaşma sonucu, gazetenin okuyucularına çekilişle televizyonlar vermiştir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bayilikler açılmış ve bir yıl garantisi olan televizyonlar için teknik servisler hizmete girmiştir. Servis elemanları, fabrikada eğitimlerini tamamladıktan sonra göreve başlamışlardır. Şirket güçlü rakiplerine karşı düşük kar oranlarıyla çalışır. (12)

Hüsamettin Ataman, Aralık 1977'de müdürlükten ayrılır, yalnızca yönetim kurulu başkanlığını sürdürür (13). Fabrika müdürlüğüne, Hava Kuvvetleri Komutanlığı elektronik daire başkanlığından emekli (Tuğgeneral) Mustafa Kani Bürke getirilir. Ataman 1981 Mayıs, milletvekili seçilen Bürke, 1983 Kasımında şirketten ayrılır.

Bu gün daha çok televizyon üreticisi olarak anımsanan BİR-EMEK başka ürünler de geliştirmiştir. 1982'de renkli televizyon, (ki o zamanın gazetelerinde Türkiye'nin ilk renkli televizyonunun Denizli'de üretildiğini gururla okuduğumu hatırlıyorum), telefon santralleri ve deneme amaçlı bilgisayar üretimi gerçekleştirilir. Üstelik üretilen bilgisayarın ana kartı, İngiltere'de yaşayan Türk mühendis Yavuz Ahışhalılar tarafından geliştirilmiştir. Bu ilk örnek bilgisayarlar Atatürk Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri tarafından satın alınmıştır.

BİR-EMEK üretime geçtiği andan itibaren Türkiye pazarına girmeye çalışan, büyük firmaların da ilgisini çeker. Önce Türkiye'de 56 ekran televizyon üretmek için bir ortak arayan, Hitachi'nin Türkiye temsilcileri, fabrikayı gezerler. Pek çok konuda anlaşma sağlanır. Ama onlar yönetim kurulu başkanının, şirkette yalnız on hissesinin olmasını bir engel olarak görürler.

Sonraki tarihlerde, ilerde Manisa'da Vestel'i kuracak olan ve basında adından hep, Kıbrıslı işadamaı olarak söz ettiren, Asil Nadir, BİR-EMEK'e talip olmuştur. Hisselerin % 51'ini toplamak ister. Ancak bir ortağın en fazla on hisse satın alabileceği sınırlaması nedeniyle bu gerçekleşmez. Aslında başka işçi şirketlerinde de benzer sınırlamaları vardır. Bu sınırlama nedeniyle Türk Silahları Kuvvetleri Vakfı'nı BİR-EMEK'e ortak edip, o pazarı garantileme düşüncesi de gerçekleşmemiştir (15).

Sermaye artırımını önce 1974'te 60.000.000 TL'ye (16), sonra 1980'de 400.000.000 TL'ye (17) çıkarılarak sağlanır. 1980'deki sermaye artırımını sonrasında yeni hisseleri satmak, yeni ortaklar bulmak, yeni kaynaklar sağlamak amacıyla, yönetiminin hazırladığı ve fabrikadaki çalışmaların tanıtıldığı filmler çekilerek, Avrupa'daki Türk işçilerine gösterilmek üzere

1985 yılının
sonuna kadar
500 bilgisayar
yapılacak...
Denemeler
çok başarılı

DENİZLİ **Hürriyet** **20**
21 Mart 1982 Cuma

Türkiye'de ilk bilgisayar üretimi Denizli'de başladı

"BİR-EMEK" şirketi tarafından yapılan Türkiye'de ilk bilgisayarın katılımlarında katılımlarına katıldı. Şirketin 12.500 üstadının yüzde 50'üne yurtiçinde katılan işçilerin katkıları...

DENİZLİ (Hürriyet) - Denizli'de yapılan ilk bilgisayarın katılımlarında katılımlarına katıldı. Şirketin 12.500 üstadının yüzde 50'üne yurtiçinde katılan işçilerin katkıları...

Sarıgülü Hasan

sarmasak Sizin için

10

bir emek Televizyon 41 Ekran

Televizyonunuz YENİ ASIR'dan... Bedava!.

YENİ ASIR tüm okuyucularına bol şanslar diler...

10 kupon yarım YENİ ASIR'da

yurt dışına gönderilir. ABD'de, Japonya, Avustralya, Suudi Arabistan'daki Türklere hatta birkaç yabancıya da hisse satılsa da, anlaşıldığı kadarıyla şirket sürekli olarak finansman sıkıntısı çekmektedir. 1981'de orta vadeli borçlar 18.500.000 TL iken (18), 1983'te işletme kredisi olarak alınanlarla borç miktarı 180.000.000 TL' si DESİYAB'a olmak üzere 225.000.000 TL'ye ulaşmıştır. 1984'te ayrıca 150.000.000 TL daha borçlanılmasıyla şirket krize girmiştir (19).

Kuruluşlarının üzerinden yıllar geçen, çok ortaklı şirketlerin bu gün hemen hiç biri ayakta değil, aynı isimle faaliyete devam edenler ise başka sermaye grupları tarafından satın alınmış durumda. Hüsamettin Ataman'a "yanlışlık nerede?" diyorum. Halk sektörünün gündeme geldiği günden beri, bankacılık sisteminde, kredi koşullarında gerekli değişikliklerin "maalesef" yapılamadığını söylüyor: "Bünye, Türkiye'deki ekonomik yapı bu yeni oluşumu kaldıramadı, bu şirketlerin başarılı olabilmesi için bankaların halk şirketlerinin projelerine kredi vermeleri gerekirdi, oysa Türkiye'de kredi projeye değil teminata (gayri menkul ipoteye) verilir, ama işçi şirketlerinin bankalara verebilecekleri teminatlar yoktur, bu şirketler yatırım sermayesi buldular, ancak işletme ve pazarlama için gerekli sermayeyi bulamadılar."

Nazım Kalkancı da "halk sektörü"nü yaşaması için gerekli yasal düzenlemenin yapılmadığı, devletin üzerine düşeni yapmadığına inanmaktadır. Gerçekten de bu durum bütün işçi şirketleri için büyük bir handikap olmuştur.

Denizli Asliye Hukuk Mahkemesi 1986 sonunda BİR-EMEK'in iflasına karar vermiştir. Ancak bu güne kadar tasfiyesi tamamlanmamış olup, halen Denizli Ticaret Odası'na kayıtlı görünmektedir.

Türk halkının kendi öz kaynaklarıyla kurduğu, işçi ve mühendisinin ortak başarısı olan BİR-EMEK'in kapanması büyük talihsizliktir. Denizli'nin bir elektronik üretim merkezi olma fırsatı kaybolmuştur.

Fabrika arsasını, binalarını ve içindeki makineleri satın alan DESİYAB (Devlet, Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası) ise fabrikayı işletmek yerine kapısına kilit vurmayı tercih etmiştir.

Fabrika binası bu gün Tekel'e ait tütün deposu olarak kullanılmaktadır. Şirkete ait burada bulunan bütün evrak SEKA'ya gönderilmiştir. Tütün deposu yönetimi BİR-EMEK'ten kalan üç beş parça elektronik cihazı bir odaya toplamayı sağlamıştır. Ancak Denizli'nin şehir tarihi açısından, burası binanın geçmişine ışık tutacak fotoğraf ve belgelerle desteklenen bir müze haline getirilmelidir

Notlar

- 1 Mustafa Mülker, Gelişimi Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayii, Denizli Sanayi Odası Yayınları, İzmir 1995, s.76, Yurt Ansiklopedisi, Denizli maddesi, C.81 s.2172
- 2 Cevdet Yılmaz, Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Türkiye'de Kırsal Kesim ve Şehirlaşma Üzerine Etkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Univ. Sos. Bil. Enst., İstanbul 1992, s.29'dan nakleden: Mustafa Mülker, Gelişimi Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayii, Denizli Sanayi Odası Yayınları, İzmir 1995, s.75
- 3 Yurt Ansiklopedisi, Denizli maddesi, C.81 s.2172
- 4 1975'te Amerikan doları 15.00-15.30 TL fiyat aralığındadır. Bkz. 75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti, DİE yayını, Ankara 1999, s.131
- 5 Denizli Ticaret Odası, Sicil kayıtları, Dosya 3482/1
- 6 Hüsamettin Ataman (1947 doğumlu halen Denizli'de mimar) ile 13 Şubat 2006 tarihli görüşmeden, bundan sonraki bölümlerdeki bilgiler, başka bir kaynak belirtmediği sürece bu görüşmeden alınmıştır. Görüşmenin ses ve görüntüleri kayıtlıdır.
- 7 Nazım Kalkancı (1947 doğumlu halen ABD'de şirket yöneticisi) ile 7 Temmuz 2006 tarihli görüşmeden, ses ve görüntüleri kayıtlıdır.
- 8 Nazım Kalkancı ile görüşmeden.
- 9 Denizli Ticaret Odası, Sicil kayıtları, Dosya 3482/1
- 10 Önder Kandemir ile görüşmeden. (Önder Kandemir, fizik mühendisi, şirkette bir dönem yönetim kurulu üyeliği yapmış, Denizli'de 1973'ten beri tv tamirciliği yapıyor.) Görüşmenin ses ve görüntüleri kayıtlıdır.
- 11 Ali Kaptan, 1927'den Günümüze Anılarla Televizyon, Maltepe Ü. Yay., İstanbul 2002, s.32
- 12 Bir televizyonun maliyeti 7.000 TL, fabrika çıkışı ise 7.800 TL civarındadır. Önder Kandemir ile görüşmeden.
- 13 Denizli Ticaret Odası, Sicil kayıtları, Dosya 3482/21
- 14 Fabrikasının yalnız 1982 ve 1983 yıllarına ait üretim miktarı saptanamadı. Siyah beyaz çeşitli ekran büyüklüklerinde toplam 2807 adet televizyon alıcısı. Ayrıca 1982'de 3, 1983'te 6 adet bilgisayar. Denizli Ticaret Odası, Sicil kayıtları, Dosya 3482/7
- 15 Nazım Kalkancı ile görüşmeden. Kalkancı 1974'teki Genel Kurmay'daki askerliği sırasında bu konuyla ilgili olarak emekli general Turhan Olcaytu ile görüşüğünü söylemektedir.
- 16 Denizli Ticaret Odası, Sicil kayıtları, Dosya 3482/1
- 17 Denizli Ticaret Odası, Sicil kayıtları, Dosya 3482/4
- 18 Denizli Ticaret Odası, Sicil kayıtları, Dosya 3482/5
- 19 Denizli Ticaret Odası, Sicil kayıtları, Dosya 3482/7
- 20 Denizli Gündem Gazetesi, 3 Şubat-10 Şubat 1990

Terzi İsmet Barbak (Fot:Metin Türkteş)

“

Denizli halkı iyi ve şık giyinmeyi seven bir halk olduğu için 1980’li yıllardan önceki tarihlerde terziler neredeyse gece gündüz çalışırlarmış. Yılmaz Gökçe Usta’nın anlattığına göre 50-60’lı yıllarda insanlar bayramlarda mutlaka takım elbise giyerlermiş ve terziler de özellikle Ramazan aylarında sahura kadar çalışmak zorunda kalırlarmış verilen siparişleri yetiştirebilmek için

”

Denizli’de Terziliğin Dünü-Bugünü

Metin TÜRKTAŞ

Pamukkale Üniversitesi Öğretim Görevlisi

Giyinme ya da örtünme ihtiyacı insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için en temel ihtiyaçlardan birisi olmuştur. Giyinme ihtiyacıyla beraber giyilecek eşyaların çeşitli şekillere sokulma ihtiyacı da hasıl olmuş böylece de bunları birbirine tutturma gereksinimi duyulmuştur. Bunun ilk olarak nasıl yapıldığını elbette bilemiyoruz ama terziler ilk elbise diken insanın İdris Peygamber olduğunu söylerler. Terziler, Pirleri İdris Aleyhisselam olduğu için mesleklerinin kutsal olduğuna ve onun da cennette olduğuna inanmaktadırlar. İdris Aleyhisselam’ın cennete girişini de şöyle anlatmaktadırlar:

“Bir gün İdris Aleyhisselam elinde makası ile Allah’a varıp yalvarıyor. Ne olur şu cennete bir bakıp

geri geleyim diyor. Allah da buna izin veriyor. Cennete girip bakıyor ama makası orada bırakarak geri geliyor. Daha sonra da tekrar Allah’ın huzuruna çıkıyor ve makasını içeride unuttum gidip alayım diyor. Makası alıyor ama tekrar geri dönmüyor. Böylece de cennete kalıyor” (Yılmaz Gökçe’den derlenmiştir). Bu anlatı ne kadar doğrudur bu kestirebilmek mümkün değildir ancak birileri ilk defa mutlaka bu birleştirme yani dikim işini yapmıştır. Bu ilk dikim işini her ne kadar günümüzdeki terzilikle aynı kefeye koyamasak da insanlar kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları için terziliğin alt yapısı olarak değerlendirsek pek yanlış olmaz kanısındayız. Çünkü dikim işleri her zaman sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için değil bazen de

Terzi Mehmet Yıldız Usta çeketi 2. provadan çıkarmış regola ederken, 2006 (Fot:Metin Türктаş)

çevresindeki insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapıldı. Zaten terziler de bunun bir meslek dalı olarak gelişebilmesini, dikim işi yapanların, başkalarının ihtiyaçlarını da karşılamaya yani ticari amaçla bu işi yapmaya başlamalarına bağlamaktadırlar.

Günümüzdeki terzilik kelimesinin anlamına bakacak olursak, artık tamamen diğer insanların giyinme ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan dikim işi akıllara gelmektedir. Hatta "terzi kendi söküğünü dikemez" diye bir atasözümüz bile vardır ki "terzinin müşterilerinin işini yapmaktan kendi söküğüne zaman ayıramadığı" anlamına gelmektedir. Bu atasözü için Denizli'de konuştuğumuz terziler, konuya biraz da mizahi yaklaşarak "sadece zamanı olmadığı için değil, parasız olduğu için, yani kendi söküğünden para alamayacağı için dikemez" diyorlar. Gerçi

günümüzde bu atasözünün tam tersi bir durum söz konusudur. Artık terzilerin çoğunun işi elbise diktiren iyice azaldığı için, neredeyse sadece sökük dikmek ve tamir yapmak olmuş, bu yüzden de kendi söküklerini dikmek için de bolca zamanları olmaya başlamıştır.

Terzilik mesleğinin Denizli'deki durumuna gelecek olursak, bu meslek de daha önce yazdığımız diğer meslekler gibi bir zamanlar halk nazarında çok gözde olan mesleklerden biriymiş. Terzi olabilme süreci diğer bir çok mesleği edinebilmeye göre daha zor bir meslekmiş. Bir terzi ustasının yanına çırak olarak girecek bir çocuk özenle seçilmiş mesela. Bir defa çocukta matematik kafası aranmış ki terzilikte çok önemli olan ölçü işini kolayca kavrayabilsin. İyi bir terzi müşterisine karşıdan bakınca onun vücut ölçülerini aşağı yukarı tahmin etmeliymiş. Bunun için de "matematik kafası olması lazım terzi çırağının" derler bu işin ustaları. Yine bu meslekte çırak öyle kolayca usta olamazmış. Bir çırağın tam usta olabilmesi için yaklaşık on yıl çalışması lazım olmuş.

İşe ilk başlayan çırağın sağ orta parmağına "yüksük" (kelimenin aslı "yüksük" şeklindedir ancak Türkçenin tarihi seyri içinde terziler arasında "yüzük" olarak kullanılmıştır ama bu kelime halka anlamına gelen yüzük kelimesinden farklıdır. Terziler yüksüğü elle dikiş dikerken iğnenin parmaklarını acıtmaması ve daha seri dikiş dikebilmek amacıyla kullanırlar). takılır ve parmak içe doğru katlanarak bağlanırmış. Çırak bir hafta boyunca eli yüksüğe alışincaya kadar boş bezlere iğne batırıp çıkarma çalışması yapar eli alıştıktan sonra da parmağı çözülürmüş. Yine çırak sabahları mutlaka dükkana erken gelir, kömürlü ütüyü yakar, temizliğini yapar, makineyi yağlar ve ustasını beklemeye başlarmış. Çırak kalfalık aşamasına gelince, yavaş yavaş ölçü alma ve ütü yapma işi öğretilirmiş. Ütü yapmak da öyle kolay bir iş değildir hani. "Terzinin dikişi kötü, ayıbını örten ütü" atasözümüzü dikkate alırsak ütü işinin de ne kadar önemli olduğunu görmüş oluruz. "Ütü yapmada kumaşın türünü iyi bilmek lazımdır. Mesela yünlü kumaşlar buharlı ütülerle ütülenirse kumaş bozulur, yani kumaşa göre ütü kullanmak lazımdır" diyor Mehmet Yıldız Usta. (Ütü, Türklerin çok eski zamanlardan beri kullandıkları bir araçtır. Kaşgali Mahmut, 11.yüzyılda yazmış olduğu eseri Divanü Lügati't-Türk adlı eserinde ütüyü şöyle anlatır: Mala biçiminde bir demir parçasıdır ki dikiş yerlerini bastırmak için kızdırılarak elbise üzerine bastırılır" DLT, Besim Atalay Çevirisi 1.cilt S.68). Kalfalığın en son aşamasında ise kesim öğretilir ve bu artık kalfanın ustalığı hakkettiği anlamına gelir. Usta kalfasına kesimi öğretirken "üzerinden ekmek yemediğin kişiye kesim öğretme" diyerek yemin ettirmiş. Bundan sonra kalfa kendi haline her şeyiyle bir takım elbiseyi dikip duvara asabilirse işte o zaman ustasının gözünde usta olduğu onaylanır ve yeni bir dükkan açmasına yardımcı olunurmuş. Bunlar tabi ki

Terzi İsmet Barbak, 2006 (Fot:Metin Türkaş)

günümüzde, en azından ilimizde devam eden merasimler değildir artık.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi terzilik mesleğinin ilk hali farklı olsa da terzilik deyince akla daha çok takım elbise, palto, manto, gömlek gibi incelik ve ustalık gerektiren giyeceklerin dikilmesi gelmektedir. İlimizde de bu tür giyeceklere rağbet 1980'li yıllara kadar oldukça fazlamış. Denizli halkı iyi ve şık giyinmeyi seven bir halk olduğu için 1980'li yıllardan önceki tarihlerde terziler neredeyse gece gündüz çalışmışlar. Yılmaz Gökçe Usta'nın anlattığına göre 50-60'lı yıllarda insanlar bayramlarda mutlaka takım elbise giyerlermiş ve terziler de özellikle Ramazan aylarında sahura kadar çalışmak zorunda kalırlarmış verilen siparişleri yetiştirebilmek için. Yine eski yıllarda damatlar düğünlerinde palto, gelinler de manto giyerlermiş. Bu bir gelenekmiş ve bu ihtiyacı da yine iyi yetişmiş terziler karşılarlarmış.

Aslında terzilik deyince ilk aklımıza gelen yukarıda bahsettiğimiz giysilerin, Türklerin hayatına girmesi çok eski zamanlara dayanmaz. Özellikle Tanzimat'tan sonra Türklerin Batı ile tanışması ve kaynaşması ile bu giysilerin hayatımıza, özellikle aydın kesim tarafından sokulduğunu ve sonraki yıllarda bilhassa Cumhuriyetten sonra hızlı bir şekilde

yayıldığını söylemek yanlış olmaz kanaatindeyiz. İlimizdeki eski terzilerin anlattıklarına göre onların ustaları bu tip dikimleri genellikle İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde öğrenerek gelmişler ve burada ustalar yetiştirmişlerdir. Bu ustaların bazılarının da

Balkanlardan geçerek geldiğini de göz önüne alırsak bu tür dikim işinin Batıdan bize geldiği konusunu daha da pekiştirmiş oluruz. Batı ülkeleri içinde özellikle Fransızların etkisinin baskın olduğunu hem giyim şekliyle, hem de terzilerimizin kullandıkları terimlerden anlamak mümkündür. Zira terzilerimizin kullandıkları terimlerin çoğu Fransızca kökenlidir.

Terzilik deyince aklımıza her ne kadar takım elbise vb ustalık gerektiren dikimler gelse de ülkemizde kumaşın çok yaygın olmadığı ve halkımız alım gücünün fazla olmadığı yıllarda ilimizdeki terziler de zaman zaman tamir işleriyle de uğraşmışlardır. Özellikle 1950'li yıllarda halk, eskimeye yüz tutmuş kıyafetlerini getirir, onu terziye ters çevirtirler, yani kumaşı ters düz ettirirler ve tekrar giyerlermiş; ya da yine kullanmaktan aşınmış olan pantolonlarının dizlerine ya da arka kısmına "süvarilik" yaptırırlarmış. Süvarilik ise aşınan bu yerlerin üzerine kumaş dikme şeklinde olurmuş. Bu sıkıntılı yıllardan sonra ilimizde bu meslek dalının hatırı sayılır bir hale gelmiş ve hakikaten çok iyi ustalar yetişmiştir. Mesela İzmir fuarının açılışında bir çok meslekten insanlar kendi hünelerini sergilemişler, fuara katılan Denizli'li bir terzi, siyah bir ceket beyaz bir iplikle ipliğin rengi görünmeden dikerek büyük beğeni kazanmıştır.

Son yıllarda ilimizde eski anlamdaki terzilerin sayısı oldukça azalmıştır. Terzi dükkanlarının sayısı pek az değildir ama bunların çoğu tamirat ya da diğer tekstil yan ürünlerini yaptıkları için tam olarak terzi grubuna dahil edilebilir mi bilmiyoruz. Bilinen bir gerçek var ki, artık terzilere yeni çıraklar gelmiyor, fazla sipariş gelmiyor. Gelen siparişlerin de artık çok pahalıya mal olduğunu ve bu yüzden de artık herkesin sipariş veremediğini söylüyor terziler. Çünkü bir takım elbisenin sadece dikiminin yaklaşık 200-250 YTL'ye yapıldığını, bunun kumaşı ile beraber müşteriye fazla geldiğini belirtiyorlar, ancak daha önce takım elbise diktiren ve bunun rahatlığını bilen az sayıda insanın bu masrafı göze alabildiğini belirtmektedirler. Çünkü bu kişiler biliyorlar ki, elle dikilen takımlar sıcak suda yıkanarak takılan kıl telalara sahip oldukları için yıkansa bile kolay kolay çekmeyen bir kaliteye sahip ve tam kendilerinin istediği şekilde hazırlanmıştır. Dışarıda çok daha ucuza hazır giyim takım elbiseler bulunduğu ve üstelik bunların daha az zahmetli olduğu, yani en azından 2-3 defa prova gerektirmediği için insanların bunları tercih ettikleri belirtilmektedir. Özellikle kot pantolonların çıkması, konfeksiyon sektörünün hızla gelişmesi, maliyetleri azaltmış ve fiyatları düşürmüştür. Bu ve benzeri olaylar da bu mesleğin artık yavaş yavaş azalmasına ya da şekil değiştirmesine neden olmuştur.

Denizli'ye hizmet ve gönül verenler:

60'lı yıllarda Denizli gençliğine şiir sanatını ve şiir okumayı sevdiren değerli eğitimci, seçkin ve güzel insan:

Tayfur Şinasi Alper

Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN

Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

İlk çocuğu Derya (1965)

Şiir; insanı, insana iyi, güzel ve etkili şekilde anlatma sanatıdır. Bu bakımdan insan denilen şu esrarlı varlık, en derin ve anlamlı olarak, şiir sanatında ifadesini bulur.

Nitekim, dünyada, insan gerçeğini en iyi yakalamış ve dile getirmiş bulunan Mevlâna, Yunus Emre, Fuzulî, Shakespeare, Namık Kemâl, Victor Hugo, Goethe, Yahya Kemâl, Lamartine, Karacaoğlan, Emrah, Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Veli, Âşık Veysel ..v.b. gelmiş geçmiş birçok edebiyatçı ve fikir adamının hemen hepsi, aynı zamanda değerli birer şairdirler.

Bu bakımdan şiiri tanımak, insanı tanımakla; şiiri sevmek de, insanı sevmekle eşdeğerdir. İşte bu gerçeği en iyi kavramış bulunan eğitimcilerden birisi olarak, merhum Tayfun Şinasi Alper hocamızın, 60'lı yılların biz Denizli gençliği üzerindeki son derece olumlu, yapıcı ve kalıcı etkisi her türlü takdirin üzerindedir.

İlkokul, Ortaokul ve lise sıralarında şiiri tanımış, bu tür eserleri konuları itibariyle incelemeye başlamış idik. Ancak şiirin, okunuşla bütünleşerek insan ruhu üzerindeki son derece büyüleyici etkisini anlama ve onu derinden yaşayabilme yolunda gizli kapıyı bize açan merhum Tayfur hocamız olmuş idi.

Kimdir, Tayfun Şinasi Alper ? Önce, kendisini tanıyalım:

Eşi Nuran hanımla evlilik hatırası (13 Ekim 1963)

Kendisi de seçkin bir eğitimci olan, değerli eşi, emekli müzik öğretmeni Sayın, Nuran Alper hanımın verdiği kaynak bilgiye göre; " 1923 yılında Çorum'da doğan Tayfur Şinasi Alper, ilk ve ortaokulu burada okudu. Bitirince, Sivas Öğretmen Okulu'na gitti. Sonrasında ise, Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Beden Eğitimi Bölümü'ne girerek, oradan mezun oldu. İlk tayin yeri, Merzifon idi.

Askerlik hizmetini takiben, Denizli Erkek Sanat Enstitüsü'ne atandı. Üç yıl süre ile Beden Eğitimi öğretmenliği yaptıktan sonra, Türkçe branşına geçti ve 1975 yılına kadar bu görevini sürdürerek, aynı okuldan emekli oldu.

Tayfur Şinasi Alper; edebiyata, müziğe ve tiyatroya âşık bir insandı. Çalıştığı yıllarda, diğer okullarla da işbirliği yaparak pekçok oyun sahneledi. *Kırk Çanaklar, Ocak, Paydos, Pollyanna, Müfettiş* bu oyunlardan bazılarıdır. Tiyatroyu o kadar çok seviyordu ki, bu eserlerin çoğunu ezbere bilirdi. Yönetmenliğinin yanı sıra, temsillerin suflörlük görevini de, bizzat kendisi yerine getiriyordu.

Bu çalışmalarının yanı sıra, şiir okuma günleri, geceleri de düzenlerdi. Edebiyata olan bağlılığını, düşkünlüğünü; ayrıca yazdığı kısa hikâyeler, roman denemeleri ve şiirleriyle perçinleyerek, bunları yerel gazete ve dergilerde yayınlamıştı.

Kendisinin bana anlattığına göre, O'nun müziğe ve özellikle kemana olan büyük sevgisi ise, çok küçük yaşlarda başlamıştı. Keman çalmayı, kendi kendine öğrenmiş ve bu tutkusunu ölünceye kadar sürdürmüştür.

Diğer taraftan, Denizli'nin varlıklı ailelerinden aldığı maddî destekle, uzun yıllar yöneticiliğini yaptığı Denizli Erkek Öğrenci Yurdu'nun temelini atılmasında büyük rol oynamıştır.

Tayfur Şinasi Alper, yaşamdan her yönüyle zevk almayı, üretken olmayı ve çevresindekilere pozitif enerji vermeyi bilir; ekip çalışmasına yatkınlığı ve empati yapabilme gücü ile çevresinin ve her yaştan insanın takdirini kazanmayı bilmişti.

26 Ekim 1986 tarihinde, amansız hastalık; O'nu, çok sevdiği ailesinden, öğrencilerinden, dostlarından, sanat, edebiyat, tiyatro ve şiir dünyasından koparıp aldı. Ruhü şâd olsun!"

Değerli eşi, Sayın Nuran Alper hanımın da yerinde tespitleriyle merhum Tayfur Bey, hayata sınırsız bağlı, sanat ve edebiyat aşkı ile dolu, gönlü zengin, ruhu engin bir kimse idi. Herkesle, ilgilendikleri konu çerçevesinde diyalog kurabilme yeteneğine sahipti. Ne zaman merhum babamla bir araya gelse, Denizli'de yetişmekte olan ve özellikle Yetiştirme Yurdu'nda kalan ve kendisinin sorumluluğunu

Bir öğrencisine 1961 yılında mandolin dersi verirken

üstlendiği gençleri spora ve sanata yönlendirebilme yolunda neler yapılabileceği ve yapılması gerektiği hususunda fikir alışverişinde bulunurdu. Bunların bazılarında ben de bulundum ve kendisindeki bu karşılık beklemeden verici enerjiye, asil ve yüksek duyguya, düşünceye hayranlıkla şahit oldum.

Kendisi, Denizli Lisesi'nde görevli olmadığı için, doğrudan hocamız olmadı. Bununla birlikte, 1961-63 yılları arasında çeşitli şiir matinelerinde, toplantı ve gecelerinde 8-10 arkadaşla birlikte kendisiyle olduk; çok güzel, duygu ve heyecan yüklü, olumlu ve verimli faaliyetler gerçekleştirdik. O arada, provalarda, edebiyatın tiyatro ve özellikle de şiir türü etrafında çok uzun sohbetlerimiz oldu.

Bize, şiir yazmak kadar, okumanın da bir sanat ve hem de son derece önemli bir sanat olduğunu, Lise'deki edebiyat hocamız merhum Ekrem Erkmen'le birlikte, O öğretti. Ekrem hoca gibi, Tayfur Bey de şiir okumayı, bir tiyatro eseri oynamak gibi görür ve bizlere bu konuda çok dikkatli olunması gerektiğini vurgulardı.

Sanatı ve şiiri sevmeyenin, gerçek anlamda insan olma yolunda yeterince gelişemediği gerçeğini zaman zaman vurgulardı. Gerçekten insan; hissettiği, yani duyduğu ve duyurabildiği, düşündüğü ve düşündürebildiği; sevdiği, sevildiği ve sevdirebildiği nispette insandır.

En sevdiği şairlerin başında ise, Yahya Kemâl'in geldiği muhakkaktı. Bu büyük şairimizin, tarihle bütünleşen ve duyguların yoğunluğu ile kaynaşan hemen her şiirinin, zaman perdesinden akarak, bu engin ruhlı hocamızın "r"leri biraz peltek çıkaran sesinde ayrı bir âhenk ve daha derin bir anlam kazandığı muhakkaktı. Özellikle:

1960 yılından bir temsil hatırası

"Bir uykuyu cânanla beraber uyuyanlar,
Ömrün bütün ikbâlini vuslatta duyanlar;
Bir hazzı tükenmez gece sanmakla zamanı,
Görmezler, ufuklarda şafak söktüğü ânı..
Gördükleri rü'yâ ezeli bahçedir aşka;
Her mevsimi bir yaz ve esen rüzgârı başka..
Bülbülden o eğlencede feryâd işitilmez;
Gül solmayı, mehtâb azalıp bitmeyi bilmez.."

28 Mayıs 1963 Erkek Sanat Enstitüsü salonunda yapılan şiir matinesinden sonra çekilmiş bir hatıra (Alt ortada Tayfur Bey)

mısralarıyla başlayan ve uzunca şiirini, Yahya kemâl ile aynı duygu dünyasını paylaşırçasına derinden duyarak ve duyurarak okurdu. O arada, kemanının lirik titreyişleri de, kendisine eşlik ederdi.

O yıllarda, Denizli gibi, kendi halinde bir Anadolu şehrinde Yahya Kemâl'in insanı ürperten mısraları ile kemanın, klâsik müzik formundaki nağmelerini bir arada yaşamak, yetişme ve gelişme çağındaki bizlere apayrı ve doyumsuz lezzetteki bir şiir ve edebiyat dünyasının kapılarını açıyordu.

Bazen de, yüzünü Batı'ya çevirerek, meselâ Lamartine'nden:

"Ebedî gecesinde bu dönüşsüz seferin,
Hep başka sahillere doğru sürüklenen biz;
Zaman adlı denizde, bir gün;
Bir lâhza olsun, demirleyemez miyiz?"

şeklinde başlayan ünlü "Göl" şiirini okuyarak; zamanın geçiciliğinden hareketle, şu dünya hayatında hep iyiliklerden, güzelliklerden yana olmak, hep bunları paylaşmak, yaşamak ve yaşatmak gerektiği haklı inancını dile getirirdi.

Namık Kemâl için ise, "çocuklar, heyecanlı mısralarıyla Atatürk gibi bir büyük dehâyı etkileyen bu kudretli şaire hayran olmamak mümkün mü?" der ve kendine has gür sesiyle bazen Hürriyet Kasidesi'nden:

Felek her türlü esbâb-ı cefâsın toplasın gelsin,
Dönersem kahbeyim, millet yolunda bir
azimetten!

tarzında mısralar okur; bazen de, gene Namık Kemâl'den hareketle :

İşte adû karşıda hâzır silâh,
Arş yiğitler vatan imdâdına!
Arş ileri arş, bizimdir felâh,
Arş yiğitler vatan imdâdına!

der ve hepimizin genç ruhunu millî heyecanla doldurarak, coştururdu.

Bizlere okuduğu şiirlerde olduğu gibi, hep güzelin ve güzelliklerin peşinde bir insan olarak, bütün benliğini kaplayan derin sanat ve şiir zevkiyle dolu dolu yaşayan, ayrıca Denizli'mize bedeniyle ve zengin ruhuyla yıllarboyu hizmet vermiş bulunan merhum Tayfur Şinasi Alper hocamızı, bu güzel insanı minnet ve şükran duygularımızla anıyor; kendisine, Allah'tan rahmet, değerli eşi ve çocukları başta olmak üzere, talebelerine, dostlarına ve bütün sevenlerine sabırlar diliyorum. Nur içinde yatsın!

Eziler Köyü ve Kilimi

Mustafa Nadir ÖNAY
Yönetmen ve Senarist

1997 yılının Ağustos ayı sonlarında, "Denizli Belgeseli" çekimlerimiz esnasında, bir gün Güney ilçesine gittik. Burada şelâle ve nehir çekimleri yaptık. Akşam üstü bir koşturmaca ile çalıştık, ayrılırken gün batmak üzereydi. Yanımızda orada çalışan Ispartalı bir memur vardı. Onunla, kültür ve sanat üzerine sohbet ettik. Eziler Köyü ve kilimlerinden bahsetti. Keşke erken bir saat olsa da gitseydik, dedik. Fakat o, farketmez gece gündüz dokuyan bulursunuz, dedi. Belediye Başkanı'nın da yardımcı olacağını tahmin ettiğini söyledi. Biz de Buldan tarafındaki bu köye geç vakit de olsa gitmeye karar verdik.

Köye vardığımızda hava kararmıştı. Köyün girişindeki kahveye varıp sorduk Başkan'ı. Başka bir kahveyi gösterdiler. Oraya vardık fakat Başkan Denizli'de imiş. Onlara konuyu anlattık. İçlerinden bazıları yardımcı olmak için bizimle geldiler. Evinde tezgâh asılı olan ve çalışanları saydılar. Onların içinden bir eve gittik. Ahmet Yılmaz'ın eviymiş. İsmihan Yılmaz ve Elif Aşçı dokumaya henüz ara vermişler, dinleniyorlarmış. Ricamızı kırmayarak tekrar tezgâhın başına oturdular, bir buçuk saat kadar çalıştık. İki yaşlı kadının ilmik (ilmek) atışlarını, kirkit seslerini kaydettik. Bir sanatçı hassasiyetiyle yapıyorlardı işlerini. Sipariş

üzerine bu kilimleri dokuyorlarmış. Bir firma, dokunan kilimleri alıp götürüyormuş.

Çekimler sonrasında yaptığımız sohbette, 1927 doğumlu ev sahibi Ahmet Yılmaz şunları söyledi;

"Biz azılar yörüğüyüz. Sonradan ezilere çevirmişler. Bizim büyüklerden duyduğumuz bu. Eskiden çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşırdık. 1945'den beri tütüncülük de var. Ekserisi koyun besledik."

İsmihan Yılmaz ve Elif Aşçı kendi dokudukları kilimleri anlattı. Eskiden "Gedil Çuvalı" ve "Heybe" dokurlarmış. Gedil çuval dedikleri, un taşınan hayvanın üstüne attıkları dokuma. Bir tane çuvalı göstererek motiflerini de anlattılar. Çuvalın en başındaki çizgi halinde olan motif çeprez adını alıyormuş. Çeprezin yer aldığı siyah kıl kısmı 4-5 parmak kalınlığında. Ve bu kısma yoz dokuma diyorlar. Daha sonra çuvala karakterini kazandıran yanışlardan biri bitirak yanışı var. Bitirak yanışından sonra eğri yanış. Adı gibi kıvrımlı, eğri. Bir bitirak yanışı daha yer aldıktan sonra yine çeprez ile tamamlanıyor ve bundan sonra çuvala asıl karakterini kazandıran goca yanış. Bu şekilde birkaç tekrarla çuval tamamlanıyor. Tabii onlar motif demiyor. Yanış adını veriyorlar motiflere.

Bir başka çuvalda ise çingen yanışı, ısıranı, çingen yanışı, ak çuval yanışı, ısıranı, çingen yanışı üç defa tekrar ediyor.

Heybede ise yine yukarıdan aşağıya çakıldak adında bir yanış, sonra çingen yanışı, yine çakıldak ve çingen yanışı tekrar ederek heybe tamamlanıyor. Dokudukları kilim Serinhisar (Kızıllhisar), Acıpayam, Yatağan taraflarında en yaygın şekilde gördüğümüz bir kilim çeşidi. Fakat onlar da bu tür kilimi eskiden beri yaparlarmış. Buna da kurbağalı kilim diyorlar. Başta bir kurbağa adı verilen yanış, sonra gelin, sonra limon, doldurma, dikme adı verilen yanışlar yer alıyor bu kilimde. Bir de göllü kilim gösterdiler. Gelin, göl, limon, doldurma, dikme yanışları yer alıyor bu kilimde de. Görüldüğü gibi, her kilim ana motifi dolayısıyla adlandırılıyor.

Biz bir namazlağı tezgâhında çekim yaptık. Kilim tezgâhı bundan biraz daha büyük olurmuş. Dokuma tezgâhı ve parçaları ile yapılan işlerin adı şöyle;

Tezgah

Varangele-uzun sırk, dinleri(çözgüleri) tutmaya yarar.

Şakıldak

Kirkit

Küzü götür-en-Dinleri ayarlamaya, onları denk tutmaya yarar.

Geççi-atkı

Meli güle-Bir tutam atkı. Avuçta atmıya geçilen ipe meli güle denir.

Küzü-ip yumağı

Namazlağı direği-Tezgâhın yan tahtası İpağacı-tezgâhın yatay olarak üstte ve altta atkının sarıldığı ağaç.

Bir gerim dokumak- sarılacak kadar dokumak.

İsmihan ve Elif teyzeler bunları sabırla bize anlattıktan sonra

"Bütün yanışla aklımızdadır. Bakmadan ederiz. Gözüm görmüyor gayri. Hepsini içimde yazılı

yoğsa. Analarımızdan atalarımızdan öğrendik. Sürüp geliyor. Çeyizimizde çuval, heybe, torba olurdu. " diyorlar.

"Bir kilim beş kilo yünden çıkar. Yünü kendi koyunundan kestini mi iyi olur. Tabak yünü derler tabakhaneden geldi mi iyi olmaz. "

İşte böyle sohbet devam ederken Belediye Başkanı Musa Yılmaz da geldi. Sohbet katıldı. Ricamız üzerine bir Eziler türküsü de söyleyerek çalışma yorgunluğumuzu aldı.

*Eziler dağları ezelden ezel
İlidi suları gazıldı mezar
Ellere yâr vermiş
Kol kola gezer
Hep garazı bana mıydı?
Oy felek*

*İlik düğme dikdireyim yoğusa
Çevre yanı mor sümbüllü bağ ise
Söyle güzel söyle gönlün yoğ ise
Benim işim münnet ilen zor değil*

*Karşıdan karşıya koyun güdersin
Bu dertli gönlümün kamın alırsın
Beni görür perde ardında durursun
Kaçma güzel kaçma varan kör
değil. . .*

Gece geç vakit olduğu için tekrar görüşmek dileğiyle bu güzel insanlardan müsaade isteyip ayrıldık. Sonradan 1988 yılında düzenlenen Türk Kültüründe Denizli Sempozyumu'na emekli öğretmen Ahmet Engin'in sunduğu bildiri okuduk. Eziler köyü folklor ve edebiyat unsurlarından bir haylisini derleyip toparlamış. Öyle anlaşılıyor ki bu köyümüz halk kültürü açısından daha pek çok araştırmaya kaynaklık edecek zenginlikte...

Yunanistan'da Honaz'lı Mübadele İnsanları

Yarım Saatlik Bir Birliktelikle Gelen Güçlü Bir Türk Yunan Dostluğu

Ziya TIKIROĞLU

Mimar- DESAV Yön. Kur. Bşk.

Kassandria'da bir yaya yolunda

1999 Marmara deprem felâketi sonrasında, Yunan arama ve kurtarma ekipleri Türkiye'ye koşup gelmişlerdi. Hemen sonrasında Atina'da meydana gelen depremde de, Türk kurtarma ekipleri Yunanistan'a yardıma koşular. Böylece iki ülke arasındaki gergin hava bir anda yok olmuş ve iki komşu ülke insanları, kırk yıllık dostluk ilişkilerine kavuşmuş gibi oldular.

Bu dostluk havasından yararlanarak, 2000 Yılı nisan ayında, üyesi olduğum Interval International tatil değişim programı aracılığı ile yıllarca merak ettiğim Yunanistan'a, bir arkadaşımınla birlikte gezi düzenledik. Selânik'in 90 km güneyindeki, Halkidiki yarımadasının tatil beldesi Siviri'de, Elani Bay isimli tatil köyünde, bir hafta süre ile konaklamıştık. Tabi ki bu konaklama boyunca, Selânik ve çevresinde, görmek istediğimiz bazı bölgelere ulaşabilmiş olsak da, Yunanistan hakkında çok az bilgimiz olduğu için, yoğun bir yabancılık ve hatta çekinti içerisinde, pek başarılı bir araştırma gezisi olamamıştı. Bu yazıyla, Yunanistan'ı tanıtmaya gayreti içerisinde olmayı düşünmüyorum. Çünkü öylesi bir tanıtım yazı ve belgelerini, hazırlamağa çalıştığım üçüncü kitabımda, uzun uzadıya vermeğe çalışacağım.

Tatilin son gününü fazla uzaklara gitmeden, otelimizin bulunduğu bölgedeki küçük Kassandria kasabasını gezerek geçirmeyi daha uygun bulmuştuk. İyi ki de öyle yapmışız. Kasabayı dolaşırken, mağaza gezisi de ihmal edilemezdi. Hanımlar yanımda

olduktan sonra, başka türlü de düşünülemezdi. Böylece, hediyelik eşyalar satan bir hanımın dükkânına girmiştik. Rumca'dan başka dil bilmeyen hanım, çok samimi ve dostça tavırlarla bize hizmet vermek istiyor, ama konuşup anlaşamamanın sıkıntısını yaşıyorduk. Bu arada mağazaya, başka bir hanım geldi ve dükkân sahibi onu bize gösterip, Türkçe bildiğini anlatmağa çalışıyordu. Yeni tanıştığımız ve adı Anna olan bu hanım bizi evine, kahve içmeğe davet etti. Biz de, bir Yunan Evi görme isteğiyle hemen kabul edip, peşine takıldık. Esasen küçük bir belde olan Kassandria'da, Anna'nın evine gitmek için, otomobile bile gerek yoktu.

Anna'nın evinde yarım saat kadar kaldık ama, bu süre içinde hanım bizi, 7-8 çeşit ikramlarla adeta bunalttı. O kadar candan ilgi ile bizi ağırlamağa çalışıyordu ki, sanki kırk yıllık dost ve ahbab gibiydik. Anlaşabildiğimiz kadar ortak dilimizle, adres ve telefon numaralarımızı alıp vererek oradan ayrıldık. Bu noktada vurgulamak isterim ki, biz ayrılırken Anna Türk olduğumuzu biliyordu, ama hangi şehirden olduğumuzu bilmiyordu. Yunan alfabesine göre de bizim yazımızla kaydettiğimiz adresimizi okuyup, Denizli'den olduğumuzu anlaması da mümkün değildi.

Bu ikramlar arasında ve zorlukla anlaşabildiğimiz konuşmamızla, Anna'nın annesinin Türkiye'den göç eden ailelerden olduğunu

Honaz'ın ünlü kiraz bahçelerinden birinde sohbet devam ederken. Oturan sakallı dede, mübadele yoluyla Honaz'a gelen Türk'lereydi.

Honazlı VARVARA'nın son yıllarındaki hali

ğrenmiştik. Annesi, (bir gün nasıl olsa döneriz) diye pek Rumca konuşmamış, çoğunlukla Türkçe konuştuğu için de, Anna ve kardeşleri Türkçe konuşmayı annelerinden öğrenmişler. Tabi 80 yıl önceki Türkçe ile. Meselâ hanım diyecekken garrı, damat için de hâla güvey diyorlardı. Bunun gibi ışık yerine şavk gibi terimleri işittikçe gülüşüyor, bizim unuttuğumuz kelime ve deyimleri hatırladıkça da, çok hoşumuza gidiyordu.

Geziden döndükten sonra, ilgisi dolayısıyla, teşekkür etmek ve kendilerini Türkiye'ye davet etmek için, Anna'yı telefonla arayıp konuşmuştum. İlk zamanlar telefonla konuşup anlaşmak, oldukça zor oluyordu. Her zaman olduğu gibi telefonu açınca, Anna "Neee!" diye başlıyor ve ben de, bizim dilimizle bana bir şey soruyor zannediyordum. "Ne" demenin Rumca'da "Evet!" demek olduğunu öğrendikten sonra buna alıştım. Bu arada o da beni aradı, zor da olsa konuşup anlaşabilmiştik. 6 Ay kadar sonra Anna tekrar arayıp, 3 kız kardeş, eşleriyle birlikte Türkiye'ye geleceklerini söylemişti. Bu arada bize de uğramak istediklerini söyleyince çok sevindik. O zamana kadar bu Yunan ailelerden sadece Anna ile tanışmıştık.

Aynı yılın eylül ayı sonunda geleceklerdi ve ben, Honaz Belediye Başkanı Mevlüt Tüfekçi'yi arayıp randevu almıştım. Maksadım, hem Honaz'ın Rum ailelerin oldukça yoğun yaşadığı bir beldemiz olamıydı, hem de oraya yakın Organize Sanayi Bölgesine geçip, bizim sanayide gerçekleştirdiğimiz gelişmeyi onlara göstermek istemiştım. Çünkü bazı yazarlarımız, Rumlar'ın, İstiklâl Savaşı öncesinde Türk'ler sanayi işinden anlamadıkları, daha çok kara saban çiftçiliği yaptıkları için, nasıl olsa Atatürk, göç eden Rum'ları tekrar Türkiye'ye çağırır anlamındaki düşüncesi üzerinde hayaller kurduklarını yazıyorlardı. Anna ve eşi Yorgo, Anna'nın ikiz kardeşi Sofia ve eşi

Atanasios ile diğer kız kardeşi Evgenia ve onun eşi Pavlos Denizli'ye gelince, ilk olarak benden, ertesigün kendilerini Honaz'a götürmemi istemişlerdi. Ben de cevaben, "-yarın saat 10.00 da Belediye Başkanı bizi bekliyor, randevu aldım. Kendisi arkadaşımıdır." demiştim. Anna, "-bizim Honaz'a gitmek isteyeceğimizi nereden biliyorsunuz?" diye sorduğunda, ben de sorusuna bir başka soru ile karşılık verdim. "-Peki siz neden Honaz'a gitmek istiyorsunuz?" dediğimde Anna, "-Ziya, bizim Annemiz Honazlı, biz buraya gelirken Honaz'ın buralarda olduğunu bilmiyorduk, Afyon yönünden Denizli'ye gelirken Honaz şiltini görünce şaşırдық, heyecanlandık ve durup şiltin fotoğrafını bile çektik. Annemiz ölene kadar Honaz'ı sayıkladı durdu. Onun için Honaz'ı görmeyi çok isteriz." demişlerdi. Bu kadar güzel bir rastlantı, bizi de çok heyecanlandırmış, o akşam yemekte konuşmalarımız, Honaz ve anneleri ile ilgili olmuştu. Türk Kurtuluş Savaşı süreci ve sonrası, konumuzun dışındadır. Savaş öncesinde çok iyi dost olan Rum ve Türk aileler, savaş yüzünden bozuşmak ve ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu bozulup kūsüşmeğe sebep olan savaş, Türk tarafı değil, Yunan tarafı istemiş ve kaybetmiştir. Her iki taraftan sivil halk sıkıntı çekip, kayıplar vermiştir. Yerinden yurdundan olanlar da, sadece Rum aileler değil, olaylarla uzaktan yakından hiç ilgisi olmayan Girit, Sakız Adaları, Selânik ve Adessa kenti sakinleri Türk aileler de, kendilerinin rızası alınmadan ve mübadele yoluyla, yerlerinden yurtlarından edilmiş, sürgün hayatı yaşamışlardır. Bugün bunları yeniden deşelemek yerine, unutma zamanıdır diye düşünürüm. yaşında annesi ve kardeşleri ile Honaz'dan çıkıp giden Varvara HACIBALOĞLU, Yunanistan'da doğru dürüst Rumca öğrenmemiş. Konuşmasını genellikle Türkçe olarak sürdürdüğü için, kızları da bu yüzden annelerinin 80 yıl önceki Türkçe, hem de Honaz şivesiyle konuşmayı öğrenmişler. Varvara'nın bu dil direnci, "nasıl olsa bir gün Honaz'a, evimize döneriz" diye düşünür olmasından kaynaklanmış. Nitekim Varvara, Honaz

Varvara'nın yaşadığı tahmin edilen evin bahçesinde gezip hatıraları dinlerken.

diye diye ölüp gitmiş.

Anne Varvara, ne zaman Honaz diye sızlansa kızları, "Anne yeter artık, bu iş bitti, aradan bunca yıl geçti, hâla neden Honaz der durursun?" dediklerinde, "Ahh, siz ne bileceksiniz. Honaz'ı, evimizi, komşularımızı o kadar özlerim ki, oraları ve o komşular çok iyi ve güzeldi, biri birimizi o kadar severdik ki..." der durmuş.

Varvara'nın kardeşleri Yunanistan'a ulaşmadan ölmüşler. Annesi de, Yunanistan'a vardktan kısa süre sonra ölmüş. Varvara büyünce, Salihli (Fledelfia)'lı Kozmoz DULKERİDİS'le evlenmiş. Anne Varvara, 80 yıl daha ömür sürüp, tanışmamızdan 4-5 yıl önce ölmüş. Keşke ölmeden önce tanışabilmiş olsaydık ve Varvara'yı Honaz ile buluşturmak bizlere kısmet olabilseydi...

Yunan ailelerden oluşan misafirlerimizle ertesi gün Honaz Belediyesi'ne gittiğimizde, Başkan Mevlüt Tüfekçi, Rumca bilen veya Yunanistan'dan göç edip gelmiş Türk ailelerden birkaç kişiyi hazırlamış, bizi bekliyorlardı. Sohbet derinleşip, karşılıklı hasret gideren konuşmalar arasında, bir ara Anna'nın ikiz kardeşi Sofia, hıçkırıklara boğuldu. Hep duygulandık. Sakinleşince sebebini sorduğumda; "Annemiz Honaz'ı o kadar güzel ve detaylı anlatmış ki, sanki Honaz'ı yıllardır biliyor da, yeniden geri gelmiş gibi oldu. Hep annemizi hatırladım. Konuşmalar süresince sanki O yanımızda gibiydi..." diye anlatmıştı.

Makam odasındaki bu sohbetten sonra, Honaz'ın sokaklarını, eski evleri ve kiliseyi gezmeğe çıktık. Eski kilise, şimdi cami olarak kullanılıyor. Bir evin bahçesine girdik. Sofia bahçeden, annesinin kabrine dökmek için bir poşet toprak doldurdu. Honaz'ın ünlü Pınarbaşı mesire yerindeki gürül gürül akan Honaz Dağı'nın kar sularından da, bir pet şişe su doldurup, anneleri Varvara'nın kabrine götürmüşlerdi.

O günün akşama kadar misafirleri, Organize Sanayi Bölgesindeki farklı birkaç fabrikayı gezdirip, bir tekstil fabrikamızın öğle yemeğini yedik. Modern bir tekstil fabrikasını gezmiş, mutlu bir şekilde Denizli'ye döndük. Öğleden sonra onları, İstiklâl Mahallesi'ndeki mübadele yoluyla Yunanistan'dan göç etmiş vatandaşlarımızla konuşurup, gezdirerek, yıllar önceki Türk Rum ailelerinin birlikte yaşantılarını anlatmağa çalıştık.

Bu ikinci günün akşam yemeğinde, misafirlerimizi gerekli özeni göstermeğe çalışarak hoş bir gece geçirmeğe çalıştık. Yemekten çıkışta, Yeni Asır Gazetesi muhabirleri bizi karşılayıp, resimler çekerek ilgi göstermişlerdi. Bu olay da onlar için ayrı bir mutlulukvesilesi ve güzel bir hatıra olmuştu ki, şükran duygularını ifade etmek için çırpınıp durdular. Bir dış geziden yeni dönmüş olmam ve birikmiş işlerimin yoğunluğu yüzünden misafirleri ağırlamak

eşime kaldı. Eşim misafirleri, Pamukkale'yi gezdirme görevini üstlenmişti. Akşama kadar birlikte olmuşlar, akşama doğru dönüp büroma geldiklerinde, yorgun fakat memnun ve mutluydular. O zamana kadar ben hanımlara hep (madam) ön takısı ile hitap ederken, Anna özellikle rica ediyor ve "-Ziya, bundan böyle (madam) yok, (Anna) de yeter" deyip, aramızda dost ve samimi bir havanın oluşmasını sağlayıvermişti. Arkasından da ayağa kalkıp, boynunda, kulaklarında oldukça değerli ne kadar takısı varsa çıkarmış, eşime zorla vermiş ve "bizim için çok yoruldu" diye teşekkürler etmişti.

Aslında biz, yeteri kadar ilgilenememiş olduğumuzu düşünüp durmuştuk. Bu izlenimim yüzünden, iki yıl sonra ikinci kez gittiğimiz Yunanistan gezimizde, Anna'nın bütün aile fertlerinin bize gösterdikleri candan ilgi karşısında bayağı mahcup olmuştum. O gezimizde bizi nereleri gezdireceklerini bilemediler. Yunanistan'ın en güneyinde Atina'ya ve batıda Korint Boğazı olarak bildiğimiz mühendislik harikası kanala, enteresan kiliseler bölgesi Meteora tepelerine, kuzeyde Makedonya sınırına yakın, eskiden Türklerin yoğun olarak yaşadığı tarihi Odessa Kentine, mağaralar ve yeni yeni gün yüzüne çıkartılan hazinelerin bulunduğu Tümülüs ve gömülere kadar Yunanistan'ı karış karış gezdirmişlerdi.

Biz geleceğiz diye, birlikte gittiğimiz arkadaşlarla konaklayabilmemiz için, evlerinin bir katını bizim için hazırlamışlar. Küçük bir kasaba olan Kassandria'da, bizi otele göndermemek için çırpınmışlardı. Beraber olduğumuz arkadaşlarımızın özellikle otel ısrarı, sıkılma, rahatsız etme ve rahat edememe endişesinden kaynaklanıyordu. Çünkü arkadaşım ve eşi, Anna'ları hiç görmemiş ve tanıyamıyorlardı. Misafir oluşumuzun daha ertesi günü, benden daha samimi ve yakın dost olup çıktılar. Daha sonra arkadaşım Gökhan ve eşi, "Allah Allah, bunlar nasıl insanlar böyle? Bu kadar samimi ve sevgi dolu nasıl olabiliyorlar?" diye şaşkınlıklarını

Yunanistan'dan gelen yeni dostlarımızla ilk gecemiz.

gizleyememişlerdi. Onların tavli dedikleri bizim tavla olarak bildiğimiz oyunun başından hiç ayrılmamışlardı. Bizim bu ikinci Yunanistan gezimizden 2 yıl sonra, Anna ve Sofia'yı, eşleri Yorgo ve Atanasios (kısaltılmış şekliyle Saki) ile, belki onları da baskı altına alan ısrarlı davetimizi kıramamışlar ve tekrar Denizli'ye gelmişlerdi. Geldikleri akşam benden, tekrar Honaz'a, kendi ifadeleri ile "köye" götürmemi istemişlerdi. Ben hem eski Başkan Mevlüt Tüfekçi'yi ve hem de yeni Başkan Turgut Devecioğlu'nu arayıp, geleceğimizi duyurmuşum. Sabahleyin Honaz'a doğru giderken, Sofia ve eşi bizim otomobildelerdi. Sofia, eşim Binnur Hanıma bir rüyasını anlatırken, ben de direksiyon başında kulak misafiri oldum. Sofia rüyasını şöyle anlatıyordu. "Geçen defa, yani 4 yıl önceki gelişimizde Honaz'daki bir evin bahçesinden toprak alıp annemin kabrine götürmüştük ya. İşte o akşam annem rüyama girdi ve başını omzuma koyup, hem ağladı ve hem de teşekkürler etmişti. Sanki rüya değil, gerçek gibiydi." dedi. Biz de kendisine, "Onlar bizim görüşümüzce belki ölmüşler, oysa belki bizi görüp izliyor, ama biz onları göremiyoruz. Umarız o sizi görüp izlemiş ve teşekkürü, dua yerine geçmiştir." dedik.

Eski Başkan Mevlüt Bey ile birlikte Belediye'yi ziyaret edip, Türk Yunan ilişkisi ile ilgili sohbet ettikten sonra, Mevlüt Bey bize, geçen gelişlerinde anlattıklarına göre, anne Varvara'nın yaşadığı evi bulduğunu söyleyince çok sevinmiştik. Geçen gelişlerinde, Anna'nın tarifine uyan evin yeri ve bahçesindeki ceviz ağacından çıkarak, kesilip yok edilmiş yaşlı ceviz ağacının yeri, komşuları tarafından kanıtlanınca, Varvara'nın ailesinin evi bu tarifler neticesinde belirlenmiş. Hemen oraya gidip bakalım istedik. Bir de ne görelim, dört yıl önce bahçesine girip, Varvara'nın kabri için toprak aldığımız bahçe değil miydi? O anda sanki hepimiz şok olduk. O güne kadarki rastlantıların en güçlüsü bu olay olmuştu. Tabi hepimiz bu kadar rastlantı karşısında donup kalmıştık. Honaz'a ikinci ziyaretimiz için gelmiştik, ama bu defa yalnız değil, yerel ve ulusal basın yetkilileri de gelmişti. Tabi televizyon kameraman ve muhabirleri de vardı. Honaz'da yaşayan yaşlı göçmenlerle uzun uzadıya birlikte olduğumuz bu ikinci Honaz gezisi, kalabalık bir basın topluluğu tarafından canlı canlı izlenmiş, o akşamki DEHA TV. haber programının ana konusu olmuştu. Ertesi günkü gazetenin başlığı, (ANA TOPRAĞI ÇEKTİ) şeklinde verilmiş, gerek bizim, gerekse Yunanistan'lı dostlarımızın kendi seslerinden verilen röportajları, olay olmuştu.

Bütün bu birliktelik ve sohbetlerden çıkardığımız sonuç, ne Yunanistan'da ve ne de Türkiye'de halklar biri birine hiç yabancı ve de düşman değiller. Bütün bu düşmanlığı, her iki halkın arasına giren dış güçler, ve her iki ülkeyi yöneten politikacıların popülist tutumları yaratıp yaşıyor. Bir de, dünyayı yönettiklerini zanneden büyük devletlerin, kend

i sanayi ve ticaretlerine pazar hazırlamaktan kaynaklanıyor. Bu, özellikle savaş sanayi için çok büyük etken oluyor.

Türk ve Yunan halkları ayrılmaz bir bütün gibi pek çok ortak yanları olan dost insanlar. Bunun en önemli kanıtı da, zevkleri, kederleri, yemekleri, müzik ve adetleri çok yerde aynı çizgide birleşiyor.

Musakka yemeğine onlar da "musakka" diyor. Somun dediğimiz fırın ekmeğine "somi" diyorlar.

Mutfak, onlarda "kuzina", Patlıcan karnıyarığa "pabuçaki" diyorlar da, içi katkılı pideye, "karnıyarık" diyorlar.

Kazandibine onlar da "kazandibi" diyor. Damak tatları aynı bizimki gibi. Folklorik oyunları bile, bizim zeybek oyununa tıpa tıp benziyor. Müzikleri deseniz, dinledikleri şarkıların belki yarısı bizimki gibi. Aynı zamanda bizim dansözlerin oyunlarının hayranı insanlar. Bizim gibi neşeleniyor ve hüzünleniyorlar.

Yunanistan'a ilk gelişimizde, Selânik'te Atatürk'ün evini ararken, Türkçe veya İngilizce bilen birini bulamadık. Sokaktan geçen bir delikanlıyı durdurup, işaretlerle ve yalnızca Atatürk Evi veya Atatürk Müzesi diyerek aradığımız adresi öğrenmeğe çalışırken, bir türlü anlatamadık. Uzun uğraşlardan sonra delikanlı anlamış tavırları ile; "Kemal Atatürk?" diye o bize sorar gibiydi. Tabi o zamanlar (nee) demesini bilemediğimiz için, başımızı sallaya sallaya (evet) deyince, sokaktan geçen o delikanlı yavan bir Türkçe ile "-Ooo! Büyük adam, büyük adam." deyip, harita üzerinden bize Atatürk'ün Evini göstermişti.

Kurtuluş Savaşı'nda Yunan ordularını Anadolu'da perişan eden Türk Orduları'nın Başkomutanı ve mübadele yıllarının en üst düzey yöneticisi Atatürk için, büyük adam, büyük adam diyebilen sıradan Yunan insanı, Türk'e düşman olabilir mi? Aslında Türk toplumunun da Yunan Halkına karşı bir düşmanlığı yok. Yeter ki birileri yaraları kaşımaları ve aramıza girmesin.

Mutlu bir rastlantı sonucu yarım saatlik bu buluşma ile gelen derin dostluk sayesinde, Türk-Yunan dostluğuna daha çok inandım.

Gökhan ve Yorgo tavla oynarken, Saki onları izliyor.

Bir Mübadele Çınarı: Mustafa Akan

(Bir Göç Hikayesi) (1)

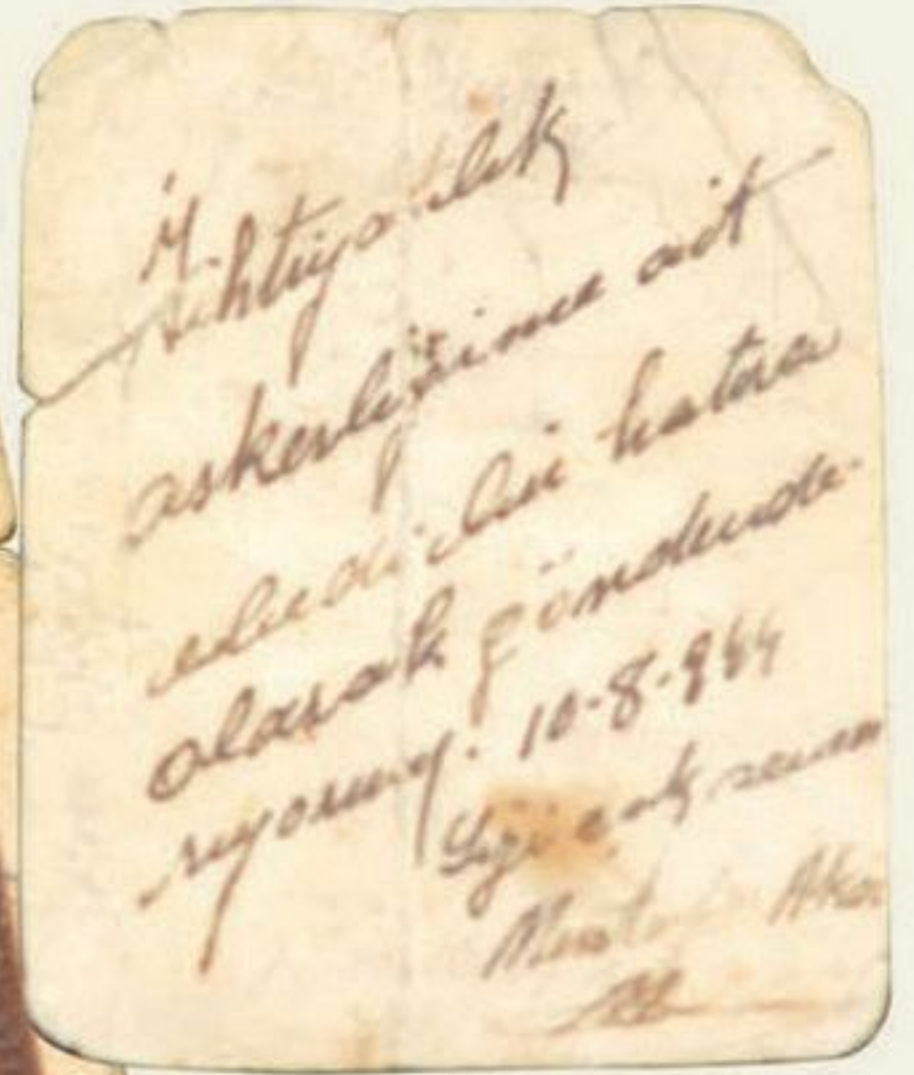
Yard. Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU
Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

Yunanistan'ın o zaman için Manastır Vilayeti, Grebene Kazası, Kastro (Hisar) köyünde 1916'da dünyaya gelmiş ve bugün 90 yaşında olan Honaz'da, Hisar Mahallesinde oturan Lozan mübadillerinden Mustafa Akan'ın anlattıklarında bir göçün dramını yeniden hatırlayacaksınız.

Fransız İhtilalinin önemli sonuçlarından biri olan milliyetçilik, Balkanlara doğru bir rüzgar misali esmeye başlayınca Balkanlar hızla hareketlenmişti. Bu rüzgarlar öncelikle Avrupa'da Prusya, Avusturya, İngiltere ve Rusya'yı sallayacak iken, bu imparatorluklar 1815 Viyana Kongresi ile zararlı gördükleri bu rüzgarın önünü kesmeye çalışmışlardı. Ancak önünü kesmeye çalıştıkları rüzgarın yönünü Osmanlıya çevirmekte ve etnik unsurları Osmanlı devletine karşı kışkırtmakta bir beis görmediler. Avusturya ve Rusya'nın Balkanlardaki kışkırtmaları ve dünyadaki gelişmeler karşısında Osmanlı devletinin gerekli açılımları yapamaması Balkanları barış ve istikrara hasret bir hale getirdi. 1829 Osmanlı Rus Harbi ile 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi arasında huzur kalmasa da Balkanlardaki Türklerin bu topraklardan yoğun bir şekilde göçüne de pek rastlanmadı. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde Rusların etkisiyle Sırlar, Yunanlılar ve Bulgarlar hareketlendi. 1877-1878

Osmanlı Rus Harbinde Osmanlı devletinin yenilmesiyle Balkanlardaki Müslümanların hayatlarına kast edilmeye başlandı. O dönemden itibaren Balkanlardan Osmanlı Devleti topraklarına göç başladı. Özellikle Balkan Savaşları döneminde bu Müslüman göçü çok daha büyük dramlara sahne oldu.

I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Yunan işgalinden iç bölgelere Müslüman Türklerin göçü devam ederken, Rusya'dan ve Türkiye'den de Yunanistan'a göçler oluyordu. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrası nüfusa olan gereksinimi ve her iki ülkenin nüfuslarını homojenleştirme çabaları yeni bir göçü kaçınılmaz kılmıştı. Lozan Konferansında, 1923'ten itibaren Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türkler ile Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rumların zorunlu mübadelesi kararı alınmıştı. Artık ülkelerinden, köylerinden kısacası yetiştikleri

Mustafa Akan'ın askerlik fotoğrafı

topraklardan kopan binlerce insanın dramı başladı. Bu göç rüzgarıyla savrulanlardan biri de, Yunanistan'ın o zaman için Manastır Vilayeti, Grebene Kazası, Kastro (Hisar) köyünde 1916'da dünyaya gelmiş ve bugün 90 yaşında olan Honaz'da Hisar mahallesinde ikamet eden Lozan mübadillerinden Mustafa Akan idi.

Mustafa Akan'ın da bu göçle değişen farklı bir hayat hikayesi var. Bu canlı şahidin gözüyle, mübadele içerisinde neler yaşadıklarını, mübadillerin bir ülkeden diğerine savrulan hayatlarında neler ile karşılaştıklarını ve ne duygular içerisinde olduklarını görmek gerekir. Göç, "yaşanmış olan her şeyi arkada bırakarak yeni bir hayata başlamak" cümlesiyle günümüzde çok basit olarak anlaşılabilir, gerçekte göç yaşanırken bu cümledeki kadar basit olmayıp her aşamasında endişeler, kaygılar ve hasret hakimdir.

Mustafa Amca ile Hisar Mahallesi'nde yaşadığı evde görüştük. Kulakları yaşının verdiği yorgunluk ile az duymaya başlamış, ancak sağlığı ve dimağı gayet sağlam, görmüş geçirmiş bir insan olarak hayata güvenle bakıyor. Bir sevecenlik içinde ama ciddi ve bir o kadar da saygı uyandıran asırlık bir çınar gibi duruyor. Yanına vardığımızda doksan yaşındaki bu değerli büyüğümüz okuduğu kitabı yanına koyup, bizimle konuşmaya başladı.

Ben, görüşmenin gelişimi açısından bir takım sorular hazırlayarak yanına gitmiştim. Sorularla başladık, ben sordum o söyledi. Bir mülakattı yapılan kendisiyle, fakat ben burada bir mülakat gibi vermek istemedim. Bu asırlık çınarın hikayesi bölünmeyecek kadar sürükleyici ve bir o kadarda ilgi çekiciydi. Ben de başından sonuna bir bütün olarak Mustafa Amcanın hikayesini vermeyi doğru buldum. Sekiz yaşında mübadil olan Mustafa Amcanın hikayesini

Yunanistan'da doğan Mustafa Akan (Fot:Ercan Haytoğlu)

Ege'nin öbür kıyısından başlatarak günümüze kadar getirelim. Söz Mustafa Amcada;

"Sekiz yaşında muhacir olduğum için Yunanistan'da yaşadığımız her şeyi hatırlamam mümkün değil. Ancak bugün köyümüze tekrar gidebilsem köyümüzün hiçbir yerine yabancılık çekeceğimi düşünmüyorum. Köyümün bir krokisini çizmişim. Zaman zaman bakıp son gördüğüm haliyle hafızamda köyümüzü canlı tutuyorum. Tepe camiinin yanında iki çift çeşme vardı. Hisarın çeşmeleri derlerdi. Su, bu çeşmelerden hayvanlarla evlere taşınırdı. Hala hatırladığımda;

-Ey mübarekler, neden suyu evlerin içine almadınız der dururum.

Kemal Yalçın bizim köyümüze gitti, hala Hisar çeşmelerinden sular akıyormuş. Tekrar gidip köyümüzü görmeyi çok isterdim. Ama olmadı. Artık çok zor⁽²⁾.

Çocukluğumda babamın beni kazamız olan Grebene'ye panayıra götürdüğünü hiç unutamiyorum. Grebene'de akrabalarımız vardı. Onları da ziyaret ettik. Grebene köyümüze yürüyüş mesafesi olarak iki saat uzaklıktaydı. Grebebene Kastro'nun doğusuna düşüyordu.

Köyümüz havası çok güzel, meyve ağaçlarıyla dolu, yalnız Türklerin oturduğu ve geçimini çiftçilik ve çobanlık ile sağlayan insanların bulunduğu bir köydü. Babam orada çiftlik sahibi idi. Bahçelerde kiraz, armut, elma ve badem ağaçları, birde köyümüze ve bahçelerimize bitişik tapulu meşe ağaçları ile dolu bir dağımız vardı. Ayrıca babamın bir sürü keçisi ve bir sürü de koyunu vardı. Tarlalar ve bahçeler susuz olduğu halde verimleri çok güzeldi. Çünkü yağmur sık yağıyordu.

Balkan savaşlarına kadar, yaşadığımız bu yerler Osmanlı Devleti'nin idaresi altında kalmış, bundan

sonra idare Yunanistan'ın eline geçmiş. İşte bu döneme ait bir olayın doğrudan şahidi olmasam da bana anlatılanlar ile hala ben yaşamış gibiyim. Balkan savaşları içinde huzurun bittiği bir zamanda köyümüzde yaşanan bir olay;

12 Kasım 1912'de bir Cuma günü köyümüz erkekleri Cuma namazı için camiye gittiklerinde camimiz Yunan çeteleri tarafından kuşatılmış. Çete başı Ziko isimdeki kişi köyümüzün muhtarını çağırmış, "Bize köyünüz namına şu kadar para vereceksiniz. Vermezseniz hepinizi öldürürüz." demiş. İstedikleri para çokmuş. Muhtarımız bizim köyden istediğiniz parayı vermemize imkan yok demiş(3) . Çete başı

akrabaları olan Vroşnalı'lar akrabalarını alıp Vroşna'ya dönmüşler. Birkaç gün sonra ortalık biraz daha sakinleşince köyümüzün kadınları, Vroşna'daki akrabaları ve katliam anında köyde bulunmayan Kastro erkekleri ile köye dönmüşler. Cuma günü camide öldürülen akrabalarının cesetlerini, cami yeni yapıldığı için halen kapatılmamış olan kireç kuyusunun içine atmışlar. Yani cesetleri öyle defnetmişler. Bundan sonra köyün kadınları ve erkeklerinin kimi yakılmış, yıkılmış evlerini tamire, kimi de yeniden ev yapmaya başlamışlar. Bundan sonra hayatta kalanlar on iki sene Yunanlıların idaresi altında o köyde yaşamışlar.

Mustafa Akan'ın
Kastro Köyündeki evi, 1999.
(Fot:Kemal Yalçın)

Ziko bu sözler üzerine çetelerine daha ne duruyorsunuz "ateş" deyince, caminin içinde bulunan yetmiş dört kişi öldürülmüş. Camiden iki kişi kaçarak kurtulmaya çalışmış ise de yaralandıkları için daha sonra ölmüşler. Yani bu toplu katliamda o Cuma günü Kastro köyünde yetmiş altı kişi öldürülmüş. Benim amcamda öldürülenler arasındaydı. Babam ve onunla birlikte askerde olanların hayatı kurtulmuş. Ondan sonra köyün evlerini basıp, evlerin eşyalarını yağmalamışlar ve köyümüzü ateşe vermişler. Bu katliamı duyan kadınlar çocuklarını alıp köyün yakınlarındaki dere yatağına kaçmışlar. Katliam haberi komşu köy Vroşna'ya⁽⁴⁾ ulaşınca, Kastro'da

İstiklal Harbinden sonra Lozan Andlaşması yapılmış ve Türkiye'deki Rumlar'ın Yunanistan'a, Yunanistan'daki Türklerin Türkiye'ye gelmesi kararlaştırılmış. Biz normal yaşantımıza devam ederken Rumlar Yunanistan'a gelmiş. Biz orada iken göçmen Rumlar (İstiklal Harbi sonunda Türkiye'den kaçanlar) köyümüze de geldiler. Bizim köye gelenleri yerleştirmek için Yunan hükümeti, Türk ailelerin bir kısmının evlerini boşalttırdı ve gelen Rumlara verdi. Türk aileleri belirlenen köydeki diğer Türk evlerinde iki üç aile bir arada yerleştirildiler ve öyle yaşamaya başladılar. Boşalan evlere gelen Rum muhacirler yerleştirildi. İdareleri içinde biz Türklerin evlerinde

bulunan ineklerin, öküzlerin, keçilerin, koyunların ve tarlaların yarısı onlara verildi. Biz köyde 5-6 ay kadar onlarla birlikte böyle kaldık.

Bir müddet onlarla böyle kaldıktan sonra, bizlere de Türkiye'ye gelme emri geldi. Herkes Türkiye'ye gelme emrini öğrenince hazırlandı. Bir yandan eşyalar hazırlandı, bir taraftan mal beyannameleri. Eşyalardan pahada ağır, yükte hafif olanları balyalar halinde bağladılar. O zaman vesait yok. Herkes civar köylerden eşyalarını taşımak için ihtiyaçları kadar hayvan kiraladılar ve yüklerini bu hayvanlara yüklediler. İhtiyarlar ile çocuklar yüklenen hayvanların üstüne bindirildiler. Büyükler benim hatırladığım

iskelesine indirdikten sonra bizleri yüksekçe bir yere götürdüler. Orası şehrin kuzey tarafında idi. Orada ev yoktu. Bayır bir yerd. Selanik'in şehri ve denizi güzel görünüyordu. Orada belki on gün belki on beş gün kadar kaldık. Vapur bekledik. Nihayet vapur geldi. Vapur yük indirdiği için birkaç gün daha kaldık. Nihayet bizi vapura bindirdiler. Vapur hareket etti ve böylece deniz yolculuğumuz başladı. Ne kadar yol aldığımızı bilmiyorum. Ben birkaç arkadaşım ile birlikte güverteye çıkmıştım. Vapurun nasıl gittiğini seyrediyorduk. Bir ara vapurun personelinden gelen sesler yükseldi;

-Vaporda cenaze var, meydana çıkarın, yoksa vapur

(Hacı Bendu oğlu) Hakkı oğlu Zübeyir Türkoğlu ve Hüseyin oğlu Hamit Türkoğlu' na ait Rumlardan kalma ev.

kadarıyla yaya olarak 1 Mart 1924 günü ağlaya ağlaya yüzyıllardır yaşadıkları köylerini, hatıralarını ve tüm taşınmazlarını arkalarında bırakarak yola çıktılar. Bu iş kolay olmadı. Çok üzüntülü oldu. Köyümüz Kastro'dan hareket ettiğimiz gün Ramazan'ın birinci günü idi.

Hayvanlar ile dört gün yolculuk yaptıktan sonra Karaferya denen bir şehre geldik. Birkaç gün çadırlarda kaldık. Karaferya ile Selanik arasında tren vardı. Sonra eşyalarımızı trene yükledik. Kendimizde aynı trene bindik. Eşyalar ve insanlar aynı vagonların içinde idi. Tren ile Karaferya'dan Selanik'e geldik. Selanikte eşyalarımızı vapur

batacak, hepimiz öleceğiz.

İster istemez sesin geldiği yere yöneldik. Küçük bir çocuk ölmüştü. Çocuğun cesedini meydana çıkardılar ve personelden kişiler güverteden çocuğun cesedini denize attılar. O an şu an gibi gözlerimin önünde. Nihayet deniz yolculuğumuz bitti ve İzmir'e geldik. Tepecik denen yerde bizler için barakalar yapılmıştı. Hepimizi bu barakalara yerleştirdiler. Yatak yorgan ve yiyecek verdiler. Burada da çok kaldık. Gelen on üç köyün insanlarını Türkiye'nin muhtelif yerlerine dağıttılar. Gelenlerin hepsini dağıtıttıktan sonra en son bizler iki köy kalmıştık. Kastro köyü ile Vroşna köyü. O zamanlar yakın köyümüz Vroşna'dan bir

Paşa vardı, Süleyman Paşa⁽⁵⁾. Biz İzmir'e gelmeden çok önce İzmir'e gelmişler ve İzmir'e yerleşmişlerdi. İzmir'deki iskan işleri ile alakalıydılar. Oğlu Murat bey, Honaz'ı bildiği için havası uyuyor diye Kastro ile Vroşna köyünün insanlarını Honaz'a gönderdi⁽⁶⁾ İzmir'den trene bindik. Honaz'a en yakın istasyon olan Böceli istasyonuna geldik. Eşyalarımızı indirinceye kadar akşam olmuştu. İstasyonda bulunan insanlara dil bilenler Honaz'ın yakın mı, uzak mı olduğunu sormuşlar. Onlarda yakın demişler. Eşyaların başında kalanlar haricinde herkes kaderin bizi savurduğu Honaz'a, bir an önce ulaşmak için yayan olarak yürümeye başladı. Honaz yürüyüş mesafesi iki saat tutuyordu. Gençler gece Honaz'a geldiler. İhtiyarlar, Koyunaliler köyüne kadar geldiler, oranın camiinde sabahladılar. Ben kardeşlerim, annemle ve birkaç kişiyle Honaz'ın tarlalarına kadar gelebildik. Yolun kenarında su arığı vardı. Biz arığın kenarında sabahladık. Hava soğuk idi. Yani bütün gece rezillik çektik. Annemin kucağında olan küçük kardeşim, orada o gece soğuktan hastalandı. Aslında o zamanki hükümet bizler için iyi tertibatlar almıştı. Honaz'da şimdi bizim yaşadığımız Hisar mahallesinde eskiden Rumlar yaşıyorlarmış. Biz bu Rumlardan kalan evlere yerleştirilecekmışiz. Ancak planlanan olmamış, biz gelmeden önce yerli halk tarafından evlerin ahşap kısımları, kapı ve pencereleri sökülmüş götürülmüş. Yani biz Böceli'de trenden indiğimiz ertesi günü Honaz'a geldiğimizde, başımızı sokacağımız doğru dürüst bir ev yoktu. Evler viraneye dönmüş bir şekildeydi. Herkes Böceli'ye geldiğimiz ikinci günü Honaz'a gelerek toplanabildi. 1 Mart 1924'te çıktığımız yolculuk Nisan başında tamamlanmıştı. Mevsim ilkbahardı. Biz geldikten kısa bir süre sonra kirazlar kızarmaya başlamıştı. Rumlardan kalan ve harap halde olan evlere girmeye başladık⁽⁷⁾. Bizde harabe evlerden birine girdik. İleride biz ve o zaman içine girdiği harabelere yerleşenler, aynı yerlere iskan olundular. Herkes evleri tamir etmeye başladı ve evler yaşanılabilir bir hale getirildi. Evlerin çok azı kiremit çatılı idi, çoğu bizim o güne kadar hiç görmediğimiz şekilde çatısı toprak damlıydı. Honaz, bizim köyümüz Kastroya benziyordu. Aşağı yukarı aynıydı. Ancak Kastro susuzdu. Honaz ise çok sulak idi. Her tarafta arıklar ve çeşmeler vardı. Honaz'da yerlileri sonradan Çayboğazı diye söylenen derenin doğu tarafında olup bizden ayrıydılar. Yani karışık oturmadık. Bizim oturduğumuz mahallenin adı "İstiklal" idi. Daha sonraları tam yılını hatırlamıyorum, Kastro'nun karşılığı hisar olduğu için mahallemizin adı da "Hisar" olarak değiştirildi. Honaz'a geldiğimizde en önemli problem dil oldu. Bizimle gelenlerden sadece üç kişi Türkçe biliyordu. Biri daha sonra burada da öğretmenlik yapan öğretmen İsmail Efendi, iki de cami hocası vardı. Bizler Türkçeyi zamanla öğrendik⁽⁸⁾

1924'de geldiğimiz yılın mahsulünü bize vermediler. Harabelere girdik, ama ilk sabah ne ekmek ne de yiyecek bir şey vardı. Çok muhtaç bir halde idik. Yokluk çekiyorduk. Hükümet 5-6 ay bize hazır ekmek verdi. Ekmeğin dağıtımında sıkıntı yaşamadık ama ekmeğin kalitesi ile ilgili bir sıkıntı yaşandı. Yiyeceğimiz ekmekler Honaz'daki tek fırıncı "Ekmekçi Sadık" diye bilinen kişi tarafından yapılıyordu. Hükümet bu fırıncı ile anlaşmış. Denizli'deki un fabrikalarından un alınıp bu fırıncıya gönderiliyor, fırıncıda bütün muhacirlerin ekmek ihtiyaçlarını temin ediyordu. Herkes ihtiyacı kadar ekmeklerini fırından alıyor ve böylece ekmek ihtiyaçlarını temin etmiş oluyorlardı. Böyle devam ederken bir ara ekmekler bozuldu ve siyah çıkmaya başladı. Büyüklerimiz bu ekmekleri alıp Denizli valisine götürmüşler ve Vali bey'e;

-Vali bey, bu ekmekler yenir mi? demişler. (Mustafa amca nedendir bilinmez bu sözleri söylediğinde çok duygulandı.)

Vali bey anlaşma yaptığı un fabrikası sahibi olan Külahçioğlu'nu çağırmış ve ekmekleri göstererek; -Seninle ne konuştuk, niye kötü un veriyorsun? Niçin böyle bozuk un gönderiyorsun? demiş. Külahçioğlu da, Vali Bey'e;

-Ben yaptığımız anlaşmaya göre Honaz'a alfa, yani birinci un gönderiyorum, demiş.

Tahkikat neticesinde unları fırıncı Sadık'ın değiştirdiği anlaşılmış. Bizden Vali Bey'e şikayete gidenler Vali bey'e;

-Bize öğütülmemiş buğday verin, kendimiz değirmenlerde öğütür ve evlerimizde yapacağımız küçük fırınlarda, eskiden köylerimizde yaptığımız gibi kendi ekmeğimizi kendimiz pişiririz, demişler. Bundan sonra bizinkiler buğday almaya başladılar. Böylece ekmek işimiz hal olmuş oldu. Honaz'da Rumlardan bıraktıkları arazileri taksim etmeye başladılar. Aslında bizler mübadele ile geldiğimiz için orada bıraktığımız arazi kadar vermeleri lazımdı. Fakat öyle yapmadılar. Hükümet "adiyen iskan" diye bir kanun çıkardı ve herkese bir şekilde mal verdiler. Her hane reisine on dönüm tarla, nüfus başına da beş dönüm tarla, her haneye dokuzar dönüm bahçe verdiler. Eski memleketinde çiftlik sahibi olanda, hiç malı olmayan da aynı malı aldı. Babam eski memleketimizde çiftlik sahibi idi. Orada malımıza mukabil mal verseler idi, burada da çiftlik sahibi olurduk. Nedenini bilmiyorum, ama muhacirlere verdikleri mallar yani araziler eksik çıktı. Dokuzar dönüm diye verdikleri bahçeler yedişer dönüm çıktı. Tarlalarda beşer altışar dönüm eksik çıktı. O zamanda verilen yerler ile ilgili dönümlerin küçük olduğu söyleniyordu. 1937 yılında kadastro geçince apacık ortaya çıktı.

Gelenler çiftçiydi, dükkan verilen kimseyi hatırlamıyorum ama, Hayrullah oğlu Akif Kulaksız'a "Kemer değirmeni" diye bilinen eskiden bir

Rum'a ait değirmen ile Bilö oğlu Numan oğlu İsmail'e de "Beş Değirmen" diye bilinen bir başka değirmenin verildiğini hatırlıyorum.

Herkes hükümetin verdiği arazileri çalıştırmaya başladı. Fakat idarelerini çok zorluklarla çıkarıyorlardı. Köyden İzmir'e çalışmaya gidenler dışında tamamen Honaz'dan göç eden Harun ağa diye biri oldu. Kastro'da iki ağa vardı. Biri babam, biri Harun ağa. Harun ağanın oğlu daha önce gelmiş Türkiye'ye ve valilik yapmış. Harun ağa ve ailesini oğlu alıp Tire'ye götürdü. Buradan Korucuk'a da gidenler de oldu. Mahallenin gençleri evlerin idaresi için İzmir'e tütün dikmeye, bahçivanlık yapmaya gittiler. Birçok muhacir Narlıdere, Seferhisar, Balçova, İnciraltı, Karabağlar'da yevmiye ile uzun zaman öyle idare olmaya çalıştı. Ben de o zaman on yedi yaşında çalışmaya İzmir'e gittim. O zamanlar Karabağlar hep tarlaydı. İzmir'de Karabağlarda, Girit'ten gelme üç kardeş vardı. Üçü de ağa idi. Ahmet, Bilal ve Celal ağa. Gençlerimiz bunların işlerinde çalışıyorlardı. Birkaç sene böyle idare olanlar oldu. Ben de 1933 senesinde bir yaz orada çalıştım. Yevmiye 80 kuruşa tütün dikiyorduk. Mahallemizden İzmir'e gidenlerin bir kısmı da, Narlıdere'de bahçivanlıkta çalıştılar. Orada öğrendiklerini Honaz'a gelip tatbik ettiler. Yani sebze yetiştirmeye başladılar. Bundan sonra bütün mahalle sebzeçilik yaparak idarelerini temin ettiler. Mahallemizin halkı çalışmaları sayesinde hiç kimseye muhtaç olmadan artık kendilerini idare ediyordu. 1948 yılında bir kamyon aldım, 1953 yılına kadar kamyonculuk yaptım. 1954 yılının birinci gününden itibaren bakkal oldum. Halen dükkanda benim adım var. Şimdi oğlanlar çalıştırıyor.

Biz geldikten sonra uzun yıllar Honaz'ın yerlileriyle hiç kız alıp vermedik. Yaklaşık kırk yıl. Sonra kız aldık, kız vermedik. Geri dönme fikrimizde yoktu ama yine de kendimizden kız vermedik kız aldık. Düşünüyorum belki adetler farklıydı. Belki kadınlarımızla ilgili anlayışlarımız. Ama şimdi artık böyle bir ayırım yok⁽⁹⁾.

Bizler buraya geldiğimizden sonra yemeklerimizin ve özellikle tatlılarımızın çoğunu unuttuk. Ama ebeğümeci ve gelincikten börek yapmayı unutmadık. Burada eskiden yerliler yufka, biz ekmek yapardık. Yemek adetlerimiz gibi düğün adetlerimizde de eskiden farklar vardı.

Kıyafet olarak hatırladığım bizim muhacirler pantolon ve ceket giyerken Honaz'ın yerlileri şalvar giyer, kuşak kuşanırlardı.

Honaz'da bizlerin gelip yerleştiği evlerde kaybolmaya yüz tuttu. O zamandan toprak damlı ve kiremit çatılı çok az ev kaldı. Muhittin Yavuz'un, Numan Akman'ın, Fahrettin Can'ın evleri kiremit çatılıydı. Geneli iki katlı olan bu evler terk edildikçe harap oldu, yıkılıp gitti ve gidiyor. Çok az ev kaldı. Oturulan ev ise hemen hemen yok gibi.

Abidin oğlu Sadık Davran'a ait Rum evi

1924'te biz geldiğimizde havaya uyum sağlayamayan, fukaralığa ve göçün yorgunluğuna dayanamayan çok ölen oldu. Sayıyı hatırlamıyorum ama üç sene içinde bizim ailemizden babamın annesi, annem ve küçük kardeşim öldü⁽¹⁰⁾. Honaz'ın hayatında bazı şeyleri değiştirdik mi diye düşünüyorum, değiştirdik sanıyorum. İlk defa Honaz'a bahçivanlığı biz getirdik. İzmir'den öğrendik. Hatta bir Cuma günü Ali Efendi diye bir Honaz Müftüsü; -Gidinde macurlardan bahçivanlığı öğrenin, onların çapaları dahi sizinkilerden değişik. Gidin de öğrenin, dedi.

Evlerin badanalanmasında etkimiz olmuştur. Onlar evlerini beyaz toprak ile sıvıyorlardı. Ayrıca, Honaz'da kelter vardı. Biz kamyonculuk yaparken bu uygun olmadığı için kasa kullanımına başladık. Kelter yavaş yavaş kayboldu, kasaya döndü herkes." Bu sözler görüşmenin de sonunu getirdi. Mustafa amca, bunca bilgiyi anlattıktan sonra hafif bir şekilde yorulmuştu. Kendisinden müsaade istedik ve bu mübadele çınarı ile görüşmenin mutluluğu ile yanından ayrıldık. O an içimden şunlar geçiyordu. Honaz için belki çok geç kalınmamıştı. Kemal Yalçın'ın "Emanet Çeyiz" adlı çalışması, Honaz için büyük bir şans olmuştu. Fakat, Türkiye'nin başka yerlerindeki mübadil yerleşimleri bu kadar şanslı olabilmiş miydi? Sanmıyorum ama, ben çok şanslıydım, bir mübadele dönemi şahidi ile görüşme yapabiliştim. Gerçekte bundan belki otuz yıl önce pek çoğu hayatta ve hatıralar hala çok taze iken toplu bir sözlü tarih çalışması yapılmış olsaydı daha farklı olabilir di?

1924 Mübadelesinde gelen Hayrullah oğlu Akif Kulaksız'a verilen Ruma ait Kemer Değirmeni
(Fot: Ercan Haytoğlu)

NOTLAR

- 1 Görüşmelerin yapılması konusunda yardımlarını esirgemeyen, kendileri de mübadil torunları olan Sayın Nurettin Davran'a ve Sayın İnci Aşağıçay'a teşekkürü borç bilirim.
- 2 Mustafa Akan gibi 1919 Vroşna doğumlu Hafız Mehmet Kızı Kamile Yeşilpınar (Karabenli), 1920 Vroşna doğumlu Sabri kızı Zeynep Davran'da geldikleri köylerine karşı büyük bir özlem içindeler.
- 3 Bu olay Kemal Yalçın'ın "Emanet Çeyiz" isimli eserinde yer alıyor. Olay, Balkan Savaşlarının devam ettiği bir zamana denk geldiği için Ziko çetesiyle bu parayı isteyince, muhtarın para verecek olurlarsa din kardeşlerine karşı ihanet etmiş olacaklarını düşünerek direndiği anlaşılıyor. Bkz. Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, Bir Zamanlar yayıncılık, 8.Baskı, İstanbul 2005, s.179-180.
- 4 Vroşna köyü Kastro köyüne yürüme mesafesi olarak bir saatlik mesafede olup, bu yakın köyle kız alışverişi olduğundan akrabalıklar mevcuttur. Honaz'da da bu iki köyün iskanı tesadüf değildir.
- 5 Vroşnalı Süleyman Paşa öldükten sonra İzmir'de "Mezalıkbaşı" denilen yere gömülmüş, daha sonra mezarlar oradan kaldırılı başka mezarlığa nakledilirken onun cenazesinin hiç bozulmadığı görülmüş. Honaz'da görüştüğümüz yaşlı genç muhacirler bunu özellikle belirtiyorlar.
- 6 Mustafa Akan söylediklerine; "Ben her zaman söylerim. Dünyanın cenneti Türkiye, Türkiye'nin cenneti Ege, Ege'nin cenneti Honaz." sözlerini de ekliyor. Bu da Mustafa Akan'ın Honaz'ı ne kadar benimsediğinin güzel bir yansımasıdır.
- 7 Denizli'ye gelen mübadillerden 70 hane Honaz'da iskan olunmuştur.
- 8 Mustafa Akan "Ben kulağım ile duymadım ama Honaz'da "Yunanlılar gitti, Yunanlılar geldi." diye söylenmiş" diyor.
- 9 Muhacir kadınlarının sadece evde, çocukların yetiştirilmesi, hayvan bakımı ve dokuma ile uğraşmışlar, Honaz'ın yerli kadınları ise tarlada bahçede çalışmışlardır.
- 10 Yalçın'ın kitabında "...Mübadil olarak Honaz'a gelenler çiftçilik, bahçevanlık bilmiyorlardı. Gelir gelmez başladılar ölmeye... Genci, kocası ölüyor... Sıra sıra mezarlar dizildi, mezarlığın doğu yakasına. Sonradan mezarları yaptırıldılar, taşlarına 'Grebenalı', 'Vroşnalı' yazdırdılar." Yalçın, a.g.e., 169. Honaz mezarlığında Mustafa Akan'dan aldığımız bilgi doğrultusunda dolaştık, ancak daha sonra yaptırıldığı anlaşılan Mustafa Akan'ın annesine ait mezar taşı dışında, eski mezarlara ait taş bulunmadığı için yeterince bilgi sahibi olamadık.

Bulgaristan'dan Denizli'ye Gelen Göçmenler

Feridun ALPAT
Yük. Mühendis - Mimar

Tarihin akışı içerisinde insanlar, aileler ve kavimler zaman zaman doğdukları ve büyüdüğü şehir ve bölgelerden ayrılmak ve daha başka coğrafi bölgelerde hayatlarını devam ettirmek zorunda kalabilirler. Bunların bir kısmı kendi hür iradeleri ile olduğu gibi bir diğer bölümü de iradeleri dışında meydana gelen sebeplerinden olur.

Genellikle toprakları küçülen, sınırları darlaşan ülke ve imparatorluklarda merkeze doğru göç hareketleri başlar. Osmanlı imparatorluğunda da bu hareketler 17. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Giderek küçülen imparatorluğun sınırları dışında kalan topraklardan Anadolu'ya doğru göç hareketleri devam etmiştir.

Bu göçlerin sonucunda Anadolu'ya dört taraftan gelen göçmenler ile, 1920 yılında Anadolu'nun nüfusu 12 milyon iken 20. asrın sonunda 70 milyonu geçmiştir. Bu göçlerin önemli bir bölümü asırlarca beraber yaşadığımız Balkan ülkelerinden olmuştur. Bu göçler içinde Bulgaristan'dan Anadolu'ya yapılan göçleri hatırlarsak şu yılları sıralayabiliriz: 1877, 1912, 1923, 1938, 1950, 1968, 1984, 1989.

Bulgaristan'dan 19. ve 20. asırlarda vaki olan bu göçler dolayısıyla takriben 3 milyona yakın göçmen Anadolu'ya gelmiştir. Bunların Anadolu'ya gelişlerinde yerli halk ve devlet, bu göçmenlerin yerleşmeleri, barınmaları, iş kurmaları için elinden gelen gayretleri sarf etmiştir. Bu göçmenler, Anadolu'nun uygun şehirlerine guruplar halinde gönderilmiş ve iskan edilmelerine destek verilmiştir. Göçmenler bazı il ve ilçelerde yerli halkla karışmış, bazı il ve ilçelerde ise ayrı mahalleler kurulmuştur. Devlet bazı zaman ve yerlerde göçmenlere parasız ev vermiş, bazılarını tarım yapabilmeleri için bahçe ve tarla tahsis etmiş, bazılarını da iş kurmaları için uzun vadeli ve uygun şartlarda kredi tahsis etmiştir.

Anadolu'ya gelen göçmenler ise yerli halkla kaynaşmışlar, Balkanlar'dan getirdikleri bilgi, edebiyat, şarkı, türkü, müzik ve sanatları ile Anadolu kültürünü daha da zenginleştirmişlerdir.

Bulgar göçmenleri kültürlerini ve hayatlarını Anadolu halkı ile bütünleştirirken, doğdukları ve geldikleri yerlere olan sevgi ve hasretlerini de unutmamışlardır. Gelen göçmenlerin buldukları köylerin isimlerinin çoğu "İstiklal, Yenibosna, Sevindik

1951'de göç eden Ismail Sever

, Yenibağlar, Yenidamlar," soyadları da; Kapdağlı, tuna Balkanlı, Rusçuklu, Vardar, Piriştine, Dobruca, Tunalı, Tunca, Tunca Boylu, tuna Boylu, Meriç, Burgaz gibi özlemini duydukları isimlerden oluşmuştur.

Göçmenler Rumeli'den taşıdıkları toplumsal özelliklerini ve yaşayış tarzlarını uzun süre devam ettirmişler. Ev yapımından başlayarak tarım alet ve ürünleri yaparak ve yeni iş kaynakları yaratarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Bulgaristan göçmenleri daha çok Edirne, İstanbul, Bursa ve Adana gibi büyük şehirlere yerleşmişler iken, bunların bir kısmı da aralıklı zamanlarla Denizli'ye gelmişlerdir.

Denizli'ye gelenlerin içinden Denizli ekonomik ve sosyal hayatına olumlu katkı ve hizmetlerde bulunmuş olanlardan birkaç örnek vermek isterim

Ahmet Altınmakas; Denizli'nin 1945 yıllarından itibaren en iyi terzilerinden olan Altınmakas Varna doğumludur ve Varna okulundan almış olduğu Bulgarca diplomasını çalıştığı sürece dükkanına asmıştır. Benim gençlik yıllarımda bir çok kişi elbiselerini Altınmakas'a diktirmiştir.

İbrahim Kırgız; Bulgaristan Eskizağra bölgesindedir. 1940 yılların ortasında Türkiye'ye gelmiştir. Hava Kuvvetlerinde Astsubay Uçak Makinisti olarak çalıştıktan sonra ayrılıp, Denizli'de torna ve tezgah atölyesi açmıştır. 1959 yılında kurduğu Denizli Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi vasıtasıyla Denizli esnaf ve sanatkarların halen içinde çalıştığı ve Denizli ekonomisinin lokomotif gücünü teşkil etmiş olan 249 dükkanlık sanayi çarşısını kurmuştur. Halen, bu sanayi sitesinde binlerce kişi çalışmaktadır.

Mehmet Çalışkan; 1950 yılında sadece göçmen olarak Kızanlık'ın 5 kişilik ailesi ile birlikte Denizli'ye gelmiştir. Sadece elinde birkaç el aleti bulunmasına rağmen küçük bir dükkanda tenekecilik işlerine başlamıştır. Kendisine Sevindik mahallesinde 40 m2 bir ev verilmiştir. Mehmet Çalışkan ev aletleri ile soba ve tarım makineleri imalatlarına başlamış, büyük gayretlerle her sene işini ve dükkanını büyüterek 1972 yılında Türkiye'nin en önemli soba üreticileri

arasına girmiştir. 1989 yılında Denizli Organize Sanayi bölgesinde 5 bin m2'lik fabrika kurmuştur. Çalışkan Isı Cihazları A.Ş. Türkiye'de soba, boru, emaye ve ısı cihazları yapan ilk on firmadan birisidir

İsmail Sever; Denizli'nin ekonomik ve sosyal hayatında en büyük hizmeti yakın zamanda kaybettiğimiz göçmen İsmail Sever yapmıştır. İsmail Sever 1924 yılında Eskicuma "Tırgovişte" doğmuş 1951 yılında Türkiye'ye gelmiştir. 4 sene Denizli Belediyesi'nde su işçisi olarak çalışarak, su işçiliğini öğrenmiştir. Daha sonra belediyeden ayrılarak 1955 yılında 4 m2'lik bir dükkan kiralayarak, su tesisatı yapım işlerine başlamıştır.

Bana gençlik hatıralarını ve İkinci Cihan harbi içindeki Bulgaristan hatıralarını anlatan Sever, kendi beyanına göre Bulgaristan eski devlet başkanı Todor Jivkof'un mahalle arkadaşı imiş. İkinci Cihan Harbi içerisinde Almanlar Todor Jivkof'u aradıklarında, Jivkof'un annesini kendi evlerinde saklamışlar. Sonraları Bulgaristan'a gittiğinde kendisini Devlet Başkanı Todor Jivkof misafir etmiş.

Kendi ifadesine göre 1951 yılında bir torba kuru ekmekle Denizli'ye gelen İsmail Sever her sene dükkanını ve işini daha da büyüterek zamanla hem su tesisatı yapan, hem de su tesisatı malzemeleri satan adam haline gelmiştir.

1950'de göç eden Mehmet Çalışkan'a ait belge

1940'lı yıllarda gelen İbrahim Kırgız, iş başında Birinci Sanayi Sitesi

1960 yıllarında Denizli'mize su tesisatı satan dükkanlar yok idi. Bizler malzemelerimizi İzmir'den alırdık. İzmir'den iki tüccarın kendisine su malzemelerini satması için kredili malzeme vermeleriyle iş büyüten İsmail Sever, o tarihlerden itibaren bina inşaatlarını da yapan müteahhit durumuna gelmiştir. 1958 yılında kurduğu ve soy ismini taşıyan şirketi bu gün Denizli'nin su tesisatı malzemeleri satan en büyüklerden birisi olarak ticari faaliyetini sürdürmektedir.

İsmail Sever'in Denizli için önemi sadece ekonomik konularda değil, sosyal konularda yapmış olduğu hizmetlerden kaynaklanır. 1973 yılında Denizli Yetim ve Acizler Koruma Derneği Yönetim Başkanlığı'na getirilen Sever, Denizlili 18 hayırsever arkadaşları ile birlikte 1987 yılında Denizli Yetim, Aciz ve Muhtaçları Koruma Vakfını kurmuşlardır. İsmail Sever bahsi geçen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın kuruluşundan ölümüne kadar Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı yapmıştır. Sosyal tesisleri yapılmasında gerektiğinde kendi dürüstlüğüne inanan Türkiye'nin en büyük sanayicileri olan "Vehbi

Koç, Necat Eczacıbaşı ve İbrahim Bodur" dan malzeme ve nakdi yardım temin etmiştir.

Denizli'mize gelen göçmenlerin bir çoğu başarılı olmuşlar ve Anadolu ekonomisine katkıda bulunmuşlardır.

Bugünkü koşullarda dünyada gelişen şartlar içinde Türkiye ile Bulgaristan arasında sevgi ve dostluk temeline dayalı ticari, ekonomik, turistik ve yatırım şartlarının geliştirilmesi imkanı vardır.

Bulgaristan'dan göç edenlerin Denizli'ye olan etkileri incelenmeye değer.

Sürgünden Honaz'a Ahıska Türkleri

Yard. Doç. Dr. Nergis BİRAY
Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

1578'den 1828 Rus işgaline kadar Anadolu Türklüğünün ayrılmaz bir parçası olan Ahıska, bugünkü Gürcistan sınırları içerisinde yer alan, Türkiye sınırına 15 km. uzaklıktaki eski bir Türk yurdu merkezidir.

Bölgede, 642 yılında Hz. Osman döneminde Müslümanlar, 1068'de Selçuklular, 1268'de Moğollar yönetime hâkim olmuşlardır. Moğol hâkimiyetinden sonra devam eden Derebeylik yönetiminin ardından, yarı bağımsız olarak İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerine bağlı kalan bölge, 1578 yılında Osmanlı Devleti yönetimine geçmiş ve eyalet merkezi haline getirilmiştir.

Ruslar, sıcak denizlere inme ülkeleri doğrultusunda X. asırdan itibaren Kafkasya'yı ele geçirme mücadelesine başlarlar. Çünkü sıcak denizlere inmek için en kısa yol yani hedef Osmanlı topraklarıdır. Ahıska da işte bu stratejik noktada yer aldığından özellikle 1800'lerin başında dört kere savaş yaşanmıştır.

1829 Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan Edirne Anlaşması'yla bu topraklar Ruslara terk edilir. 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle Çarlık Rusyası tarafından acımasızca cezalandırılan Ahıska Türklerinin bir kısmı Erzurum'a kaçar.

1918 Mondros Mütarekesi sonrasında kısa bir süre Millî Şûra Hükümeti yönetiminde bağımsız olan bölge, 1919'da Gürcistan tarafından işgal edilir. Ahıska, işgalden bu yana Gürcistan yönetimindedir.

1919 İngiliz işgali sırasında Osmanlı'dan yana tavır aldıkları için SSCB yönetimince de dışlanan Ahıska Türklerinden bir kısmı savaş bitiminde ya sürgüne gönderilir veya öldürülür. Gürcü şovenizmiyle soyadları ve uyrukları değiştirilir. II. Dünya Savaşı'na kadar askere bile alınmadıkları halde savaş başlayınca Ahıska Türklerinden 40.000 kadarı Almanlarla savaşmak üzere, tecrübesiz oluşlarına bakılmaksızın cephelere gönderilir. 25.000 kadarı savaşta ölür, birçoğu da yaralanır ve sakatlanır.

Savaşa gitmeyen kadın, yaşlı ve çocuklar, yapımında çalıştırıldıkları demiryolu vasıtasıyla yük ve hayvan vagonlarına doldurularak Sibirya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürülürler. Vagonlar, 8-10 saat aralıklarla sadece ölülerini alalecele açılan çukurlara gömmek için durur. Bunun dışında vagonların kapıları sürekli kilitli tutulur. Yola çıkanların hemen hemen yarısı, daha gidecekleri yere ulaşmadan ölür. Sağ kalanlar kendini Sibirya veya Orta Asya'da bulurlar.

Savaştan yaralı, sakat dönen askerlerden bir kısmı yurtlarında bulamadıkları ailelerine çok uzun süren aramalar sonucunda kavuşurlar, bazıları da hiç kavuşamaz.

Rusya'nın bu sürgündeki amacı, Ahıska Türklerini diğer boylar içinde eritmek, asimile etmektir. Fakat onlar, dil, din, kültür ve geleneklerini bırakmadılar, asimile olmadılar.

1956 yılına kadar köyünden dışarı çıkması, öbür köydeki akrabalarıyla görüşmesi bile yasak olan Ahıska Türkleri, bu yasak kalktıktan kısa bir süre sonra, 1957'de Moskova'ya gidip vatanlarına dönmek için başvuruda bulundular. Azerî oldukları ve Azerbaycan'a gidebilecekleri cevabı verildi. 1958'de bazı aileler Ahıska'ya yakın olduğu, ileriki zamanlarda rahatça vatanlarına gidebilecekleri düşüncesiyle Azerbaycan'a göç etti.

1970'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne başvuran Ahıska Türkleri öncelikle vatanlarına dönme, eğer bu kabul edilmiyorsa "Biz Türk'üz!" diye başlayan belgelerle Türkiye'ye göç etme isteklerini bildirdiler. Ne yazık ki, Sovyet makamları bu isteğe cevap bile vermedi.

1989 Nisan'ında oynanan bazı oyunlar sonucunda karşı karşıya getirilen Özbek ve Ahıska Türkleri arasındaki çatışmalarda maalesef kan döküldü. Yüzlerce insanı ölen, yüzlercesi de yaralanan Ahıska Türkleri ne yazık ki, Rus askerlerinin himayesine sığındılar. Kiminin üçüncü, kiminin dördüncü sürgünü yaşadığı Ahıska Türkleri, savaş uçaklarıyla Rusya'nın iç kesimlerine, Azerbaycan'a, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a taşındılar.

Bugün yarım milyona yakın Ahıska Türk'ü, Kazakistan (145 bin), Kırgızistan (57 bin), Türkmenistan, Azerbaycan (106 bin), Özbekistan (30 bin), Türkiye (200 bin), Rusya (70 bin), Ukrayna (18 bin), Sibirya, Kuzey Kafkas ülkeleri ve çeşitli ülkelerde (3bin) dağınık bir halde (toplam 629 bin) hayat mücadelelerine devam etmektedirler.

1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız bir devlet olan Gürcistan, sudan sebeplerle Ahıska Türklerinin vatana dönüşlerine izin vermemekte; vatana dönüşü engellemek içinse soyadlarını ve uyruklarını Gürcüce yapmaları vs. gibi asimile edici şartlar öne sürmektedir.

1992'de TBMM'den çıkan "Ahıska Türklerinin Kabul ve İskânına Dair Kanun" gereğince, Ahıska Türklerinin bir kısmı Türkiye'ye gelmektedir. Türkiye'ye gelen Ahıska Türkleri Erzurum, Artvin, Iğdır, Kars, İstanbul, Bursa gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Her şeylerini yok pahasına satıp uçak parasını toplar toplamaz Türkiye'ye göçen Ahıska Türklerinin durumu ülkemizde de iyi değil. Bazı konulardaki -özellikle resmî işlemler- sıkıntılar maalesef devam etmektedir. Özellikle oturma izni, çalışma izni, diploma denklikleri ve T.C. vatandaşlığını alma konusunda düzenlemelerin bir an önce yapılması gerekmektedir.

Geçtiğimiz 6-7 yıllık zaman diliminin farklı dönemlerinde Denizli'nin Honaz ilçesine de 70 aile (tahmini 400 kişi) civarında Ahıska Türk'ü yerleşmiş bulunmaktadır. Aynı problemler onlar için de geçerlidir.

Bu yazıda Ahıska Türklerini sizlere tanıtmaya çalıştım. En önemli birkaç problemi belirttim. Zannediyorum ki şehrimizde yaşayan Ahıska Türklerinden birinin kaleminden çıkacak daha açıklayıcı satırlar, kendi problemlerini daha iyi dile getirecektir.

Honaz'da Mukim Bir Ahıskalının Şöylece Anlattıkları

Said BERİDZE

Ben Said BERİDZE. Özbekistan doğumlu bir Ahıska Türküyüm. TBMM'de 1992'de kabul edilen Ahıska Türkleri'nin Kabulü ve İskânı hakkında çıkan kanuna binaen 2000 yılının Kasım ayında ailemle birlikte Türkiye'ye geldim. Türkiye'ye ilk geldiğim gün, gümrükte kullanılmış eşyalarımı geçirmek için çektiğim eziyet, örneğin televizyon için ödediğim 86 dolar, bu kanunun tam istendiği gibi uygulanmadığının bir göstergesiydi.

Yüksek okul mezunuyum. Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeniyim. Özbekistan'da liselerde 12 yıl öğretmenlik yaptım. Üç çocuk babasıyım. Şu anda Denizli'nin merkez ilçesi Honaz'da ikamet etmekteyim.

Türkiye'de öğretmenlik yapmam için diploma denkliği gerektiğini öğrendikten sonra evraklarımı YÖK'e gönderdim. Bir sene sonra cevap aldım. Benden, İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nde lise diplomamın denkliğini yaptırmam ve evrakları tekrar YÖK'e göndermem isteniyordu. Lise diplomamın Özbekistan'da Üniversite'nin arşivinde olduğunu telefonla gerekli yerlere bildirdim. Bana lise diploması olmadan denklik yapılamadığını söylediler. Özbekistan'dan birçok zorluklar sonucunda lise diplomamı getirttim. Müdürlüğe başvurdum. Bana lise diploması denkliği yapmadıklarını söylediler.

Türkiye'ye geleli beş yıl oldu. Hala vatandaş olamadım. Hükümetin yabancılar için çıkardığı kanunlar, Ahıska Türklerinin vatandaş olmasını zorlaştırıyor.

Türkiye'ye gelen bir Ahıska Türkü'ne iki yıl içerisinde "İkamet Tezkeresi" veriliyor. Bu tezkerenin verildiği tarihten sonra vatandaşlığa geçmek için iki yıl beklemek zorundayız. Bu süre içinde pasaportların kullanım süresi biterse, pasaportları değiştirmek zorundayız.

Benim ailem gibi beş kişilik bir ailenin vatandaşlığa başvurması için aşağıdaki işlemleri yaptırmamız ve bizim için çok yüklü olan ücretleri ödememiz gerekiyor: Devlet Hastanesi'nden sağlık raporu (heyet raporu) almak için kişi başına 100,00 YTL. gerekiyor. Evrakların tercümesi, noter tasdiki vs. derken masraflar 1000 YTL'yi buluyor. Beş kişilik bir aile için bu harcamaların tutarı, her şeyini yok pahasına satıp ancak uçak parasını toparlayıp Türkiye'ye gelmiş bir aile için nasıl bir yıkımdır?

2003 yılına kadarki İkamet Tezkereleri'nde çalışma izni de veriliyordu. Ama bu da iki yıldır kaldırıldı. Soykırma maruz kalan Ahıska Türkü'nün çilesi bir türlü bitmiyor. Bu durumda, çalışma izni olmadan iş bile bulamayan bizler geçimimizi nasıl sağlayacağız?

Honaz ilçesinde 80 aile Ahıska Türkü ikamet etmektedir. Bugüne kadar ayakta kalmamızda tüm imkânlarını kullanarak, bize kolaylıklar sağlamaya çalışıp destek veren yerel yöneticilerimize teşekkürlerimizi bu vesile ile bildirmek isterim.

“BACİYAN-I RUM” Geleneği Işığında Denizlili “**FATMA YILDIZ HANIM**”a Bir Bakış!..

Şerif KUTLUDAĞ

Pamukkale Üniversitesi Öğretim Görevlisi

Bacıyan-ı Rum teşkilatı, Anadolu kadınlarını gerektiğinde düşmanlara karşı vatan savunmasında eşlerinin yanında mücadele etmesi için örgütlemiştir. “Anadolu Kadınlar Birliği” ya da “Anadolu Kız Kardeşler Teşkilatı” anlamına da gelen bu teşkilat, yetim ve kimsesiz genç kızları himayesine almış, eğitimlerinden ve ev bark sahibi olmalarından sorumlu olmuştur. Sımsıcak efsanesi ile aramızda yaşayıp gelen Fatma Yıldız, bazı araştırmacılara göre de dünyanın ilk kadın teşkilatı olarak kabul edilen Bacıyan-ı Rum'un Denizli esintisidir.

Her nedense tarihi hadiselerin oluşumunda hep erkek kahramanlardan söz edilir. Hadiselerin başarısı da başarısızlığı da erkeklere mal edilir. Bu olgularda erkeklerden söz edilirken, kadınlardan bahsedilmez. Onlar yokmuş gibi sükut geçilir. Bu konuda istisnalar yok mudur dersenez, dünya tarihinden Amazonları, Belkıs'ı, Kleopatra'yı örnek olarak sayabiliriz elbette... Bunların arasında adıyla sanıyla, sosyal oluşumlardaki işlevi ve etkinliği ile kendi tarihimizden de bir çok örneği verebiliriz... İstiklal Savaşı yıllarındaki Şerife Bacılar, Nene Hatunlar, Kara Fatmalar, Saime Kadınlar, Halide Onbaşılar...

Orta Asya'dan 1071'le birlikte gelen Türk boylarınca Anadolu'nun, dolayısıyla Denizli'nin yeni bir yurt edinildiği döneme baktığımızda, merkezinde kadının bulunduğu üç önemli olguyla karşılaşırız Anadolu'da biçimlenen Türk kültür tarihinde...

Birinci olgu, Romalılarca Anatolyın diye adlandırılan bu toprakların “ana”, yani “kadın” kavramıyla ilgi kurularak “ana” + “dolı”, yani analarla(kadınlarla) dolu bir toprak anlamını çağrıştıran ince ve zarif bir mecazla ilişkilendirilerek

ANADOLU diye isimlendirilmesidir, v atan kavramının doğurganlık, koruyuculuk, merhamet, şefkat, sabır ve sevgi duygularını sarıp sarmalayan ana kavramı üzerine inşa edilmesidir.

İkinci olgu, Aşık Paşazade'nin Anadolu'da oluşan dört sosyal tabakalaşma içinde yer verdiği, dünyadaki ilk kadın örgütlenmesi olan BACİYAN-I RUM'dur... Diğerleri de; Ahiyan- Rum (Anadolu Ahileri), Abdalan-ı Rum (Anadolu Abdalları) ve Gaziyan-ı Rum (Anadolu Gazileri)' dur.

Üçüncü olgu ise hakkında şu ana kadar tarihi kayıtlarda her hangi bir bilgiye rastlanamayan, ancak adı, bu toprakların vatan eylendiği dönemden bugüne Denizli'de yüz yıllardır efsaneleşerek yaşatılıp gelen bir kadın kahraman FATMA YILDIZ'dır...

Şükrü Tekin Kaptan'ın, “Denizli'de Gönül Sultanları” adlı çalışmasında yer verdiği, halk arasından derlediği anlatıma göre, Fatma Yıldız şöyle tanıtılır:

“Üçüncü Haçlı Seferleri sırasında 1189-1192 Denizli ve çevresini Haçlılardan koruyan Yıldız Bey'in kızıdır. Fransa Kralı Sen Lui'nin yönettiği 1190'daki Haçlı Seferi sırasında Sarayköy Buharkent çevresinde Büyükmenderes'i geçtiklerinde, Büyükmenderes kenarına pusu kuran halk önderi

olmuş Fatma Yıldız Hanım'ın kuvvetlerine çarpan Haçlılar perişan olarak yenilmişlerdir. Fatma Yıldız Denizli'ye gelerek şehri boşaltmış, halkı dağlara göndermişti. Takviye kuvvetler alan Haçlılar Denizli'ye geldilerse de şehir boşaltıldığı için aç sefil kalmışlardır. Antalya'ya gitmek için yollarına devam eden Haçlılar Çukurköy Cankurtaran sırtlarında bir kere daha baskınla dağıtılmışlardır."

"Denizli Tarihi" adlı çalışmasında aynı konudan II.Haçlı Seferi'nden söz eden Prof.Dr. Tuncer Baykara şu bilgileri verir:Fransa Kralı VII.Louis'in kumandasındaki bir ordu 1147 sonlarında Efes'e daha sonra da Menderes yoluyla Laodikya'ya doğru yürüyüşü sürdürmüşlerdir. Sarayköy yakınlarında Türklerin direnmelerine rağmen Menderes'i geçmişlerdir. 4 Ocak 1148'de Laodikya'ya geldiklerinde şehrin Bizanslı komutanının Türklerle iş birliği yaparak boşalttığı bir şehirle karşılaşmışlardır. Antalya'ya gitmek üzere yola devam eden Haçlı Orduları 6 Ocak 1148 günü Cankurtaran Kazıkbeli'nde Türk kuvvetlerince bozguna uğratılmışlardır...

Fatma Yıldız bütün bu anlatılanları yaşamış mıdır, tarihi hadiselerdeki işlevi nedir, gibi tarih biliminin ortaya koyacağı bilgi ve belgelere dayalı cevapları bilim adamlarına bırakarak konunun Denizli halkı arasında yaşatılıp gelen efsanevi boyutu üzerine dikkat çekmek istiyorum:

Fatma Yıldız adı etrafında oluşan efsanenin tarihi bir haklılık payı ve dayanağının gerçekliğini ortaya koyabilmek için öncelikle Baciyan-ı Rum'a bakmak ve irdelemek gerekir:

İrene Melikof'a göre Baciyan-ı Rum, bir Fütüvvet teşkilatı olan Ahiliğin kadınlar kolunu temsil etmektedir. Anadolu Ahiliğinin kurucusu Ahi Evran-Şeyh Nasirüddin Mahmud'un hanımı Fatma Bacı, Baciyan-ı Rum'un lideri ve mürşidesidir... Ömer Lütfi Barkan da Kız Bacı, Ahi Ana, Sağrı Hatun, Hacı Fatma, Hacı Bacı gibi bir çok dergah yöneticisi kadın ismi bulmuş, Alman Franz Taeshner de Ahilikle birlikte baciyan-ı Rum gibi bir teşkilatın varlığını kabul etmiştir.

Prof.Dr.Mikail Bayram," Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadi Dervişler" adlı çalışmasında, XIII. Yüzyılda Türkmen asıllı Evhadüddin Hamid el-Kirmani'nin Fütüvvet teşkilatını Anadolu'da kadrolaştırdığını, Ahilik teşkilatının öncüsü Ahi Evran'ın kayınpederi, Baciyan-ı Rum'u teşkilatlandıran Fatma Bacı'nın da babası olduğunu, bu teşkilatların Kayseri'den Anadolu'ya yayıldığını ifade eder.

Ahilikte erkeklere "Eline, beline, diline sahip ol..." düsturu verilirken Baciyan-ı Rum teşkilatı aracılığıyla da kadınlara "Eşine, işine ve aşına dikkat et!.." prensipleri benimsetiliyordu. Gerektiğinde de şehirlerinin savunulması gündeme geldiğinde örgütlü bir şekilde hem cephe gerisi hizmet yapılmakta, hem de düşmanla savaşılmaktaydı...

Bu bilgiler ışığında şu tespitleri yapabiliriz: 1070'te Sultan Alparslan Gazi'nin

komutanlarından Afşin Bey'in Sultan Alparslan'a isyan eden Yıva Bey'i Erbasan'ı takip için Honaz'a ve Laodikya'ya kadar gelmesiyle başlayan ve 1206'ya kadar süren, yöreye sahip olmayla ilgili Bizanslılarla karşılıklı bir mücadele süreci yaşanır.(Bkz.Prof.Dr.Ayfer Özçelik, Türk Hakimiyetinde Denizli Tarihine Bakış, Geçmişten Günümüze DENİZLİ Yerel Tarih ve Kültür Dergisi, sayı 9-2006)

12006'da - 800 yıl önce- günümüzdeki Eski Kabristanlık-Zahire Pazarı-Dere Tekke ile Servergazi (Yeşilköy) arasında Bizanslılarla yaşanan savaş kazanılmasına rağmen, önce Mehmet Gazi, sonra da Server Gazi şehit düşerler. Mehmet Gazi bugünkü Eskikabristanlık' taki, Server Gazi de kendi adını taşıyan Server Gazi sırtlarındaki çınarlar arasındaki türbesinde zamanı ve bu toprakları - 800 yıldır- beklemeye devam ederler.

Ünlü Arap gezgini İbn-i Batuta'nın 14. yüzyılda ziyaretlerindeki tespitiyle Denizli, Anadolu'nun önemli bir Ahilik merkezidir. Ahi Evran'ın Denizli'de bir yıl kaldığı ve dericilik mesleğini öğrendiği bilgisini hoş bir söylence saysak bile, Ahi Toman ve Ahi Sinan Tekkelerinin varlığı İbn-i Batuta'nın bu Ahi tekkelerinde misafir kaldığı bilgisiyile Türk kültür tarihinde ve yazılı kaynaklarda yerini almaktadır.(Bkz.Ramazan Uykur, Seyahatnamelerde Denizli, DENİZLİ Dergisi, sayı:7-2005)

Fatma Yıldız'a ait mezar taşı

İlbadı (Eski kabristanlık) daki hatırasıyla yaşayıp giden Fatma Yıldız'ın kırık dökük mezarı

Bütün bu saydığımız bilgi ve anlatımlar Denizli'de bir Fatma Yıldız olgusunun varlığına kuvvetle işaret etmektedir. Çünkü, Denizli yöresi Anadolu Selçuklularını için bir uç bölgesidir. Bu nedenle Gazian-ı Rum denilen Alperen gaziler için inançlarını yayma, gerekirse şehit düşme ve toprağı vatanlaştırmayla ilgili uzun bir sürecin yaşandığı bölgedir. Bu nedenle de Denizli yöresinde isimli ve isimsiz pek çok gazi türbesi vardır: Mahmut Gazi, Hüsamettin Gazi, Yatağan Baba, Abdi Bey Sultan, Sarıkazak Baba vb...

Diğer yandan Denizli güçlü bir Ahiyan-Rum(Ahilik) merkezidir. Ahilik Teşkilatının yoğun olduğu bir merkezde Bacian-ı Rum(Anadolu Bacıları) teşkilatının olmaması düşünülemez. Ahiliğin öncüsü olan Ahi Evran'ın hanımı Fatma Hanım'la, Ahiliğin bir diğer önemli merkezi Denizli'deki Fatma Yıldız'ın aynı ismi taşımaları da bir başka ilgi çekici unsur oluşturmaktadır.

Şu anda Denizli Eskikabristan'da Bakırlı yolu Sanayi Kapısı'nın hemen üstünde Fatma Yıldız adını taşıyan bir mezar ile karşılaşırız. Fotoğraflarda da görülebileceği gibi, mezarın dört tarafındaki mermer bloklarla,

mezarın üstüne konan mermer bir kavuk bu mezarın toplama malzemeyle oluşturulduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Yazının başındaki tespitle, tarihi hadiselerin erkek kahramanlara mal edildiği görüşü dikkate alındığında, bu toprakların Türk vatani oluşunun 800. yıl dönümünde, Mehmet Gazi ve Server Gazi başta olmak üzere nice alperen gazinin türbesiyle karşılaşırken, kadın kahramanlarımıza ait bir yapının olmadığı dikkate alındığında, Denizli'de efsanelerle de olsa, kırık dökük bir mezarla da olsa, bir cadde de yaşatılan adıyla da olsa, bir kadın kahraman olarak Fatma Yıldız Hanım'ın hatırasının 800 yıldır yaşatılıp geliyor olmasını, gerek Denizli'de yaşayanlar adına, gerekse Anadolu Türk tarihi adına, çeşitli yönlerden taşıdığı ve ifade ettiği ip uçları bakımından "Dünyada gördüğümüz her şey kadının eseridir!.." buyuran Atatürk'ün sözünden aldığım ilhamla da konuyla ilgili araştırmacı bilim adamları adına dikkat çekici bulduğumu belirtmek istiyorum... Denizli'de yaşayanların, yöneticilerin, sanat erbabının, duyarlı insanların sözün kısası herkesin dikkatine sunmak istiyorum...

İstiklal Savaşında Denizli'nin Fatma Kadın'ı Bir Kuva-yı Milliye Hatırası ya da Durmuş Nine'nin Atları

Yard. Doç. Dr. Ali DONBAY
Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

Bu yazıda anlatılan hatıra Denizli'de, eski adıyla Yarangüme (Tavas)'ye bağlı Abaz (Aydoğdu) köyünde yaşanmıştır. Adeta gizli bir kahraman olan Durmuş Ebe'nin hatırasını önemli kılan, kocasının I. Dünya Savaşı'nda cepheden dönmesini beklediği ve bin bir zorluk içerisinde hayatını sürdürdüğü günlerde, enteresan bir biçimde, Kuva-yı Milliye hareketine ve tabiatıyla Kurtuluş Savaşı'na destek vermiş olmasıdır.

Bakomutan Gazi Mustafa Kemal Paa,
Büyük Taarruz'a karar verdii günlerde
(1922)

Durmuş Ebe, 1920 yılının ilkbaharında Abaz (Aydoğdu) köyünün yaylası Yoran'da bir Kuva-yı Milliye keşif koluyla karşılaşır ve kumandanın isteği üzerine yöreden iki yüz atın toparlanmasına öncülük eder. Asıl adı "Fatma" olan Durmuş Ebe, babam Hüseyin Donbay'ın ninesidir; Durmuşların gelinidir. Babam, Durmuş Ebe'yi Türk milletinin en yüksek karakteristik vasfı olan hür ve bağımsız yaşama arzusuna inanan ve bu uğurda savaşmaktan çekinmeyen yüzlerce, hatta binlerce Anadolu kadınından biri kabul eder, onu tıpkı Denizli'deki Fatma Yıldız Hanım, Erzurum'daki Nene Hatun, Sakarya'daki Halide (Edib) Onbaşı gibi kahramanlıkları Türk milletine mal olmuş kadın timsallere benzeterek övünç duyardı. Aydoğdu köyünde yaşanmış olan Kuva-yı Milliye için iki yüz atın toparlanması olayını bana anlattığında hayli meraklanmış, ayrıntılarını öğrenmeye çalışmışım. Onun deyişleriyle, Durmuş Ebe ve iki yüz atın öyküsüne şahitlik edenler, çoktan güzel atlara binip gitmişlerdi. Üstelik akıp giden zaman karşısında olayın destansı hüviyeti de canlılığını yitirmişti. 1950'li yıllara gelirken önce babam ve kardeşlerinin, sonra dedem Ali Donbay'ın köyden ayrılışının ve asıl annesi Durmuş Ebe'nin ölümünün ardından, belki de yalnızca dar bir aile çevresinde hatırlanan olayın üzerine bir unutulmuşluk hâlesi serilmiştir. Maişet derdine düşerek önce Denizli'ye yerleşen, sonra daha verimli topraklara, Çiftlik (Başaran),

Durmuş Ebe'nin 1954 yılında torunu Emin Donbay tarafından çekilen fotoğrafı

Nazilli, Aydın, İncirliova, Söke çevresine göçen ve nihayet Avrupa'ya işçi olarak giden köylülerimiz birbirinden kopmaya başlamış, hayatın gittikçe zorlaşan şartları karşısında adeta savrulmuştur. İsmi köyün ortasındaki Abbas Dede yatırından alan ve Selçuklu'dan Osmanlı İmparatorluğuna intikal eden, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da üç ayrı yerleşim biriminin birleştirilmesiyle bugünkü adını alan Aydoğdu'nun mazisini hatırlayan pek az kimse kalmıştı. 1980'li yıllarda, Aydoğdu köyünden bağımız kopuncaya değin, Durmuş Ebe'yi iyi tanıyan yaşı hayli ilerlemiş akraba çevresinden öğrendiklerim

Durmuş Ebe'nin oğlu Ali Donbay (1954)

birbirini tekrarlayınca, iki yüz atın toparlanması olayını netleştirme gayretinden babam ve ben, ikimizde vazgeçmek zorunda kalmıştık. Böylece, iki yüz atın öyküsüyle ilgili yer-tarih ve isimlendirme bilgimiz Durmuş Ebe ve küçük oğlu Ali Donbay (D.1315/1899-Ö.1974) ile onun oğlu Hüseyin Donbay (D.1340/1923-Ö.2005)'in ve köydeki hısım-akrabanın anlattıklarıyla sınırlı kalmıştı, denilebilir. (1)

Babam Hüseyin Donbay'dan dinlediğim ve kimi yerlerini kulağımda kalan mahalli söyleyiş özellikleriyle yazıya geçirmeye çalıştığım Kuva-yı Milliye için toparlanan iki yüz atın ve Durmuş Ebe'nin hatırası şöyledir: 1920 yılının ilkbaharı... Denizli'de... Yunan işgal kuvvetlerinin bir kolunun Aydın-Nazilli, diğer kolunun Afyon-Dinar istikametinden gelerek Batı Anadolu'yu çember içine alacağını kulaktan kulağa hızla yayıldığı ve Kuva-yı Milliye'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın adının konuşulduğu günlerdir...

Bu günlerde Abaz köyünün meydan yeri Cevzidibi'ne bir haber düşer. Aydın, Söke, Bağarası gibi verimli topraklarda rençberlik edip dönenler getirmiş olmalıdır bu havadisi: " Habarınız va(r) mı Abazlılar Yareñgüme'de, Deñizli'de gonuşulup durandan? Deñizli'de Müftü efendi vatan elden gidip gider deye fetva veresiymiş. Kuvvacılar Yunan cavırına garşı koyasıymış Menderesin orda... Bazısı Kemal Paşa deyör, bazısı Sarı Paşa... Bir Paşa varıymış Erzurum-Sivas yanından... Angara'da mencilis toplaya goymuş bunlar... Goca paşa Kuvvacıların da başındeymiş... Seferden dönüp gelen cümle zabıt, nefer, ihtiyat ondan yana olup duru(r)muş... Sökü'de, Nazilli'de Kuvvacılara gatlılmeyen efelere, efe gızañlarına, zeybeklere düze ensinler (ya da düzene gatlısınlar) denmiş...Yakında gine davul furdurulup salmı salıncakmış kövlerde... Duyduñuz mu olen Abazlılar ? "

Bu haberi tez elden birbirlerine yetiştiren bütün köylüler heyecanlı bir bekleyiş içine girerler. Büyük Seferberlik'ten beri cepheye asker gönderen Abaz köyündeki Durmuş Ebe ve o emsal kadınların hepsini bir düşüncedir alır gider. Her nasılsa civardaki köylerden de celepler, çerçiler vasıtasıyla benzer haberler gelmiştir. Torunu Hüseyin Donbay'ın anlattığı, 85 yıl önce yaşanmış bu hatıraya göre; Fatma kadın, maruf adıyla Durmuş Ebe, Abaz köyünün hemen üstündeki Yoran yaylası-Topuzlubaşı mevkiinde at güderken bir süvari takımı toz-duman çıkagelmiştir. Durmuş Ebe'nin deyişyle " Sarâbâd'ın dağını aşıp gelmişlerdir." Çoban çadırlarını ve su pınarlarını görünce durup mola veren askerlerin dikkatini öğrekteki atlar çekmiştir. Durmuş Ebe onları "Yaveş yaveş geliñ bakem, beygir atlanmı ürkütmeñ" diyerek karşılar ve bir yandan güttüğü atları toparlar, diğer yandan da çobanların canavar tutan kocaman köpeklerini uzaklaştırır. Yanlarındaki kılavuz köylü; "Bizim gız, korkma, bunlar zabıt, onlar da neferleri" der ve Cankurtaran'dan oraya kadar sürüp geldiklerini, yayladaki su kuyularını ve at öğreklerni görünce kumandanın burada duralım dediğini söyler.

Torunu Hüseyin Donbay... Askere gittiği 1943 yılında... Pilot gözlükleriyle 1945 yılında

Zabıtlar "Böyle köyden uzakta ne yaparsın?" diye sual edince Durmuş Ebe "Görmeyoñuz mu a gardaşım? Beygir güdüp güderiz işte!" diye cevap verir. Köydeki kadın-erkek, kız kısmı ve çoluk-çocuk, herkes işinde gücündedir. Oğlu Ali de bunu iş edinmiştir; Yarangüme'ye, Kızılca'ya at satmaya gittiği günlerde öğrekte kendisi durmaktadır. O gün de atları gütmeye işi ona kalmıştır. İsmi ve kimlerden olduğu sorulunca da; "Deyverem gardeşlik, ismim Fatma, hem köyüñ ebesiyim, hem goceyip giderim ondan Durmuş(lañ) Ebe(si) deyorla(r), Durmuşla(r)dan oluruz, gocam Durmuş Üsen (Hüseyin)'i bilen çoğudu, emme harbe gitti gideli döñmedi, yolunu bakıp duruz" cevabını verir. Bu sırada, kesin olmamakla birlikte, Fatma kadın 40-45 yaşları arasındadır.

Gelenler, Durmuş Ebe'nin anlattıklarından kocası Hüseyin'in ve diğerk akranlarının I. Dünya Savaşı'nda ahz-ı asker davulu çalınınca nasıl gittiklerini, çoğunun Çanakkale'ye mi, Fizan'a mı yoksa Kafkas'a mı gönderildiğini öğrenemediklerini, arkasından büyük oğlu Muhammed'in de askere alındığını, ancak onun geri döndüğünü ve Konak kasabasına çağrılarak Çavuşluk verilip kollukla gezdirildiğini öğrenirler. Diğerk oğlu Ali de, aileden iki asker çıktığından ihtiyat (yedek) ayrılmıştır.

Öğrekteki bütün atların kendisinin olup olmadığını merak ederler; Durmuş Ebe beklenmedik bir irfanla

zabıtların ne demek istediğini anlar ve "Benim olma(z) mı, oğlum Ali'niñ, köyüñkü de va(r) içinde; harbe gidenleriñ atlarını güdüveriyo(r); üç beş at, beygir ihtiyaç görce(k)se benimkile(r)den alıñ gidiñ, halâl olsun, hoş olsun" deyiverir.

Süvarilerin kumandanı "Harbe hazırlık var, duymadın mı Fatma kadın? Ata, beygire, katıra ihtiyaç olmaz mı hiç?" deyip dilinin döndüğünce, onun adını ilk kez duyduğu şehirlerin nasıl işgal edildiğini anlatır. Yunan'ı duymuştur, fakat İngiliz, Fransız ve İtalyanların ismini "pek bilememiş" Fatma kadın, yani Durmuş Ebe. Anadolu'nun her yerinde olup biteni ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da neler yaptığını, harbe nasıl hazırlandıklarını "usul usul dinlemiş" süvari kumandanından. Durmuş Ebe de, "Benim aklım ermez bunlara gardeşlikler, deyveriñ bakem" demiş; "Yonan cavuru ırakta mı? Bureye gada(r) çıkar mı şeherden bu gıran giresiceler?"

Burada üç beş attan daha çok, civardaki sürülerden binek atı seçmeyi ve beygirlerin işe yarayanlarını toplamayı düşünen süvari kumandanının Durmuş Ebe'ye nasıl cevaplar verdiğini tahmin etmek mümkün... Durmuş Ebe, bunu anlamış olmalı ki, "Deyelim ben bu havaliden berez at toplayıve(r)dim. Nasıl etce(k)siñiz, bağlıseñ gitmez buñla(r); bu seniñ neferle(r) sürüyü zapt edebili(r) mi acaba?" diye sorunca, kumandan ihtiyatlı olarak; "Köylünün hali bellidir... Verirler mi?"

Üstelik bu köylerden, bu civardan kaç at, beygir çıkar ki? diye sorar. Durmuş Ebe, "Verdikleri gada(r) baş efendi, üç-beş, n'olcek, iş görü(r) her(h)alda" der. Aralarında geçen konuşmanın mahiyeti tam olarak bilinmemekle birlikte kumandan "Atlar senin öğrekte bir toparlansın... Dönerken bakarız kaç at olacak?" der ve ekler: "Buradan dönmezsek şu kılavuzluk eden gençle haber göndeririz; sen de oğlun Ali'yle diğer oğlun Muhammed çavuşa haber salarsın. İkisi atları Denizli'ye indirsinler, tren istasyonunun yanına. (Burası Tekâlif-i Milliye toplanan yer olsa gerektir.) Oradaki askerlere Afyonkarahisar'a yüklenecek, Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuad Paşa'nın emrine gidecek desin, tesellüm etsin." Kumandan ve askerler Yoran yaylasındaki Gedik Ali'nin, Karahasan Mustafa'nın, Kasap Musa'nın, Kel Hüseyin (Ermiş)'in, Aliefendi Ali'nin, Hasan Hoca (Yeniaşçı)'nın ve diğer köylülerin at öğreklərini dolaşırlar, İbikli pınarını, başka su kaynaklarını dolaşırlar, Mıhran'dan Yarılğan'a yaylanın her tarafını gezerler. Aydoğdu'nun Kızılca köyü tarafındaki Çepişpınarı mevkiinde at öğretti olan köylülerden çağrılanlar da gelirler, onlarla da konuşurlar.

Durmuş Ebe ve yayladaki çadırlarında duran Aydoğdu'lu çobanlar, kumandan ve askerlerin binek ve yük hayvanı toparlanması isteğini köylülerimize nakletmişler, ancak aralarında geçen konuşmaların neredeyse tamamı uzun yıllar içinde unutulmuş... Siyah kalpaklı ve teçhizatlı bir süvari birliğinin Sarıabat (Sarıova) köyünün üstündeki dağdan aşarak Yoran yaylasına çıktığı ve Aydoğdu köyünden geçtiği kesinlikle doğrulanıyor. Konuşulanlardan akıllarda kalan ise, kumandanın Ali Fuad Paşa'nın maiyetinden bir subay olduğu, yanında kırk kadar gedikli ve neferle geldiğidir. Yunan işgaline karşı Anadolu ve Rumeli Müdafası Hukuk Cemiyetlerinin kurulduğu ve Batı Anadolu'da ilk silahlı direnişlerin başladığı günlerde gelen bu subaylar ve askerler, Honaz Dağı'na çıkarak Uşak, Çivril, Dinar, Afyonkarahisar havalisini gözleyen ve Cankurtaran-Tavas-Acıpayam hattındaki diğer müstahkem mevkiileri, geçitleri tesbit etmekle görevli bir Kuva-yı Milliye keşif koludur. Kazık Belini, Tefenni-Antalya yolundaki Alibey Belini ve belki de Kartal yaylası, bir ihtimal Çubuk Belini gibi başka mıntıkaları dolaşmaktadırlar.

Kuva-yı Milliye'ye destek olmak için, Durmuş Ebe ve Aydoğdu köylüleri kendi aralarında konuşarak, atı, beygiri olanların vermesini kararlaştırırlar. Köylülerin kimi öğreğe kendisi götürüp bırakır atını, kimi de Durmuş Ebe'nin eline verir çilbırını, oğlu Ali'yle çeker götürürler... Bir de yakın köy ve kasabalara haber gönderirler: "Kimin atı var da gönül rızasıyla verirse memleket hayrınadır." denilir. Pınarlar'a, Kızılca'ya... Beş, on, yirmi at Çepişpınarı'ndaki öğreklere gelir. Yarangüme (Tavas)'de de duyulur, Kuva-yı Milliye için at toparlandığı. Eşraftan sözü geçenler; "Abaz köyü şuracık yerde, tez davranın, biz de verelim, istiklal yolunadır" derler. Beş, on, yirmi at bu civardan çıkar... Hatta tereddüt eden olursa, kurnazlık ederler; "bu atlara küsbe, arpa, yegi mi dayanır, hem bu gıtlıkta vay" deyip; köylülerin ifadesiyle "atlardan birini alıp yürüyüverirler." Yoran yaylasından Kızılhisar (Serinhisar)'a giden köylülerden bazıları oradan Yüreğil'e, Yatağan'a uğrarlar. Bir de yörenin en büyük pazarı, Karahüyük pazarına... Belki beş, on, yirmi at bu civardan... Bir o kadar at Acıpayam'dan... Acıpayam'ın köyleri Dodurga, Kumavşarı, Darıveren, Dirmil'den ve başkalarından...

Bir de köyün üstündeki Alaaddin yolundan bir at sürüsü indirilir Aydoğdu köyüne... Ucalı Çiftliği'nden gönderilmiştir bu atlar... Durmuş Ebe'nin beklediği "esas hedaye" gelmiştir; Acıpayam'ın Oğuz köyünden Karahüyük'e varıncaya değin geniş arazileri ve yetiştirdikleri atlarıyla tanınan, kız verip, kız aldığı dünürleri Tokyay'lardan... Gelini Gülsüm'ün ailesinden, sülalesinden... (3) Durmuş Ebe, oğlu Muhammed ve gelini Gülsüm, bir de küçük oğlu Ali'yle, hısım akrabayla, bütün Aydoğdulular ve kardeş köylülerle "elbirlik", gerçekleştirilmesi zor, belki de imkansız denilebilecek bir işi başarırlar.

Torunu Hüseyin Donbay... Köyden gönderilen yeni atlardan birinin üzerinde (1951)

Yoran'daki öğreklere atlar birikince sayı saymasını bilen çoban çocuklar "sayar dururlarmış": "Durmuş Ebe, Durmuş Ebe!.. Böyün gine saydık, 200 gadar at olmuş" deyince, sayı saymasını bilmeyen Durmuş Ebe, "Eyi.. Eyi..." der, başını sallarmış. Doğrusu onların, yanlışı bize/bana anlatanların...

Er vakit Yoran'daki öğreğine gelen Durmuş Ebe, bakması zorlaşan atları gün boyu köylülerle birlikte bekler. Çünkü bir korkuları vardır; yardım toplamak adına zorbalık eden türedilerin, mütegalibenin bir anı baskın atıp bütün atları gasbetmeleri... Fakat bir güvendikleri vardır; Kuva-yı Milliye'nin mühür ve rütbe verdiği yöredeki efeler ve kızanları.

Bir...iki...üç gün... derken gün gelir çatar, köylülerin dört gözle beklediği askerler, gittikleri Alaaddin istikametinden köye geri dönerler. Bir ücra Anadolu köyünde Kuva-yı Milliye için verilen söz tutulmuş, kırk, elli, yüz değil iki yüz civarında at toparlanmıştır.

Burada ancak kumandan ve askerlerin tarifi imkansız bir sevinç ve heyecan duyduklarını, Durmuş Ebe'ye minnettar kaldıklarını söylebiliriz. İsmi, rütbesini ve kim olduğunu bilmeyi o kadar çok istediğimiz, ancak öğrenmekten mahrum kaldığımız siyah kalpaklı kumandan, zabıt ve askerlerin Durmuş Ebe'nin ve atların yanına geldiklerinde ne yaptıklarını ve hangi ruh halini yaşadıklarını anlatmaktan mahrumuz. Çünkü okuma-yazma bilen insan az olduğu için, bunu becerikli

bir el yazıya, deftere geçirmemiş ve yukarıda da belirttiğimiz gibi, konuşmaların çoğu uzun yıllar içinde unutulmuş ya da karıştırılmış...

Yalnızca yola çıkmadan Kuva-yı Milliye keşif koluna yemek yedirildiğini "hayâl meyâl hatırlıyorum" diyenlerin anlattığı bir şey daha var: "Askerlik tayınsız (ekmeksiz) olur mu hiç zabıt efendiler" diye kollarını kaldırmış Durmuş Ebe. Çoban çocuklar ve köyden koşup gelenler bir kaç erkeğin, koyunun boğazını hemen alivermeyi düşünmüşler. Kumandan, "Atlarınızı verdiniz başımız üstüne, bundan büyük tokluk olmaz, katiyen kestirmem" tarzında bir şeyler söyleyince Durmuş Ebe'nin de zorluğu tutmuş; "Garınla(rı)nı doyurmadan şurdan şureye göndermeñ bunları, bu köyüñ adı var" demiş yanındakilere. Kimi köylüler kumandanın ellerinden tutmuş, kimi palaskasından asılıp kucaklamış "endirmişler attan"... Artık kebab mı, yoksa kavurma mı yapıldı, bilinmez; bir baş (gedikli) efendi de kolları sıvayın der, neferler yemeğin hazırlanmasına yardım ederler. Hem açlıktan, hem lezzetinden yemek de tükenince, köyden bir koşu yufkalar ve kaba ekmekler getirilir, bir de yaşı küçük neferlerin istediği yumurta... Sahanda yumurta ve yanında yoğurt, köye gelen misafirlere ikram edilen en güzel yemekmiş o günlerde. Birkaç külek tereyağı atılmış sahana, kaç yumurta bulduysa çakılmış, üzerine çobanlardaki tuluktan toz peynir serpiştirmişler, daha çocuk sayılabilecek, yaşı küçük neferler iştahla yemiş oracıkta... Durmuş Ebe ve bizim köylülerin bir şey daha yaptıkları, serilen yaygılara sığmayan kırk kadar askere, "yanpeşin oturmayı, tahta kaşık olmadığı için yufkadan kürek yaparak yemeyi" gösterdikleri de anlatılanlar arasındadır.

Nihayet gitme vakti gelir, tütün sarıp dirsek keyfi yapan istirahatli neferlere "At bin!..." emri verilir. Birdenbire Yoran yaylası bütün atların durmak bilmeyen kişnemeleriyle inlemiş anlatıldığına göre... Süvariler Fatma Kadın yani, Durmuş Ebe'yle, oğlu Ali'yle ve oradaki Aydoğdu köylülerle, çobanlarla helalleşip el öpmüş, el öptürmüş, kucaklaşmışlar.

Durmuş Ebe " Bunlar eşkin atı değil, tez sürmeñ atları, yaveş yaveş gidiñ bakem" şeklinde tenbih etse de, süvariler geldikleri yoldan, Sarıabat'tan Cankurtaran'a ve oradan Denizli'ye doğru, iki yüz atla birlikte tozu dumana katarak yola çıkarlar.

Durmuş Ebe'nin telaffuz ederken dahi zorlandığı Ali Fuat Paşa (Cebesoy)'nın adı bir süre köylüler arasında unutulmamış. Torunu Hüseyin Donbay, daha sonraki yıllarda merakla okuduğu Atatürk'le ve İnkılâp Tarihi'yle ilgili kitaplardan ve sakladığı takvim yapraklarından, Erzurum Kongresi'nin hemen ardından yapılan Sivas Kongresi (4 Eylül 1919)'nde, dağılık kuvvetleri düzenlemek için Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na atanan ilk paşanın Ali Fuat Cebesoy olduğunu öğrenir. Öğrenmekle yetinmez, Kurtuluş Savaşı'na katılmış muvazzaf subay ve gazi, tanıdığı, tanıştığı kişilere sorar. (4) Yukarıda da belirttiğimiz gibi, tahmin edilen odur ki, daha Kuva-yı Milliye'nin

kuruluş aşamasında, Ali Fuat Paşa'nın emriyle Afyon'daki Kocatepe'ye benzer, Denizli'deki Çökelez, Babadağ, Karcı ve Honaz Dağları gibi, özellikle rasatlama yapılabilecek dağları, tepeleri ve müstahkem mevkiileri tesbit etmek, yani bölgenin askerî haritasını yeniden çıkarmak maksadıyla gönderilen subay ve askerlerden oluşan bir keşif birliği Tavas-Acıpayam havalisine de uğramış olsun. Üstelik Kuva-yı Milliye için iki yüz atın toparlanarak Denizli'ye indirilmesi de, Mustafa Kemal Paşa'nın Tekâlif-i Milliye emirlerini yayınladığı ve yokluk içerisindeki Anadolu köylüsünün elindeki kıt-kanat bütün imkanlarıyla buna katkıda bulunduğu günlere denk düşmektedir.

Bilindiği gibi, 23 Nisan 1920'de TBMM. açıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin Sevr Anlaşmasını tanımadığını ilan ederek resmen Kurtuluş Savaşı'nı başlatır. Garb Cephesi Kumandanlığına getirilen İsmet Paşa (İnönü), Yunan işgal kuvvetlerini 1. ve 2. İnönü Savaşlarında yenerek Türk milletinin ma'kus talihini değiştirir. Sakarya kıyılarında çetin şartlarda sürdürülen savaşta düşmana ağır kayıplar verdirildikten sonra, Afyon'dan 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başlatılır ve 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Savaşı kazanılır. Tamamen bozulup kaçan düşman 9 Eylül'de İzmir'de denize dökülür.

Bir Anadolu Kadını Olarak Durmuş Ebe ve Onunla İlgili Birkaç Hatıra

Yukarıda anlatılan hatıranın kahramanı Durmuş Ebe'nin torunu Hüseyin Donbay, bu satırları yazan ben Ali Donbay, altıncı çocuğu olarak 1965 Haziran ayında doğduğumda, dedemin ismini bana vererek ad verme geleneğimizi sürdürmüş, bu vesileyle eski yazılı aile şeceresini 1965 Temmuz ayına ait büyükçe bir Good-Year takvim yaprağının arkasına yeni harflerle kaydetmiştir. Mezar taşlarıyla sabit bu soy kütüğüne göre, ailenin 8 kuşak öncesinden bilinen en eski atası Donbay lakabıyla maruf Bekir Efendi'dir. Çocuklarından H.Hüseyin Efendi (Ö.R.1270)'nin oğlu Durmuş Ali Efendi (D.R.1250/Ö.H.1332/1916) ve onun oğlu Hüseyin Efendi (D.R.1290/Ö.H.1337/1921) ile evlenen Durmuş Ebe, Hüseyin kızı Fatma adıyla kayıtlıdır, kesin doğum tarihi bilinmemektedir. Kocası I. Dünya Savaşı'na çağırıldıktan ve yanında durduğu " Ekinyolduran Dede " lakabıyla bilinen kayınpederi de 80 yaşını aşkın öldükten sonra Abaz köyündeki camiyle bitişik Durmuşların evinde iki oğlu ve üç kızıyla oturmuştur. 1916-1920 yıllarında asker yolu beklemiştir; iki yüz atın toparlanması olayı işte bu dönemin sonunda gerçekleşmiştir.

Daha sonraki günlerde kocası Hüseyin Efendi'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mondros Mütarekesi'yle silah bırakan veya esaretten kurtarılan bakiyye askerlerinin trenden trene nakledildiği Afyon istasyonunda Yarangüme havalisinden hemşehrileriyle karşılaştığı, -kim şehit kim gazi- köyüne dönerse kalanlara haber vermek üzere sözleştiği öğrenilecektir

Birliğin Eskişehir-Ankara hattına sevk edildiği, ancak arkasından 1921 yılında şehit düştüğü haberi gelecektir. Bu sırada büyük oğlu Muhammed (D.R.1310-Ö.1337/1921) Konak kasabesindeki karakol çavuşluğunda ve diğer oğlu Ali (D.H.1315/1899-Ö.1974) yanında bulunmaktadır. Oğlu Ali, 1. Dünya Savaşı'nda 1315'lilerin sırası askere çağrıldığında, babasının cepheye oluşundan dolayı muharip sınıfa yazılmamış; 1915 yılında, atlara bakmak üzere, Çanakkale cephesine giyecek ve erzak desteğinin yapıldığı bugünkü Aydın'da bulunan iâşe/levazım fırkasına gönderilmiştir. Mütareke olunca Abaz köyüne dönmüş ve ihtiyattan sırasını beklemiştir. Durmuş Ebe'nin kızları Keziban (Yahya Keskin ile evli), Fatmana (H.Ali Keskin ile evli) ve Ayşe (Nazilli'de Arif Tokyay ile evli)'dir. İlk önce oğlu Muhammed'i Acıpayam Oğuz köyünden H. Mehmet Tokyay'ın kızı Gülsüm ile evlendiren Durmuş Ebe'nin bahtında, onun da şehit olduğunu görmek varmış... Bir eşkiya takibinde vurulan jandarma çavuşu oğlunun cenazesi sal üzerinde köye getirilmiş. Onu kabristana köyde kalan birkaç dedeyle, erkeklerinin harbden dönmesini bekleyen kadınlar, nineler taşımış. (5) Töredir, şehidin geride kalan eşi baba evine geri gönderilmez; Durmuş Ebe de, gelini Tokyay'ların kızı Gülsüm'ü diğer oğlu Ali'yle evlendirir. İlk çocukları babam Hüseyin Donbay (D.H.1340/1923-Ö.17 Aralık 2005)'dir. Babam ne zaman doğduğunu sorduğunda Durmuş Ebe, " Sen elime doğduğunda arpa vaktiydi; köyde Cevzidibi'nde Türk bayrağı astılar, Atatürk'ün adını ünlediler, çoluk çocuk bütün köylü bayram ettik" dermiş... Yani, Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 Ekim'inde doğmuş... Doğumu yılın ikinci altı ayında olduğundan, tevellüdü 1340 yılına kayıtlanarak askerlik sırası verilmiş.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Aydoğdu köyünde mütevazı hayatını sürdüren Durmuş Ebe'nin, içine kapanarak suskun biçimde yaşadığı; adeta erkenden yaşlandığı, yani kocadığı söylenir. Ailenin at yetiştirmeye devam ettiği, ancak Durmuş Ebe'nin dünyaya eyvallah etmediği, canı istemezse hiç bir işe koşmadığı, bazen sırtına toprak testiyi sarınıp, eline de kırmızı bardak alarak Cumapınarı'na suya gidip geldiği söylenir.

Bütün bunların yanı sıra Durmuş Ebe'yle ilgili dinlediğim hatıralardan, onu daha iyi tanıyıp anlamamızı sağlayacak birkaçını burada nakletmeden geçemeyeceğim. Bu hatıralar Durmuş Ebe'nin çocukları ve torunları üzerindeki tesirini gösteren, bir aileye mahsus şahsî hatıralar olmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık eden Anadolu köylülerinin eski ve yeni, gelenek ve modernite arasındaki yaşantılarının önemli ipuçlarını içermektedir.

Yeni Okula Kayıt ve Cumhuriyetin 10. Yılında Okunan Şiir

Bunlardan ilki Durmuş Ebe'nin Abaz (Aydoğdu) köyünde yeni açılan mektebe gönderdiği torunu Hüseyin'in 1933 yılında, Cumhuriyetin 10. Yılı'nın kutlandığı törende şiir okumasıdır.

Cumhuriyetin İlanı'ndan sonra büyük bir eğitim seferberliği başlatan Atatürk, 1928 yılında Alfabe İnkılabını da gerçekleştirmişti. 1929 yılında, bütün yurt sathında Millet Mektepleri ve Halk Okuma Odaları açılmış ve köylere seyyar muallimler gönderilmişti. Bu dönemde, Aydoğdu köyü deyim yerindeyse şanslıdır. Önce bir genç seçilerek Yarengüme'ye çağrılır, kurstan geçirilir ve Lâtin alfabesi öğretilerek eğitimci yapılır, ardından köyün ilk muallimleri birer yıl arayla tayin edilir: Şerifoğlu Reşat (20 Kasım 1930), İsmailoğlu Mustafa (15 Ekim 1931), Selimoğlu Y. Sabit (3 Ekim 1932) (6)

1930 yılında torunu Hüseyin'i elinden tuttuğu gibi Aydoğdu köyünde yeni açılan mektebe, daha doğrusu okuma odasına götürüp ilk yazdıranlardan biri olan Durmuş Ebe, akşamları da, köy odasında yeni harflerle okuma-yazma öğrenen yetişkinlerin arasına karışır, bir maharet göstermese bile yaşlılar arasında oturarak sessizce dinler.

1933 yılında köye yeni bir öğretmen gelir: Numanoğlu Kadri (ya da Kadir) Bey... Yeni muallim gelir gelmez köyde Latin harfleriyle okumayı ve üstelik el yazısıyla yazmayı öğrenen çocukları imtihan eder. Her şey çok hoşuna gider, tam istediği gibi olmuştur. Üstelik İstiklâl Marşı da güzel söylenmiştir. Divit kalem, hokka ve "tefter" dağıtır; öğrencilerden defterlerin üzerine adlarını ve bir de babalarının yeni aldıkları soyadlarını yazmalarını ister. Yeni öğretmen gelirken yanında bir de " püskevî " getirmiştir, çocuklara dağıtmak için. O gün için öğrenci sayısı yeterli olduğundan, Cumhuriyetin 10. Yılı kutlamasının Aydoğdu köyünde de yapılmasına karar verilir. Öğrenciler, marş söylemeyi öğrenirken, öğretmen de seçtiği bir öğrenciye şiir ezberletir. 29 Ekim 1933 günü, tek sınıflı mektebin öğretmen masası Cevzidibi'ne taşınarak yüksekçe bir yere konmuş ve üzerine köyün ikinci muhtarı Süleyman Gündoğdu'nun Tavas'tan getirdiği Atatürk'ün büstü yerleştirilmiş. Masanın etrafı köyde efelik geleneğini yaşatan gençler tarafından Türk bayraklarıyla süslenmiş... Kadınlar üç eteklerini, erkekler beyaz mintanlarını, yakalıklı "göynek"lerini giyerek gelmişler ve genişçe halka olmuşlar.

Öğrencilerin arasında olan babam diyor ki, "merasim başlayınca çok heyecanlandık, köylü de heyecanlandı. Çünkü, böyle bir şey ilk defa oluyordu, büyüklerimiz çok gönendiler, kıvanç duydular." Velhasıl, önce muallim Numanoğlu Kadri Bey'in nutku, sonra öğrencilerin söylediği marşlar dinlenir...

Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa
Askerinle milletin bayrağınla çok yaşa...
(...)

Yüksek sesle okunan " Unutma " adlı şiir de hoşlarına gider Aydoğdu köylülerin. "Bir avuçtan fazla insan değildik / Bize dünya düşman oldu yenildik " mısralarıyla başlayan şiirin bir daha okunmasını isterler ve coşkunca alkışlarlar:

Topumuzu tufengimizi aldılar
Ülkemize Yunanlıyı saldılar
Top yoktu, tüfenk yoktu
Türk yarattı bir ordu
Bir gün Gazi söz verdi divanda
Yunanlıyı boğacağız vatanda
Bu söz bütün gönülleri dolaştı
Kadın erkek herkes savaştı
Cumhuriyet bugüne böyle ulaştı

Durmuş Ebe de vardır en önde, şiiri okuyan torunu Hüseyin'i alkışlayanlar arasında; hayatında belki ilk kez alkışlamaktadır, alkışlamayı bilmeyen elleriyle... Aydoğdu köylüleri birbirinin ellerine bakarak alkışlamaktadırlar, öğrenciler de öğretmen Kadri Bey'in ellerine bakarak, onun öğrettiği gibi... Alkış, daha çok, daha çok alkış... Herkes alkışlamaktadır... Ortalık alkıştan inlemektedir adeta. Aslında 10 yaşındaki Türkiye Cumhuriyeti alkışlanmaktadır bir ücra Anadolu köyünde... Yıl 1933' tür.

Aradan tam 65 yıl geçer; torunu Hüseyin Donbay, o günün heyecanını birlikte yaşadıkları ninesi Durmuş Ebe'yi ve köyde kalan atlarını unutmamıştır. 1998 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı'nı farklı bir etkinlikte kutlamak isteyen, şimdi oturduğumuz Bağbaşı Belediyesi, kayıtlarındaki 1923 yılında doğan ve yetmiş beş yaşına giren " Cumhuriyet'in ilk çocukları " nı tesbit eder ve sembolik şeref belgesi vermek üzere bir tören düzenler. Törene çağrılanlardan biri olan Hüseyin Donbay, Belediye Başkanı Kemal Günay'dan belgesini alırken birden ninesi Durmuş Ebe'yi ve 65 yıl önce onun önünde okuduğu "Unutma" şiirini hatırlar. Tavas yöresindeki hizmetlerinden dolayı yakından tanınan bir ilk okul öğretmeni olan Belediye Başkanı Kemal Günay'ın ısrarı üzerine kürsüye çıkar; Durmuş Ebe'yi, Kuva-yı Milliye ruhunu ve çocukluk, öğrencilik günlerinde coşkunca yaşanan Mustafa Kemal Paşa sevgisini dile getirir, ezberinde kalan şiiri aynı heyecanla yeniden okur.

Hem Renkli Hem de Çiçekli " Nazilli Basması " 1930'lu yıllara geri dönelim... Büyük bir vatanseverlik örneği gösterilerek toparlanan iki yüz atın Büyük Taarruz için gönderilişinin üzerinden hayli zaman geçmiştir. Yeniden kazanılan bağımsızlık yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla taçlandırılmış, hatta 10. yılı kutlanmış, Anadolu'da yeşeren yeni hayat her yerde olduğu gibi Aydoğdu köyünde de filizlerini vermeye başlamıştır. Uzun süre tarlada çift sürececek birkaç atın, beygirin zor bulunduğu günler aşılmıştır. Köydeki herkes gibi Durmuş Ebe de, çocukları da yine işinde gücündedir, oğlu Ali ile birlikte yeni yeni atlar yetiştirir. Denizli-Gökpınar mevkiindeki değirmene un öğütmeye, "bulgur ettirmeye" gidip gelmek kolaylaşırsa da, fakirlik ve zaruret sürmektedir. Yine de, Durmuş Ebe'nin, koyun yününden ip eğirerek evinde bez dokuduğu ve diktiği yeni üç eteğiyle dolaşıp, günlük hayata karıştığı görülür. Yıl 1937'dir ve Türkiye'nin ilk basma sanayi müessesesi olarak açılan Nazilli Sümerbank Fabrikası'nda renkli

Renkli ve çiçekli Nazilli basmasından elbiseleriyle gelinler ve torunlar (1953) Soldan sağa: Durmuş Ebe'nin yeni gelini Emine (Muslu) ve iki kızı: Günnur ve Gülsüm. Torungelini Meryem (Çobanlar) ve eşi Hüseyin Donbay ile çocukları: Nadir ve Gülsüm. En solda, Durmuş Ebe'nin köyün ilk fotoğraf makinasını getiren torunu Emin Donbay (Durmuşlar)

ve çiçekli basma-pazen üretildiği, şehirdeki kadınların da bundan elbiseler giymeye başladığı Aydoğdu köyünde de duyulmuştur.

Durmuş Ebe de, gelini Gülsüm'le birlikte, köye çerçilerin getirdiği renkli-çiçekli fistanlıkların nasıl olduğunu bakmaya gittiğine göre, ahir ömründe böyle bir elbise giyebilmeyi hayalinden geçirmiş anlaşılan... Endazesini 17 kuruş muydu bilinmez... Ertesi yıl, torunu Hüseyin Nazilli'deki dayısı Arif (Tokyay)'in yanına gönderilirken ninesi Durmuş Ebe'ye entarilik, annesi Gülsüm'e de fistanlık sipariş etmeyi ihmal etmezler. Yaşları henüz küçük olan babam Hüseyin Donbay ve dayıoğlu Muhammed Tokyay, ikisi birlikte Nazilli Sümerbank fabrikasına geçici işçi olarak girerler. Bir yandan çalışıp para kazanırlar, diğer yandan da yeni hayatın yeni

imkanlarından biriyle tanışılar: Sinema... Paydos edildikten sonra her gece fabrikanın büyük duvarında işçilere ve halka seyrettirilen sessiz filmleri kaçırmazlar. En çok Charlie Chaplin'in oynadığı Şarlo'yu beğenirler. Dediğine göre, onu taklit eder, oynarlarmış... Bu günlerde Aydoğdu'dan acı bir haber gelir: Durmuş Ebe ve oğlu Ali, Hüseyin'i acele geri çağırırmaktadırlar, hastalanan annesi Gülsüm'ü son defa görmesi için...

Kocası karakol çavuşuyken şehit edilince, kendisinden yaşça küçük kayınbiraderi Ali'yle nikahlanan Gülsüm, dört çocuk birden, Hüseyin, Muhammed, Emin ve İsmihan'ı vermiştir vermesine de, içindeki sızıyı 17 yıl sonra ancak dindirebilmiştir, dinlenebilmiştir. Durmuş Ebe, gelini Gülsüm, hem renkli hem de çiçekli Nazilli basmasından bir fistan giyemeden ölünce yemin etmiş, ömür billah kendisi de giymemiş... Sonrası tevekkül ve sabır...

Yalnız radyo yaygınlaşınca, Durmuş Ebe'nin, 1899'da doğan, yani tevellüden 1315'li olan küçük oğlu Ali/dedem ve onunla aynı yaşta olanlar, Muzaffer Sarısözen'in Yurttan Sesler korusu şu türküyü okusa da bir dinlesek diye kulak verirlermiş:

Hey Onbeşli Onbeşli, Tokat yolları taşlı
Onbeşliler gidiyor, kızların gözü yaşlı
Aslan yarım kız senin adın Hediye
Fistan aldım endazesini on yediye
Ben dolandım sen de dolan gel beriye
(...)

Durmuş Ebe'ye gelince, bir keresinde Aydoğdu köyünün Cevizdibi'ndeki kahvesinin önünde bu Onbeşlilerin türküsünü ona da dinletmişler... Sonra yemin etmiş, ömür billah radyo da dinlememiş...

Bir Rüya ve Büyük Atatürk'ün Köye Gelişi

Durmuş Ebe'nin gelini Gülsüm ince hastalıktan hazin bir biçimde öldüğünde takvimler Kasım 1938'i göstermektedir. Herkes feryad ve figanların yükseldiği Durmuşların evindedir, kadınlar yas tutmakta, erkekler ecir-sabır dilemektedir.

Gece ve gündüz birkaç kez döndüğünde, köyden Çelebi İsmail (Muslu) şu rüyayı görür (8) : Mustafa Kema

Paşa, doru atların çektiği gösterişli bir arabanın üzerinde Aydoğdu köyüne gelmektedir. Maiyetinde koca koca paşalar, erkân-ı harbler, zabıtlar ve neferler vardır. Her biri yeleleri birbirinden güzel atlara binmişlerdir. Gazi hazretleri, arabanın üzerinde oturmuş, sağında ve solunda bulunan iki çuvaldan sarı liralara saçarak köye girmekte, köylüler ise Mezarüstü'nden inen yola doğru koşarak onu görmek için yarışmaktadırlar. Atlar gelir, Durmuş Ebe ve onun gibi koca anaların, şad anaların, kutlu anaların önünde durur. Etrafında bir sevinç halkası oluşturan kadınlara altın dağıtmaya devam eden Büyük Atatürk şükranıyet içindedir; köylüler ise memnuniyet... Can havliyle uyanan babasının bir rüyanın tesirinde kaldığını anlayan Çelebi İsmail'in oğlu Ahmet (Muslu), köyün fahri hocalığını yapan Mehmet Efendi'yi çağırır. Rüyanın yorulması zordur. Kimileri, Gazi Paşa'nın Kuva-yı Milliye'ye iki yüz at gönderildiği için köye geleceğinden söz eder, kimisi de, o zaman bir at on liraya satıldığından köye iki bin lira göndereceğinden bahseder. Durmuş Ebe de karışır işin içine ve der: Atatürk yakında ölecek ve bütün parasını, servetini halka bağışlayacaktır.

Derken çok geçmeden Tavas meydanında davul çalınarak duyurulan haber Aydoğdu köyüne de ulaşır: Atatürk ölmüştür...Takvim 10 Kasım 1938'i göstermektedir.

Önce gelini Gülsüm...Sonra Büyük Atatürk...

Durmuş Ebe'nin Talihi: II. Dünya Savaşı'nda Askere Giden Torun

Durmuş Ebe'nin talihi bu ya; cepheden dönmeyen kocası Durmuş Hüseyin ve şehit oğlu Muhammed'den sonra bu sefer, II. Dünya Savaşı'nın endişeyle beklendiği 1943 yılında torunu Hüseyin Donbay askere alınır. O zaman askerlik 4 yıl yapıldığından arada bir firar etmek askerliğin şanındanmış. Köyün dışına kadar uğurlarken torununa demiş: "Sakın ola ha, askerliğini bitirmeden köye dönüp gelme, hakkımı helâl etmem, rahmetli anan da sütünü..."

Cihan Harbi ha çıktı, ha çıkacak, Durmuş Ebe'nin oğlu Ali'nin de kulağı köyün Cevizdibi'ndeki kahvesine getirilen akümülatörlü radyodadır. Harbe girilecekse vatan sağolsun, girilmeyecekse oğlum sağ-salim dönsün. Sonunda, Türkiye köylünün deyişiyle "Alaman Harbi" ne girmemiştir, ancak akşamları saat 19' da verilen ajansı, yani haberleri dinlemek köyde adet olmuştur.

Aydoğdu köyünün muzip gençleri, Durmuş Ebe'yle, radyonun içine küçük bir adamın girip konuştuğunu söyleyerek şakalaşırken, torunu Hüseyin de İstanbul Kartal'daki Hava Kuvvetleri cephaneliğinde tam 48 ay süren askerliğini yaparak terhis olur gelir. Yıl 1948'dir. Bombardıman tayyareleriyle yapılan Alaman harbi de sona ermiş, tehlike ortadan kalkmıştır. Durmuş Hüseyin'in anlattıklarından harbin sona erdiğine iyice kanaat eden Aydoğdu köylüler aslında bir şeyi daha anlamışlardır: Artık atların devri geçmiştir; devir tayyarelerin devridir.

Torunu Hüseyin, yalnızca pervaneli tayyarelerden değil, İstanbul'da çokça gördüğü tekerlekli otomobil ile velespit (bisiklet)lerden de ninesi Durmuş Ebe'ye de bahseder. Bir de uçsuz bucaksız, engin mavi denizden... Gökte uçarken hiç görmediği tayyare ve kendi telaffuzuyla, hiç binmediği "tomofil", Durmuş Ebe'nin kavrayacağı şeyler değildir. Yalnız torununun İstanbul'da çarşı izinlerinde gittiği Hipodrom'da, yarış atlarını seyretmek için satın aldığı, galiba bir Sipahi Ocağı dürbününü tanıdığıdır. İçinden bakılınca karşıdakini daha yakından gösteren bu dürbün denilen aleti bir yerden hatırlamıştır... Nereden mi? Kuva-yı Milliye keşif kolundan... Hem de bir sandığın içinden çıkarılan üç ayaklı sahra dürbününden...

115 Liralık Köstekli Saat ya da " Bu Parayla Kaç Tane At Alınırdı Nenem? "

O yıllarda iyi yetişmiş bir at 10 liradan 15 liraya kadar alıcı bulur, bir atın parasıyla da güzel bir düğün, hem de yemekli düğün yapılmış. Oğlu Ali'nin (Dıngıllı'dan) Emine Muslu ile yeni evliliğini gören Durmuş Ebe, iki attan birini Kızılca pazarında sattırarak, askerden dönen torunu Hüseyin'i de Telefler'in kızı Meryem (Çobanlar) ile evlendirir, ancak güç yetiremezler, evin bölündüğü 1948 yılı da zorluk içinde geçer. Aydoğdu köyünde yokluktan kurtulmanın imkanı da yoktur. Bu günlerin karakterini en iyi yansıtan durum, Durmuş Ebe'nin, evlenip şehre göçmek isteyen gençlerin, torunların tarafını tutuşudur. Sanat ve meslek sahibi olmayı, çocuklarını okutarak şehirdeki yeni hayata karışmayı düşleyen Hüseyin, Muhammed ve Emin, babaları Durmuş Ali'den izin isterlerken, onu sustururcasına baston birkaç kez yere sertçe vurulur:

"Çocukların dediği olacak!... İşte o kadar!" Buldan'da görevli olan teyzesi Ayşe ve eniştesi Mehmet Sevil'in yardımıyla Denizli Maliyesi'ne memur olarak giren Hüseyin, Ecirli-Akköy-Şamlı havalisinin vergi tahsildarı olur ve bir yandan da şehir hayatına alışmaya başlar. Hem de hızlı alışır ve Durmuş Ebe'nin kocasının adı, gözbebeği torunu Hüseyin, 1951 yılındaki ilk bayram ziyaretine 115 liraya satın aldığı, kapağında "şimendifer" resmi bulunan Serkisof marka köstekli saatle çıka gelir. Cevizdibi'ndeki kahvede toplanırlar Aydoğdu köylüleri, köstekli saate bakmak için. Saat yeleğin sağ cebinde, kösteği sol cebindedir, yani gösterişlidir, ancak parası çoktur.

Hem Durmuş Ebe hem de oğlu Ali, güzel, ancak pahalı saati aldığı için ona bir hayli serzenişte bulunurlar. Durmuş Ebe, " Bu parayla kaç tane at alınırdı nenem? Oy başıma gelen" diye veryansın eder. Ahir zaman adeti. Olacak iş değildir? Babası da kendini tutamaz, " Şehirli olunca atı, beygiri unutmuş bu ana... Olen oğlum, bari bu gadar pareylen askerde gördüğün havada uçup gidiveren tayyareden alsaydın" diyerek bir hayli çekişir. Hüseyin Donbay, ninesi Durmuş Ebe'nin ve babasının azarlayışını unutmaz. Kardeşi Emin'in makinasıyla, Durmuş Ebe'nin yetiştirdiği atlardan birinin üzerinde hatıra fotoğrafı çektirir, atları unutmadığını gösterircesine...

Denizli'ye döner dönmez, bir gün Akköy'deki evin kapısı çalınır. Gelen babası Ali'dir, anası Durmuş Ebe'nin seçip gönderdiği atı getirmiştir. Durmuş Ebe attan, torunu köstekli saatinden vazgeçmez, çekişir dururlar. Sonunda karar kılınır; hem at, hem köstekli saat... Akköy'de oturlan 4 yıl zarfında vergi tahsil işine at üzerinde gidilir gelinir, ancak köstekli saat hep yeleğin sağ cebindedir.

1933 yılında Aydoğdu köyüne gelen ve Cumhuriyetin 10. yılı kutlanırken kendisine şiir okutan muallim Kadri Bey'in yeleğinde görmüş ve daha o zaman kafasına koymuştur büyüünce kendisine bir köstekli saat almayı... Hani şu sonradan elini öpmek için arayıp bulamadıkları öğretmen... Köye gelen ilk kravatlı adam...

Eski Köye Yeni Adet

Ağabeyleri Denizli'ye yerleşen diğer torun Emin de, askerden terhis olup dönerken köyün ilk fotoğraf makinasını getirmiştir.(9) Durmuş Ebe, daha o zaman anlamıştır artık: Bu çocuklar " eski köye yeni adet " getirmeye devam edecekler.

Olsun... Durmuş Ebe yenilikten yanadır. Ömründe bir kez, 1954 yılında poz verip fotoğraf dahi çektirir, ağardıktan sonra altın sarısına dönen örgülü saçlarıyla. Pek bakar, incelemiş fotoğrafını, başkasına baktırırken utanmış azıcık...

Bunu gören, duyan Aydoğdu köylüleri, "Allah encamımızı hayr eylesin ga(y)ri Durmuş Ebe" der, şakalaşır, kızdırırlarmış... O da " Hepiniz bi(r) teneşirde yünüñ " diye karşılık verir, kargışta bulunmuş. Bu yıllarda Aydoğdu köyünde kızlarının ve torunlarının gözü önünde, ancak kendi başına yaşar Durmuş Ebe... Kocasını Durmuş Üsen (Hüseyin)'in cepheden dönmesini bekleyeli 40 sene olmuştur. Hısım-akraba, eş-dost kalabalığının içinde ruhen yalnız, yapayalnızdır. Alınları akıtmalı küheylanları, kısırakları, tayları yoktur; oğlu ve torunları " şehirde", uzaktadır.

Durmuş Ebe, 1960 yılında vefat ettiğinde tahmini yaşı 85 civarındadır.

O günden sonra, geride bıraktığı çocuklar, Durmuşlar'dan, Keskinler'den, Tokyaylar'dan ve diğerlerinden, kim Aydoğdu köyüne giderse, Yoran yaylasındaki taze çimenlerin kokusunu içine çeker, yıldıdaki atların kişnemelerini işitir, şaha kalkışlarını, rahvan duruşlarını hayalinden geçirirler hep... Bunlar, bu uzaktan sesleri, kişnemeleri duyulan atlar Durmuş Ebe'nin atlarıdır.

Hayat bu ya... Soy ağacının dalları bir bir kırılmaya devam eder. Durmuş Ebe'nin Aydın'a göçen ve Çiftlik (Başaran) köyüne yerleşmiş olan oğlu Ali de 1973 yılında ölür.

O sene Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. yılı mefharetle idrak edilmiştir. Aydoğdu köyünde de epey ilerleme kaydedilmiş, köyde kalanlar bir hayli yükselmiştir. Şehirdekilere gelince... Durmuş Ebe'nin 1938'de, 15 yaşın öksüzlüğünde avutmak için heybesine koyduğu katık ekme ve irmik helvasıyla at gütmeye yolladığı ilk torunu, Cumhuriyet'le birlikte doğan Hüseyin de 50 yaşına girmiştir.

Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Teşekkür Belgesi

Girmişti girmesine de, o günlerde huzursuzdur. Türklüğün varlığı bu kez Kıbrıs'ta tehlikeye düşmüştür.

Tayyare Satın Almanın Tam Vakti Zamanı Gelmiş

1974 yılında, Kıbrıs'ta yaşayan Türk varlığının yok edilmek istendiği ve soydaşlarımızın bin bir zulüm altında inlediği günlerde, bütün yurt sathında olduğu gibi, Denizli'de de heyecanlı günler yaşanmakta, nümayişler düzenlenmektedir. Vatanın genç evlatları, Bayramyeri meydanından Vilayet önüne, Çınar meydanından Askerlik Şubesi'nin bulunduğu Fırka bahçesine varıncaya değin Türk bayrakları açıp "Donanma Kıbrıs'a!... Fantomlar Kıbrıs'a!..." sloganları atmaktadır.

Kıbrıs Barış Harekati'nin başladığı 1974 Temmuz'unda, bütün Ege'de olduğu gibi, Denizli'de karartmanın uygulandığı ilk gecenin sabahını zor edenlerden biri Durmuş Ebe'nin torunu Hüseyin Donbay'dır. Kendisini affettirmenin tam sırasındadır, günün ilk ışıklarıyla Üçgen'deki evimizden sokağa fırlar.

1960'lı yıllardan beri elinde kalan, Maliye memuru iken maaş mukabili verilen Ziraat Bankası bonolarının kuponlarını bir zarfa doldurur, bir de muhasebecisi olduğu Albeslen Büskivi-Gofret Fabrikası'nın sahibi Ali İhsan Karaalp'ten istediği o ayın maaşını da ekleyerek Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na gönderir.

Malum ya ninesi Durmuş Ebe'yle babası Ali Donbay, kendisinden bir tayyare almasını istemişlerdir, hani şu 115 liraya aldığı köstekli saat meselesi... O da öyle yapar, hem bir "tayyare satın almanın tam vakti zamanı gelmiş" tir.

Ziraat Bankası'ndan çıkarak Bayramyeri'ni dolaşır. Azim Kitabevi'nin önünde, sahibi Mesut Ertuğrul'la, aynı sıradaki diğer esnaf ve tüccarlarla selamlaşır. Başbakan Bülent Ecevit'in televizyondaki tarihî beyanatları ve TBMM. Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin radyodaki ateşli nutukları konuşulmakta, yeniden

anlatılmaktadır. Bir de öğle vakti eda edildikten sonra, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin 1919 yılında Yunan'a isyan bayrağını açtığı, Anadolu direnişinin ateş-körük tutuşturulduğu Bayramyeri meydanında nakdî yardım toplanacağı... Çiftçi Eczanesi'nden Kitapçıoğlu'na doğru yürür. Boyacı İrmak Ticaret'e uğrar, Halil İbrahim Egemen'le tokalaşır, kuru kahveci Mustafa Yüksel'in önünden Kale kapısına doğru bakar. Kaleiçi'nde pazar iyi, müşteri çoktur, yardım toplanacağı kulaktan kulağa yayılmaktadır.

Denizli'nin "göbeği" Bayramyeri, sanki 1919 yılında Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulup teşkilatlandığı günlerdeki gibidir, sanki Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin gölgesi oralarda bir yerde dolaşmaktadır. Efendi, şimdi de bir Kıbrıs Türk Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kurmakla meşguldür adeta: Vatan, bölünmez bir bütündür, Kıbrıs bu bütüne dahildir. Sandık açılır açılmaz Kaleiçi'nin dört kapısından, Sarayköy caddesinden, Tatsal çarşısından, Hastane caddesinden, Demirciler-Bakırcılar sokağından, Peynir pazarından, Sebze halinden, 1. Ticari yoldan, İstasyon caddesinden ve daha pek çok çarşı, işhanı, sokak ve arastadan naylon keseler içinde demir kuruşlar, destelenmeye hazır kağıt paralar toparlanır getirilir. Duyulan kıvanç herkesin yüzünden okunmaktadır: Vatan, fedakâr çocukların omuzlarında yükselir. Her şey Yavru Vatan Kıbrıs için, Barış Harekati içindir. Sesler yükseldikçe Kaleiçi'ndeki büyük pazara alışverişe gelip giden kadınlar da dahil olur bu para toplama yarışına... Köylü-şehirli fark etmez, Türk kadını kendisinden beklenen fedakarlığı gösterircesine yarışır... Kimi nasır tutan eller sandığa uzanırken, onların arasına otobüs duraklarındaki önlüklü-krvatlı okul çocuklarının kalem tutan elleri de karışır... Yıl 1974'tür.

Cumhuriyet ilan edildiğinde doğan Hüseyin, bu manzara karşısında düşünür; ninesi Durmuş Ebe'nin atları topladığı, onun gibi Anadolu kadınlarının sırtlarında top mermisi, kağnılarında cephaneye sandığı taşıdığı günlerden, Kuva-yı Milliye ruhundan, Kocatepe'den ufka bakan Mustafa Kemal Paşa'dan, Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana 50 yıl geçmiştir. Değişen bir şey yoktur aslında, ruh yine aynı ruhtur: Ya İstiklâl Ya Ölüm...

Ben, büyük ninem Durmuş Ebe'nin çile ve hüznü dolu öyküsünü ve ona bağlı hatıraları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık eden Denizli'nin her evinde, her ailesinde de farklı ve benzer yönleriyle, enteresan bir biçimde yaşandığına inandığım için kaleme aldım. Öyle ümit ediyorum ki, bu geç kalmış yazı, I. Dünya Savaşı'ndan, Çanakkale Zaferi'nden, Kuva-yı Milliye'den ve Kurtuluş Savaşı'ndan, kısaca öncesi ve sonrasıyla Cumhuriyet'in İlanı'ndan bugüne kalan gizli-saklı hatıraların, yaşanmış öykülerin gün ışığına çıkmasına örnek olacaktır. Bunlar da gün ışığına çıkınca, unutulmuş, eskiyen ve hızla değişen pek çok şeye rağmen, Türk milletinin karakterinde, kuşaktan kuşağa aktarılan, her zaman diri kalan, gerektiğinde her an dirilmeye hazır olan yüksek bir vatanperverliğin, hür ve bağımsız yaşama arzusunun daima var olduğu görülecektir.

Aydoğdu köyündeki son efeler ya da zeybeklik geleneğini sürdüren kişilerden bir bölük 1964 Aydoğduvay.com.tr sitesinden alınmıştır, teşekkürlerimizle

NOTLAR

1 Naçizane bir deftere yazdığı ve sonradan Denizli'yi Kurtaranlar ve Koruyanlar, Doğu Matbaacılık, Denizli 1996, 90 s., adıyla basılan küçük kitabına Durmuş Ebe'yi de dahil etmeyi düşünen torunu/babam Hüseyin Donbay'ın ailesinden ve kendisinden bahsetmekten hicap duyarak vazgeçtiğini burada belirtmem gerekiyor.

2 Bu sırada Yarangüme henüz kaza değildir; mutasarrıflık, adını Bey konağından alan Konak, bugünkü Nikfer kasabasında temsil edilmektedir. Jandarma karakolu da buradadır.

3 Gönderen babamız Hüseyin Donbay'ın Acıpayam-Oğuz köyündeki büyük dayılarından H. Hüseyin Karahan (D.1880-Ö.1966)'dır. Gerek annesi Gülsüm ile dayısı Halil Tokyay ve gerekse ailenin Acıpayam-Oğuz köyündeki kolu ile ilgili soy kütüğü de kayıt altındadır; bu konuda kendi köyü Oğuz ve genişletilmiş bir biçimde Acıpayam-Gireniz havasıyla ilgili bilgi-belge toparlayan, Kınıklı eski muhtarı, emekli öğretmen-yerel araştırmacı Ali İhan'a teşekkür ederiz.

4 Bu askerlerden biri General Tahsin Yazıcı (1892-1971)'dir. I. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra Anadolu'ya geçen ve Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli cephelerde fiilen savaşan Tahsin Yazıcı, Tuğgeneral (1949) olduktan sonra Birleşmiş Milletler adına Kore'ye gönderilen Türk Tugay'ının komutanlığını yapmış, bu görevdeyken Tümgeneralliğe (1951) yükselmiştir. Emekli olduktan sonra İstanbul Milletvekilliği (1954-1960) yapan Tahsin Yazıcı, af kanunuyla serbest kaldığı Yassıada dönüşünde katıldığı bir yurt gezisinde Denizli'ye gelir. Santral Garaj'da 1967 yılında açılan Petrol Ofisi istasyonunda Ahmet Dartar ve Ahmet Baban tarafından ağırlanır, istirahat ettirilir. Şirketin muhasebecisi olan Hüseyin Donbay da sohbele katılarak, Tahsin Yazıcı Paşa'nın Atatürk, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetin ilk yılları, çok partili hayata geçiş, Demokrat Parti, Adnan Menderes, Kore Savaşı ve daha sonraki milletvekilliği dönemiyle ilgili konuşmasını dinler. Bu sırada fırsatını bulup Durmuş Ebe'nin toparladığı iki yüz atı Afyonkarahisar'a götüren süvari birliğini Tahsin Yazıcı Paşa'ya sormuş ve ondan rasat tepelerin ve müstahkem mevkilerin haritasını çıkarmakla görevli bir keşif kolu olduğunu öğrenmiş. Hatta bunun Atatürk'ün Tekâlif-i Milliye emirlerinin yayımlandığı günlerde gerçekleşmesinin muhtemel olduğu orada konuşulmuş.

5 Durmuş Ebe'nin oğlu Muhammed'in cenazesinin Aydoğdu köyüne sal üzerinde getirilişini gören kişilerden biri, bugün Denizli-Kınıklı'da oturan, Mehmet Sevil'in kayınvaldesi Cennet Nine'dir. İlerlemiş yaşına rağmen takvim ve zaman bilgisi yerindedir. Köyde Cumhuriyet'in 10. Yılı'nın kutlandığı tören de kendisinin de bulunmuş, yapılan konuşmayı, söylenen marşları ve okunan şiir "alkış-kiyamet gibi" dinledikleri bu yazının hazırlandığı günlerde bizzat tarafımdan kaydedilmiştir.

6 Aydoğdu köyüne tayin edilen muallimlerin isimleri, yerel araştırmacı Yaşar Yıldırım'daki Tavas İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nce tanzim edilen belgeden alınmıştır. Heyecanlı bir tarih meraklısı olan Yaşar Yıldırım, kendi köyü Aydoğdu'nun yaklaşık bin yıllık tarihiyle ilgili Başbakanlık İstanbul Osmanlı Arşivleri ve Ankara Cumhuriyet Arşivi'nden çıkarttığı eski-yeni yazılı belgeler ve toparladığı fotoğraflarla özel bir arşiv oluşturmuş, halihazırda köyde yaşayan veya köyden ayrılmış sülale ve aileleri kayıt altına almayı başarmıştır. Kendisine alenen teşekkür ederim.

7 Babam Hüseyin Donbay'ın Cumhuriyetin 75. Yılı kutlama töreninde şiir okurken çekilen fotoğrafın arkasına el yazısıyla kaydettiği, bu ezberlenmesi kolay, söyleyişi basit şiirin o dönemin Türkçe ilk okuma-yazma kitaplarında yer alan bir ünite şiiri olduğunu tahmin ediyorum. Araştırmalarıma rağmen şiirin kim olduğunu ve tam metnini henüz bulamadım.

8 Atatürk'ün, atların çektiği gösterişli bir arabanın üzerinde Aydoğdu köyüne geldiğine dair bu rüya, rüyayı gören (Çelebi) İsmail'in oğlu Ahmet Muslu tarafından Aydın-İncirliova'daki evine yaptığımız ziyarette bana da anlatılarak teyid edildi. Kendisi, Durmuş Ebe'nin, oğlu Ali'nin yeni eşi (Dingilliler'in) Emine'den olma en küçük torunu (halam) Günnur Muslu'nun kayınpederidir.

9 Askerliği sırasında fotoğraf sanatını öğrenmesi için kendisini hizmet sınıfına ayıran takım komutanı Tğm. Nevzat Bölüğü'ün (E.Korgeneral) adını, hürmeten oğullarından birine verecek olan Emin Donbay (değişen soyadıyla Durmuşlar), köyde pek çok kişinin ilk fotoğraflarını çekmiş, bunu bir süre iş, meslek edindikten sonra Denizli- Sümerbank İşletmesine memur olarak girmiştir. Köyden ayrılırken fotoğraf işini ve makinasını Yaşar Yıldırım'a devretmiştir.

10 Hüseyin Donbay babamız bankanın makbuzunu başkaları görürse üzerime kibirlenme gelir diye yırtmış. Hava Kuvvetleri Komutanı ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Başkanı Orgeneral Emin Alpkaya'dan Teşekkür Beratı gelinceye kadar bir süre gizli tutmuş. Yalnızca bir kişiye, o sırada Askerî okul öğrencisi olan oğlu Kadir Donbay'a söylemiş.

Aslında düşüncesi köstekli saati de satıp parasını göndermektir, fakat saatin ayarı bozulduğu ve zaman zaman durduğu için para etmeyeceğini anlamıştır. Saatin arzalanması Albeslen'deki patronu Ali İhsan Karaalp'in oğlu Muharrem Karaalp'in İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Elektrik Mühendisi çıkarak geldiğinde yaptığı bir muziplikten dolayıdır. Muharrem, şakalaşırken köstekli saate mîknatis tutmuş, acaba duracak mı diye.

Seferberlik'te Direbolu (Narlıdere) Köyü

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL
Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

Direbolu (Narlıdere) Buldan ilçesine bağlı bir köy iken köyün âfet bölgesi ilân edilmesi üzerine 1971 yılında 7,5 km güneyindeki Yenice köyünün yanına taşındı ve iki köyün birleşmesiyle belediye haline gelen beldeye Yenicekent adı verildi.

Birinci dünya savaşına halk arasında "seferberlik" denilmiştir. Osmanlı imparatorluğu'nun son savaşı idi. 1908 yılında Meşrutiyet rejimi tekrar yürürlüğe konduysa da Osmanlı Devleti için felâketlerin başlangıcı oldu. Trablusgarp Savaşı, Balkan bozgunu birbirini kovaladı. Ülkenin kaderini ellerine geçiren ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadrosu genç, tecrübesiz ve cüretkâr idi. Hırsları imkanlarının üstünde idi. Almanya'nın savaşı kazanacağından emin olan Enver ve arkadaşları, savaş sonunda Balkan Savaşı'nda ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi'nde) kaybettiğimiz toprakları geri almayı ummaktaydılar. Osmanlı hükûmeti hemen savaşa girmeyip, önce seferberlik ilân etti. Daha sonra, bilindiği üzere ingilizlerden kaçan 2 Alman savaş gemisi Çanakkale Boğazı'nı geçerek Türkiye'ye sığındı. Osmanlı Devleti bu gemilerin satın alındığını bildirdi. Bunlar Enver Paşa ile Almanlar arasında tertiplenmiş mizansendi. Çünkü 2 Ağustos 1914'te Enver Paşa Almanlarla gizli bir antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşma ile Osmanlı ordularının komutası âdeta Alman Genelkurmayına bağlanmıştı. Almanlar Osmanlı Devleti'nin bir an evvel savaşa girmesini istiyorlardı. Nitekim, bir süre sonra bu gemiler, Türk bayrağı altında Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını topa tuttu (29 Ekim 1914). Olaydan sadece Enver, Talat ve Cemâl Paşaların haberi vardı. Böylece Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu. Bu olaydan iki gün sonra, 1 Kasım'da Ruslar Kafkasya'dan saldırıya geçtiler. 5 Kasım'da da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler.

Birinci dünya savaşı Türkiye için vahim sonuçlar doğurdu. Topraklarının beşte dördünü ve 1 milyona yakın asker kaybeden Türkiye savaştan sosyal ve ekonomik olarak perişan bir vaziyette çıktı. Türk tarihinin en ağır şartları haiz antlaşması olan

Mondros Mütârekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Bu Türklerin tarihte uğradıkları en büyük felâketti. Seferberlikten Türkiye harâb ve bitâb bir vaziyette çıktı. Enver Paşa bir aileden aynı anda 2 kişi askere alınmaması teamülünü çiğnemiş, böylece ocaklar sönmüştü.

Çocukluğumda bazı yıkık, harâb evleri görüp, "Baba bunlar kimin evi ve neden böyle yıkık?" diye sorduğum zaman aldığım cevap şuydu: "Oğlum, onların oğulları seferberlikte kaldığı için ocakları söndü".

"Seferberlik"te büyük kayıplar veren köylerden birisi de benim doğduğum Direbolu idi. Cumhuriyet dönemindeki adıyla Narlıdere köyü.

Direbolu Buldan ilçesine bağlı bir köy iken köyün âfet bölgesi ilân edilmesi üzerine 1971 yılında 7,5 km güneyindeki Yenice köyünün yanına taşındı ve iki köyün birleşmesiyle belediye haline gelen beldeye Yenicekent adı verildi.

Bilindiği gibi, Sarayköy Övasını sulayan Büyük Menderes, Yenicekent yakınlarındaki, bugünkü sulama kanallarına su sağlayan regülatörden itibaren kuzeye doğru dar bir vadi içerisine girer. İşte bu vadinin batısında, ona paralel olarak uzanan, oldukça dar bir vadi içerisinde eski Direbolu köyü bulunmaktadır.

Köyün bulunduğu vadi Güney ilçesi, yakınlarına kadar uzanmakta olup, içerisinden vadinin hayat kaynağı olan küçük bir çay akmaktaydı. Köy bu vadinin en dar yerlerinden birinde, birbirine paralel bakan bir dik kaya bloku arasında kurulmuştu. Doğusu ve batısı tamamen dağlıktır. Etraftaki dağlık alanlarda çam, çalı, ardıç, zeytin vs. en çok rastlanan bitkilerdir. Özellikle Menderes vadisine bakan yamaçlarda zeytin ağaçlarına çok sık rastlanır.

Köyün bulunduğu yerdeki kayalardaki insan eliyle oyulmuş mağaralar, Direbolu'nun ilk çağlardan itibaren yerleşim alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Köyün bulunduğu yer bugün için son derece nâmusait bir mevki teşkil etmesine rağmen ilk ve ortaçağlar yerleşmeciliğinin temel özelliği olan savunma ihtiyacını, karşılayacak niteliktedir.

Direbolu ismi, bugünkü Yenicekent yakınlarındaki eski Tripolis şehrinden gelmektedir, Anadolu'da Gelibolu, Tirebolu, inebolu örneklerinde olduğu gibi Tripolis adı da Türkçe'de Direbolu şeklini almıştır. Zamanla halk arasında "e" ve sondaki "u" harfleri de düşerek Dirbol şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren bütün arşiv belgelerinde "Direbolu" şeklinde kaydedilmiştir(1). Köyün adını aldığı Tripolis şehri XII. yüzyıla kadar Hierapolis (Pamukkale) ile birlikte Denizli bölgesindeki önemli Bizans şehirlerinden birisi idi. Bu yüzyıldaki Türk akınları sonrasında şehir harabe haline gelmiştir. XII. yüzyılın başlarında Menderes nehri Bizans'la Selçuklular arasında sınır teşkil ediyordu. Tripolis de uzun süre Bizans'ın elinde kaldı (2). Ancak Selçuklu Devleti Moğol tahakkümü altına girdikten sonra uçlarda toplanan Türkmenler zamanla bütün Batı Anadolu'yu ele geçirdiler. Böylece Tripolis ve çevresi de Türklerin eline geçmiş oldu.

Türkler savaşlar sonucunda harap olan şehri imar ve ihya etmek yerine bu yıkılmış Bizans şehrinin yanı başına yeni yerleşim alanları kurdular. Bu yerleşim alanı tahrir defterlerindeki Ka_ _ Yenice olarak geçmektedir ki, bugünkü Yenicekent kasabasıdır. Direbolu, Yenice'ye göre daha eski bir yerleşim merkezidir. Nitekim XVI. ve XVII. yüzyıllardaki arşiv belgelerinde nüfusça da Direbolu Yenice'den daha kalabalıktır. 1520 yıllarında yapılan bir tahrir göre Yenice Köyü 33 hâne ve 15 mücerred nüfusa sahip iken Direbolu'da 92 hane ve 34 mücerred nüfus oturmaktadır(3).

1530 tarihli Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılmış olan bir tahrir de ise Yenice'nin nüfusu 62 hane ve 44 mücerrede çıkarken,

Kadir Güzin

sürdürdüğünü biliyoruz. Denizli merkezinin dışında debbağlık yapılan tek yer de Direbolu'dur (9). 1845 yıllarına ait bir Temettüat defterinde köyde bulunan emlak ve arazi sahipleri de kazancını kendi başına temin edenler olarak kaydedilmişlerdir. Bu defterde Direbolu'da birçok nar bahçelerinden bahsedilmektedir ki, bugün köy halkının çoğunluğunun iştiğal ettiği nar yetiştiriciliğine ait en eski bilgi şimdilik bu 1845 tarihli Temettüat defteridir. XVI. yüzyıldaki tahrir defterlerinde nar yetiştirdiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durumda narcılığın muhtemelen XVII. veya XVIII. yüzyıllarda başlamış olduğunu varsaymak icap eder. Nitekim narının meşhur oluşu sebebiyle Cumhuriyet döneminde Direbolu ismi Narlıdere'ye çevrilmiştir. Direbolu'daki nüfus kesafetini arttıran bir diğer unsur da Cuma günleri kurulan pazardır. Çevresindeki dağ köyleri ile yörüklerin Cuma günleri bir kısım mallarını Direbolu'da satmak ve ihtiyaçları olan bazı mal ve eşyaları da buradan temin etmek, hayvanlarını nallatmak, çulha, dikici ve terzi esnafından giyim kuşam ihtiyaçlarını karşılamak için köyde pazar kurulduğu günlerde geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum tahrir defterlerine de yansımıştır. 1520 tarihli deftere göre "bâc-ı bazar-ı Direbolu" nâmi altında 860 akçalık bir vergi tahakkuk ettirilmiştir(10). 1571 tarihinde bu rakam 600 akçadır.

1845'lerde 124 hâne olan Direbolu'nun nüfusu 1914'e yani Birinci dünya Savaşı arefesinde 150 hâneyi geçmiştir. XVI. yüzyıla nazaran XIX. yüzyılda nüfusun düşmüş olmasının sebebi evvelce, XVI. yüzyılda küçük bir köy olan Buldan'ın gittikçe büyüyerek zamanla kaza ve cazibe merkezi haline gelmiş olmasıdır. Adı geçen Temettüat defteri düzenlendiği sırada Direbolu için "Aydın eyaletinde Denizli kaymakamığı dahilinde Buladan kazâsına muzâfe karye-i Direbolu" denmektedir(11). Diğer bir faktör de köyün bulunduğu mevkiin daha fazla nüfusu istiâb edecek şekilde genişlemeye müsait olmayışıdır.

Ancak XX. yüzyıla kadar köydeki ekonomik ve sosyal hayatın istikrar içerisinde olduğunu, köklü değişimlerin meydana gelmediğini tahmin ediyoruz. Zaten imparatorluk genelinde Türk sosyal hayatındaki sarsıntı esas itibarıyla 93 savaşı ile başlamıştır. Bu savaşın getirdiği ekonomik yük hayli ağır olmuş, devlet ve toplum bunun altından kalkamamıştır. Fakat Türk toplumunun ekonomik ve sosyal yapısına öldürücü darbeyi Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşları indirmiştir. Henüz Balkan savaşlarının devlet ve toplum bünyesinde açmış olduğu yaralar tamir edilmeden I. Dünya Savaşına güçlü bir ordu yetiştirmek maksadıyla halkın temel geçim vasıtaları olan hayvanlarına varıncaya kadar el konulmuştur.

Hatta yüzyıllardır uygulanan, bir aileden iki kişinin askere alınmaması prensibi bozularak I. Dünya savaşında bir ailedeki bütün yetişkin erkeklerin askere alındığı görülmektedir. Bu yüzden birçok ailede erkek nüfusun tamamının savaşlarda şehit düştüğü ve böylece birçok ocakların söndüğü bilinmektedir. Nitekim bu durum Direbolu köyü için de müşahade etmekteyiz. Balkan Savaşında köyden birçok delikanlı gidip geri gelmediği gibi I. Dünya Savaşında 70 civarında yetişkin erkeğin silah altına alındığı bilinmektedir. Bunların çoğu dönmemiş ve seferberlikte şehit düşmüşlerdir.

kalmışlardır. Kısacası Yunan ordusunun Batı Anadolu'da Menderes vadisi boyunca ilerlediği sıralarda Direbolu'nun durumu hiç de iç açıcı değildir. Üretim düşmüş nüfus azalmış, sosyal hayat sarsılmış, bütün Anadolu'da olduğu, gibi ahlakî yozlaşma da başlamıştır. Nüfus azalmasının etkisi o kadar derin olmuştur ki, II. Dünya savaşı sonuna kadar birçok tarlanın ekilemediği, tarla sahiplerinin tarlalarına talip, yarıcılık usulü ile ekip biçecek insanlar aradıkları bilinmektedir.

Direbolu köyü Temmuz 1920'de Yunan işgaline girdi. Yunan işgali köyün sosyal ve ekonomik hayatında son derece olumsuz rol oynadı. Halk her yaz baş evlerine göçmek itiyadını yerine getiremedi. Yer yer mahsul kaldırılamadı. Yunan kuvvetleri ihtiyaç duydukları mal, eşya ve gıda maddelerine zorla el koyuyorlardı. Fakat halk, Yunan işgalinin geçici olduğuna, bir gün çekilip gideceklerine inanıyordu. İşin ilgi çeken tarafı Yunan askerlerinin de bu kanaatte olmalarıdır. Direbolu köyündeki bazı Türkçe bilen Yunan askerleri, ümitsizlik ve tedirginlik içerisinde bu işgale taraftar olmadıklarını ve bir gün gideceklerini köylülere ifade etmişlerdi.

Köylüler arasında, köyün ileri gelenlerinden bazı kişiler Kuva-yı milliye ile irtibat halinde idi. Bir defasında Kuva-yı milliye kuvvetleri Böcek dağındaki Yunan karargahına bir baskın düzenlediler, Çatışma

Birinci dünya savaşına Direbolu'dan 70 civarında genç katıldı. Bunlardan dönebilen birkaç kişi oldu. Çoğu çeşitli cephelerde şehit düştü. Direbolu köyü Temmuz 1920'de de Yunan işgaline girdi. Yunan işgalinin köyün sosyal ve ekonomik hayatında etkisi son derece olumsuz oldu. Halk her yaz baş evlerine göçmek alışkanlığını yerine getiremedi. Yer yer mahsul kaldırılamadı. Yunan kuvvetleri ihtiyaç duydukları mal, veya ve gıda maddelerine zorla el koyuyorlardı. Fakat halk, Yunan işgalinin geçici olduğuna, bir gün çekilip gideceklerine inanıyordu. İşin ilgi çeken tarafı Yunan askerlerinin de bu kanaatte olmalarıdır. Direbolu köyündeki bazı Türkçe bilen Yunan askerleri, ümitsizlik ve tedirginlik içerisinde bu işgale taraftar olmadıklarını ve bir gün gideceklerini köylülere ifade etmişlerdi.

Bu durum köyün sosyal bünyesinde tahrip edici bir gelişmeye yol açmış, köyün yetişkin erkekleri uzun süren savaşlardan geri dönemezken, cephe gerisindeki köyünde bıraktığı annesi, babası, kardeşi, kaisı ve çocukları açlık ve kıtlıkla daha çetin bir mücadele içerisinde düşmüşlerdir.

Folklorumuz içerisinde önemli yer tutan "suya gider allı gelin has gelin" türündeki türküler bu dönemin ürünleridir. Cephe gerisinde dul kalan gelinler için birçok türküler yakılmıştır. Ayrıca çok eşle evliliğin pek yaygın olmadığı Türk toplumunda, birden fazla kadınla evlenme olayları bu dönemde artış göstermiştir. Kocasını savaşta ölen çocuklu ve çocuksuz kadınlar çok defa ekonomik zaruretlerden dolayı evli ve yaşlı erkeklerle evlenmek zorunda

akşama kadar sürdü. Kesin olarak bilinmemekle beraber, Yunanlılar 5-6 kayıp verdiler, Türkler'den de bir zeybek yaralandı. Efeler geri çekilirken yaralı arkadaşlarını götürmediler. Yaralı zeybek civardaki bir mağaraya saklandıysa da kan izlerini takip eden Yunanlılar zeybeği buldular. Zeybeğin üzerinde çıkan mektuptan, kuva-yı milliye kuvvetlerinin geceyi köy muhtarını İmamoğlu Mustafa'nın evinde geçirdiklerini anladılar. Zeybekler arasında bulunan Emiroğlu, İmamoğlu Mustafa'nın damadı idi.

Bunun üzerine İmam oğlu Mustafa'yı Uşak'a götürdüler ve buradaki askeri mahkemede yargılayıp kurşuna dizerek şehit ettiler. İmam oğlu Mustafa'nın o sırada 13-14 yaşlarında olan oğlu Kadir, ancak babasının mezarını görebildi. Bu olaydan sonra

Yunan askerleri köye girerek bütün evleri ateşe verdiler. Toprak damlı birkaç ev dışında ahşap olan bütün evler yandı. Aynı şeyi çekilip giderlerken tekrar yaptılar.

2 yıl 3 ayı geçen işgal sırasında Yunanlılar, zaman zaman yerli halkı kendi lehlerine kazanmak için de bazı teşebbüslerde bulundular ve propaganda yaptılar. Ancak yaptıkları zulümler yüzünden Türk toplumunda Yunanlılar'a karşı derin bir nefret uyanmıştı(12).

Birinci dünya savaşına Direbolu'dan 70 civarında genç katıldı. Bunlardan dönebilen birkaç kişi oldu. Çoğu çeşitli cephelerde şehit düştü. Bu durum köyün mamuriyetini azalttı. Üretici nüfusun yokluğu tarım üretiminde düşüşe sebep oldu. Kadir Güzin'in ifadesine göre Direbolu'dan Birinci Dünya Savaşına katılanlar aşağıda yer almaktadır. Kadir dayı bazı isimleri hatırlayamadı. Bir kısmını da sülale ismiyle hatırlayabilmişti.

1.	Deveci Ahmet	31.	Miskibi Mustafa'nin Ismail
2.	Erocep Ahmet	32.	Kara Ahmed Süleyman
3.	Helvacı Ahmed'in kardeşi Durmus	33.	Karagöz'ün hanımının babası
4.	Degirmenci Kara, Hanife Gelinin kocası	34.	Rüstem Mehmed
5.	Halil	35.	Yörüklerden Mehmet Ali'nin oğlu Hasan
6.	Ince Mehmedoglu Ömret'in oğlu Mehmed	36.	Büyük Hoca'nin Tefik
7.	Esili Mehmed	37.	Emir Ismail Ahmed
8.	Kocaali Ali	38.	Ömer Hoca Mehmed'in Babası
9.	Öksüz İbrahim	39.	Hacivent'nin Babası
10.	Haci Mahmudlardan Sükrü ve Mehmed Ali	40.	Baglasanlar'dan Mehmed,
11.	Delil Mustafalardan Ismail	41.	Baglasanlar'dan Ömer,
12.	Osman oğlu Mustafa (İzzet'in Babası)	42.	Baglasanlar'dan Hasan (3 kardeş)
13.	Kirbiyikdarin Mustafa Ali (Evleri Koca yokuşta)	43.	Tinyaki Hasan
14.	Hayta İbrahim bin Mehmed	44.	Kürklü Salih (Çavus)
15.	Arap Hoca'nin Ismail	45.	Kavraci Mustafa
16.	Çavus Hüseyin (kardeşi Kopuk Musa, Deli Hüseyin'in Babası)	46.	Katil Eyüp
17.	Osman Köse'nin babası Handan Süleyman	47.	Uzun Mustafa oğlu Musa
18.	Haci Memislerden Mehmed'in 3 kardeşi	48.	Uspur Süleyman (Sansar'in kardeşi)
19.	Haci Memislerden ?	49.	Kematlar'dan ?
20.	Haci Memislerden ?	50.	Kematlar'dan ?
21.	Araplardan Mehmet Ali (Arap Vel'i'nin babası)	51.	Kematlar'dan ? (3 kardeş)
22.	Araplardan Mustafa (2 kardeş)	52.	Çakici Mehmed
23.	Ömretlerden Mustafa (Türkçe'nin babası)	53.	Molla Osman
24.	Resil Habib (Resiller'den)	54.	Ince Mehmed Süleyman
25.	Gubar Ismail (Gubar Meryem'in babası)	55.	Zingidik Ismail
26.	Takkasiz Ahmed (Keloglanin Babası)	56.	Halil İbrahim (Çerkes Kansinin oğlu)
27.	Haci Ali Mehmed (Çavus Ali'nin kansinin babası)	57.	Degirmenci Osman (Karabiyik Mehmed'in babası)
28.	Halkaye Ali	58.	Hamaloglu Halil (Abdi'nin babası)
29.	Konak Mehmed	59.	Haci Hasan Mehmed
30.	Tavukçu Mehmed	60.	Kara İmam Süleyman
		61.	Çavus Süleyman'in oğlu Mehmed

Notlar

1 Mesela, bkz. BA (Başbakanlık Arşivi), TD (Tapu Defteri) 369, s.441; TD 49, s.745; MAD (Maliye Ahkam Defteri) 16045, s. 16; Kepeci 2645, s.22; Temettuat 1682, s.1.

2 F.Akçakoca Akça, Küçük Denizli Tarihi, İstanbul, 1945, s.18.

3 BA, TD 49, s.745.

4 BA, TD 438, s.53-54; Pîr, sipahizâde, imâm vs. gibi vergiden muaf zümreler bunlara dahil değildir.

5 TKA (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi), TD 48, 160/b, 165/a.

6 BA, Kepeci 2645, s.21-22.

7 TD 49, s.745.

8 TD 48, s. 160/b.

9 Denizli'deki tabaklık konusunda bkz. Ercan Haytoğlu, Denizli'de Tabaklık (Dünden Bugüne), Isparta 2006.

10 TD 49, 745, "hâric ez-defter", yani önceki tahrirlerde geçmeyen bu vergi kaleminin "ber-mûceb-i berât-l mîrimîrân" kaydına bakılırsa Anadolu Beylerbeyisinin berâtı, ile ihdas edildiği anlaşılmaktadır.

11 Temettuat 1682, s.2

12 Bu konuda bkz. Mehmet Ali Ünal, "Milli Mücadelede Direbolu Köyü ve Yunan işgali", Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar, Isparta 1999, s.260-267

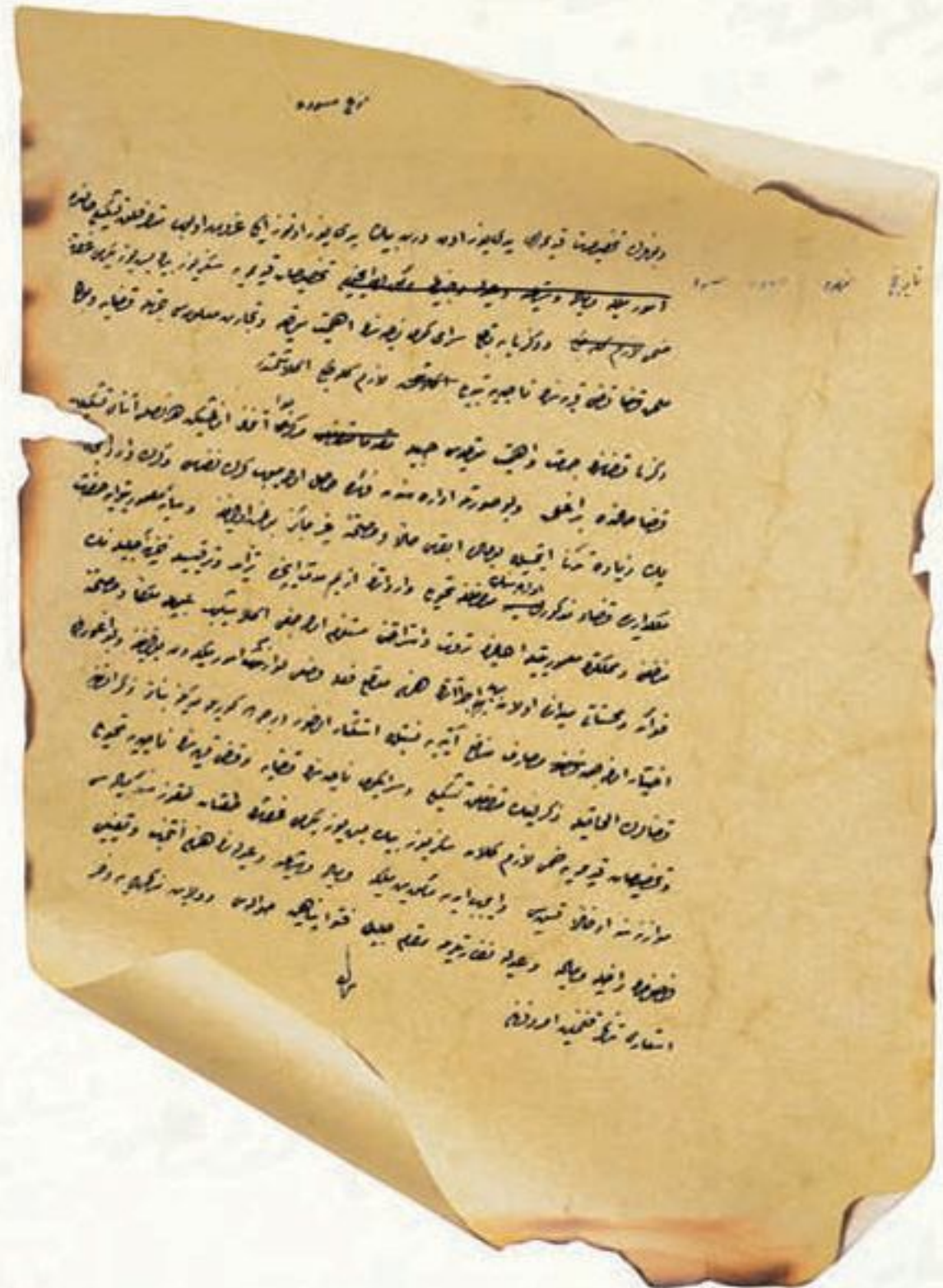
13 Yazar'ın ninesinin dayısı

14 Yazar'ın dedesinin karesi

Kazadan Livâya Geçişte Denizli

Yard. Doç. Dr. M.Yaşar ERTAŞ
Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

II. Abdülhamid döneminde Denizli'nin, Buldan, Tavas ve Sarayköy kazaları içine alacak şekilde 1883 yılının hemen başında "liva" (sancak) statüsüne yükseltilmiştir. 1884 yılında Çal kazası ve 1888 yılında ise Garbi Karaağaç (Acıpayam) kazasının Denizli'ye bağlanması ile Osmanlı'nın son yüzyılında hemen hemen Denizli'nin bugünkü sınırları ortaya çıkmıştır. Çivril ise 1924 yılında Denizli'ye bağlanmıştır.

6 Şubat 1883
Tarihli
Şurâ-yı Devlet
Mazbatası

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda uluslararası gelişmelerin de etkisiyle büyük bir dönüşüm yaşamıştır. II. Mahmut devrinde başlayan ve Tanzimat'la hız kazanan reformlar sonucunda, 17. yüzyıldan beri ayan ve eşraf sınıfı gibi yerel güçleri ortaya çıkaran adem-i merkeziyetçi süreç sonlandırılmış, hemen her alanda katı bir merkeziyetçi politika benimsenmiştir. Bu dönemde merkeziyetçi eğilimle ortaya konan merkez ve taşra bürokrasisindeki reformlar, idari sistemde de köklü bir değişikliğe yol açmıştır.

Tanzimat'la birlikte idari alanda önemli değişiklikler yapılmıştır. 1840'larda uygulamaya konan yeni düzenlemelerin geliştirilmesi ve eksikliklerin giderilmesi sonucu 1864 Vilâyet Nizâmnamesi ve daha sonra da 1871 yılında İdâre-i Umûmiye Vilâyet Nizâmnamesi ortaya konulmuştur. Bu nizamnamelerle oluşturulan yeni yönetim sistemine göre ülke, vilayet, sancak (livâ), kaza ve köy olmak üzere idari birimlere ayrılmıştır. En büyük idari birim olan ve vali tarafından yönetilen eyalet ad değiştirilerek vilayet olmuştur. Sancak aynı adı korumakla birlikte livâ adını almış ve kaymakam yerine yönetici olarak mutasarrıf tayin edilmiştir. Kaza aynen korunmuş, ancak, seçimle göreve gelen kaza müdürü yerine merkezi hükümet tarafından atanan kaymakam iş başına geçmiştir.

Denizli bu dönemde, bir ara Menteşe Sancağı'na bağlanmışsa da Aydın vilayetine bağlı bir kaza durumundadır. Ancak, çevresindeki kazalara göre daha gelişmiş olan Denizli, 19. yüzyıl boyunca yapılan idari düzenlemelerde yeterli ilgiyi görmemiş ve uzun bir süre kaza olarak bırakılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Şurâ-yı Devlet'e ait bir mazbata, bu talihsizliği açıkça vurguladığı gibi Denizli'nin niçin, ne zaman, ve nasıl livâyâya dönüştürüldüğünü açıklamaktadır. Kısacası, bu mazbata Denizli'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında liva oluşunun ve bölgenin merkezi haline gelişinin hikayesini anlatmaktadır.

Denizli'nin livâ oluş süreci, Aydın vilayetinden merkezi hükümete gönderilen ve Aydın'a bağlı kazalardan Bergama, Ödemiş ve Denizli'nin livâ (sancak) olması yönündeki bir yazıyla başlamıştır. Bu talep Dahiliye Nezareti'nde incelemeye alınmış, bahsedilen üç livânın kurulması için senede 2 600 bin kuruştan fazla masrafı olacağı ve bu kadar yükün karşılanamayacağı belirtilerek teklifin uygun olmadığına karar verilmiştir. Aydın vilayetinden götürülen teklif reddedilse de Denizlililer, livâ olma ısrarını sürdürmüşlerdir. Şehrin yöneticileri, İstanbul'a çok sayıda Denizli'nin niçin livâ olması gerektiğini izah eden mektuplar göndererek merkezi hükümeti ikna etmeye çalışmışlardır. Sonunda, Denizli'den merkeze yazılan mazbatalar ve ileri sürülen öneriler padişahın ve diğer yetkililerin dikkatini çekmiş ve konunun tekrar gündeme alınmasını sağlamıştır. Devleti, Denizli'nin livâ olabileceğine dair ikna eden öneri ise, çevredeki her biri bağlı oldukları livâlara uzak mesafede bulunan

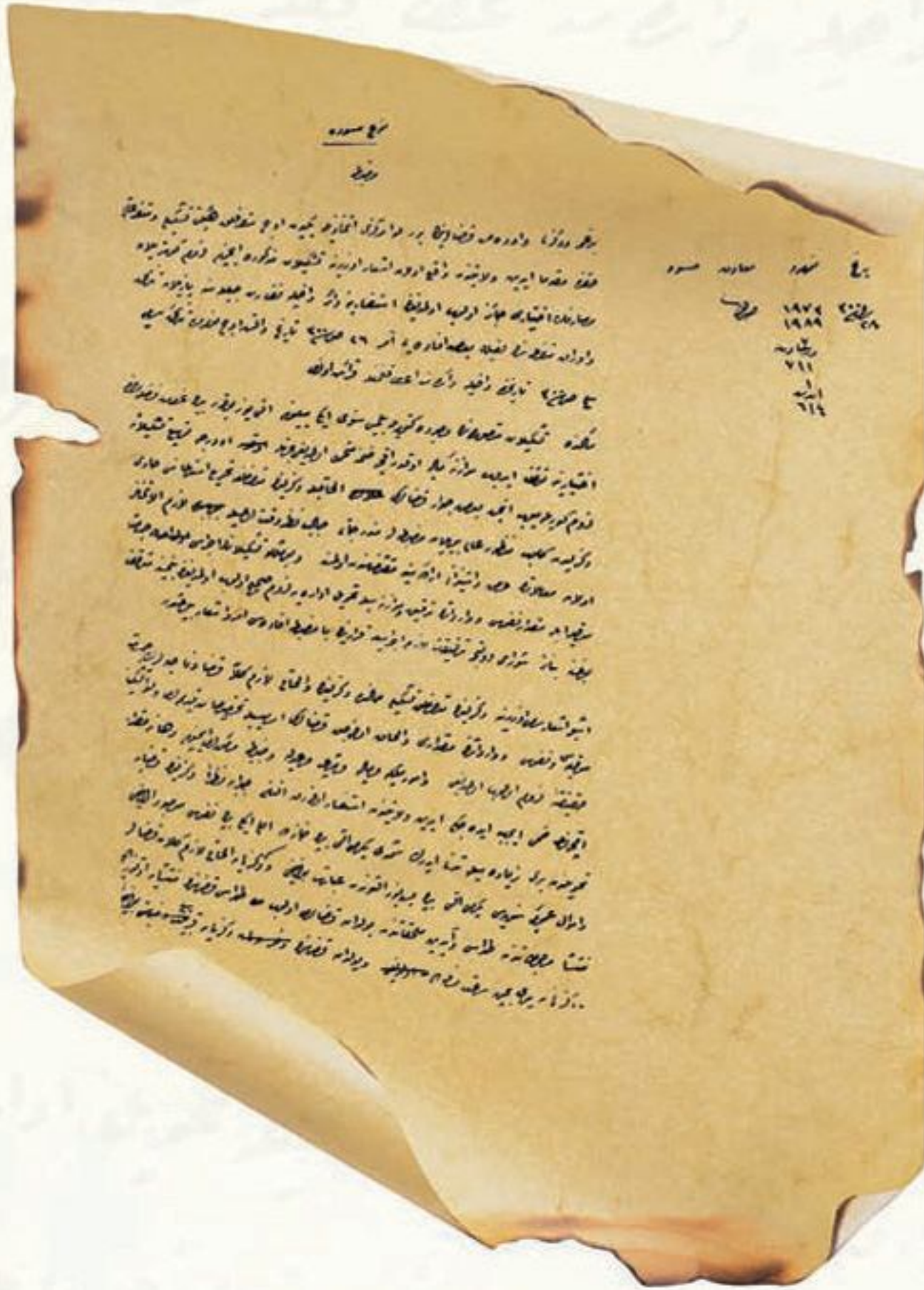
kazaların Denizli'ye bağlanarak yeni bir idari bölge oluşturulma fikriydi.

Denizli'den yapılan önerileri makul ve tutarlı bulan II. Abdülhamit, konuyla ilgili bir irade-i seniyye çıkarmıştır. Yeni livânın muhtemel sınırları, nüfus miktarı ve gelirlerinin tespit edilmesini isteyen padişah, Denizli'nin kazalıktan çıkarılarak livâ statüsüne yükseltilmesinin mümkün olup olmadığı konusunda araştırma yapılmasını emretmiştir.

Bu doğrultuda, Denizli'nin livâ olması halinde, hangi kaza ve nahiyelerin buraya katılacağı ve buraların sınırları, nüfusları, gelirleri; eskiden aldıkları ödenek miktarlarının ne olduğu ve livâ teşkil olunduğu takdirde şehirde görevlendirilecek mülkiye, adliye, maliye, şer'iyye ve zaptiye memurları için ne kadar masraf yapılacağı konusunda Aydın Vilayeti tarafından bir çalışma yapılmıştır.

Aydın Vilayetinin merkezi hükümete verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Buna göre, Tanzimat sonrasındaki idari düzenlemelerde Denizli'nin kaza yapılması, şehre ve bölgeye büyük bir darbe vurmuş ve Denizli'yi büyük ölçüde geriletmiştir. Belgede, eskiden durumunun daha iyi olduğu ifade edilen Denizli'nin 1883 yılı başında, 26.000 hane ve 52.000 nüfusa sahip olduğu ve yıllık gelirinin 26.500 altına karşılık geldiği belirtilmektedir.

Aydın vilayetinin konuya ilişkin raporunda, Denizli livâsına Buldan ve Tavas kazalarının eklenmesinin uygun olduğu belirtilmiştir. Tavas kazasının, Menteşe livâsına uzaklığı 32 saat iken Denizli'ye mesafesi 7,5 saat olması ve Buldan kazasının da Denizli'ye oldukça yakın bir mesafede bulunması böyle bir kararın oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca, bu iki kazanın eski tahsisatları, toplam 714.732 kuruş iken Denizli'nin livâ olması durumunda bahsi geçen tahsistata 800.525 kuruş daha ek ödenek verilmesinin gerektiği belirtilmiştir. Kaza sınırları içinde olmakla beraber, Denizli'nin livâyâya dönüştürülmesi halinde Sarayköy nahiyesinin kaza yapılması; Sarayköy'e bağlı Kadı Köyünün (şimdiki Babadağ ilçesinin) ise nahiyeye dönüştürülmesi önerilmiştir. Sarayköy'ün kaza yapılma önerisinde, nahiyenin coğrafi konumu ve ticaret alanındaki gelişmişliği ileri sürülmüştür. Merkezi hükümet ve Aydın vilayeti arasındaki yazışmaların sonucunda, Denizli'ye haksızlık yapıldığı ve Denizli'nin çok daha önceden livâyâya dönüştürülmesinin gerektiği kabul edilmiştir. Belgedeki bilgilere göre, büyüklüğü ve bulunduğu yer göz önüne alınarak daha önceki vilayet düzenlemelerinde Denizli'nin livâ olması kararlaştırılmış, ancak, uygulama esnasında bilinmeyen bir sebeple, kaza olarak bırakılmıştır. Bu durum, Denizli'nin hem nüfus hem de ekonomisini olumsuz etkilemiş ve yapılan idari düzenlemelerden de beklenen fayda görülmemiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, Denizli'nin kaza olarak bırakılmasının "gayr-i câiz" olduğu vurgulanmış ve Denizli'nin livâ yapılması durumunda ekonominin

6 Şubat 1883
Tarihli
Şurâ-yı Devlet
Mazbatası

canlanacağı, üretimin artacağı, hazineye büyük katkılar sağlayacağına kanaat getirilmiştir. Yine, şehrin kısa sürede mamur hale geleceği, halkın servet ve huzur kazanacağı öngörülmüştür.

Yeni livâ teşkilinin büyük bir masrafa yol açmasına rağmen, livâ olması halinde Denizli'nin kısa sürede kalkınacağı, şehrin ve bölgenin büyük kazanç elde edeceği, eldeki verilerle sabit olduğu için Denizli, Buldan, Tavas ve Sarayköy kazalarının katılımıyla 1883 yılının Ocak ayında kazalıktan çıkarılarak, gecikmiş olsa da liva statüsüne yükseltilmiştir. Daha sonra 1884 yılında Çal kazası ve 1888 yılında ise Garbi Karaağaç kazasının Denizli'ye bağlanması ile Osmanlı'nın son yüzyılında hemen hemen Denizli'nin bugünkü sınırları ortaya çıkmıştır. Çivril ise 1924 yılında Denizli'ye bağlanmıştır.

Denizli'nin livâ oluş süreci şehrin idari, sosyal ve iktisadi tarihi açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin resmi makamlarının verdiği bilgilere bakıldığında, Tanzimat sonrasında büyük bir gerileme yaşayan Denizli'nin kurtuluşu 1883 yılındaki bu kararla olmuştur. Bu karar yalnızca Denizli'yi bir livâ merkezi haline getirmekle kalmamış aynı zamanda, Ege bölgesindeki Osmanlı klasik döneminin idari sınırlarını kökten değiştirmiştir. Denizli livâ olurken, şimdiki kadar hiçbir tarihi geçmişi olmayan yeni bir idari saha ortaya çıkmış, bölgedeki sınırlar yeniden çizilmiştir. Bu sebeple de bugünkü Denizli vilayetinin doğuşunu 1883 yılına tarihlendirilmelidir.

Denizli'de Yazlık Sinemalar

Mehmet KORKUTALP
Avukat

Cem Sinemasının girişi

“ Bir hadise var can ile canan arasında İki şahane film oynuyor bu akşam Venüs Sinemasında

“

Enver, Çınar'daki kalabalığı görünce iyice coşmuş, taksinin şoförün yanındaki koltuğa yayılmış açık kapı camına kolunu dayamış önündeki mikrofona yüksek sesle konuşuyordu. Makinist İhsan'la çıktığı şehir turundan dönüyordu. Şirvanlı Musa, Aynalıkavak, Kiremitçi mahallelerinden geçmiş fırka bahçesinin yanından Kuşpınar ve Fesligan mahallelerinden Pelitlibağ ve Kayalık'a dönmüş ve Çınar'a çıkmıştı. Bugün filmin ilk günüydü.

Adam arığın yanındaki kıtık yastıkla nar ağacına yaslanan sedirden doğruldu evin içine seslendi. "Hadi çabuk hazırlanın, filmin başlamasına az kaldı." Tertemiz giyinmiş sanki bir misafirlige gidercesine hazırlanmış çocukları ve eşi ile sinemaya doğru yola çıktı.

Sevindik'den bakınca sadece yeşil kavak ağaçlarıyla minarelerin görüldüğü Denizli günleriydi. Televizyon henüz yaşamımıza girmemiş komşuluğun kaybolmadığı yıllardı. Uzun yaz gecelerinde halkın en büyük eğlencesi yazlık sinemalardı.

O zamanda yazlık sinemalar Denizli'nin sosyal yaşamında büyük yer tutardı ve yazlık sinema işletmeciliği de moda bir meslekti. Denizli'nin nüfusuna göre bir hayli fazla yazlık sinema vardı. Bayramyerinden Çınara gelirken Çaybaşı sapağının girişindeki Venüs Sinemasını Kemal Bağbaşı, Ahmet Toğay, İsmail Lengerli ve Hüseyin Pala birlikte işletirlerdi. Şimdiki Atatürk Parkının eski belediyenin

yan tarafına bakan Cillov bahçesinde Ali Kul'un işlettiği Nur Sineması vardı. Ticaret Odasının eski sekreterlerinden Elmas Bey şehir içindeki kapalı spor salonunun bulunduğu yerde Zafer Sinemasının sahibiydi. Hemen onun yanında Şahap Cem'in kışlık ve yazlık Cem Sinemaları vardı. Onların tam karşısında da Berkman bahçesinde Işık Sineması vardı. Şimdiki Mimar Sinan caddesinin Çaybaşı tarafından girişi Halil Buluş'un Ferah Sinemasıydı. Yine Çınarda şimdi Ege çarşısının olduğu yer Cengiz Gülok'a ait Yeni Sinemaydı. Hemen arkasında da yine yazlık bir sinema vardı. Üç günde, bir oynayan filmler değişir eğer film tutarsa bir hafta on gün oynardı.

Hiza bozulmasın diye çıtalarla tutturulmuş dar ve sıkışık gök mavi boyalı arkası siyah numaralı tahta sandalyeler. Tuğladan örülmüş siyah çerçevesi, beyaz badanalı, önü yarımay şeklinde sahneli beyaz perde. Sandalyelerin arkasında yapılmış kulübe veya barakadaki makine dairesi. İşte size yazlık sinemanın iç dekoru. Sinemanın girişinde oynayan veya oynayacak olan filmlerin afişleri ile bu afişlerin önünde tahtadan yapılmış bir büfe. Büfenin yanında kasa kasa Zafer Gazozları olurdu. Büfenin içinde de büyük öbekler halinde ay ve kabak çekirdekleri ile onlardan çok az fındık fıstık gibi çerezler olurdu. Yazlık

Himaye-i Etfal Cemiyeti Sineması

Venüs Sineması, gişe önü (1960)

Sinemacılar İsmail Lengerli, Ahmet Togay, Hüseyin Pala, Kemal Bağbaşı (1959)

Sinemacı Enver (1948) Kambir sokağı girişi

sinemalardaki en büyük eğlence çekirdek yemektir. Biraz damağına düşkün olanlar çekirdeği şimdiki Atatürk caddesi o zamanki şeytan pazarı olan caddenin başındaki Fıstıkçı Kadirden alırlardı. Sevindikteki Akçayın Buz fabrikasından gelen kalıp buzlar kırılır gazoz şişeleri bunlarla soğutulurdu. Film arasında satıcılar "VARGOOOZ" nidaları ile bunları satarlar ve gazoz kapaklarını patlatarak açarlardı.

Film makinesinin Lanter ismi verilen kutusunun içinde bakırla elektrolize edilmiş karşılıklı iki kömür çubuğa verilen elektrikle oluşan ark büyük bir ışık çıkarır. Bu ışık arkadaki konveks ayna yardımıyla objektife verilir ve objektifle ışık arsında geçen negatif film perdeye yansır. Bu kömür çubuklarının arasındaki mesafe ışık kaynağının oluşmasında en büyük etkindir. Bu nedenle çubukların arasındaki mesafenin aynen korunması elle, çubuklara bağlı vidaların döndürülmesiyle mümkün olurdu. Eğer makinist dalgınlıkla döndürmeyi unutursa birden bire ışık kesilir perde kararır. Seyirciler makinisti ısıklık, yuh ve makinist ışık nidalarıyla uyarırlardı.

O tarihlerde filmler o derecede hayatımıza girmişlerdi ki gençler, günlerce kendilerini filmlerdeki karakterler yerine kor birbirlerine o şekilde seslenirlerdi. Büyükler ise artık başlarında yapılan sohbetlerde gitmeyenlere filmi anlatırlardı.

Denizli de Dilaver Berkman'ın HİMAYE-İ ETFAL sinemasıyla başlayan sinema günleri altmışlı yıllarda tüm türkiyede olduğu gibi yazlık sinemalarla zirveye ulaşmıştır.

Fotoğrafları sağlayan sayın Baha Milter ve İhsan Ezgin'e teşekkür ederiz.

Denizli Belediye Sineması

Kınıklı da bir alışveriş merkezindeki sinema

Fot: Süleyman İnan

her damlası değerli

yaşam kaynağımız olan suyu
tasarruflu kullanalım, koruyalım

DOÇEV

Emek Caddesi No:151 DENİZLİ Tel:0.258.265 11 11 Faks:0.258.265 63 69

www.docev.org.tr docevvakfi@ttnet.net.tr

